

ESAM EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT: 2 SAYI: 1 BAHAR 2021
ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Cilt/Volume: 2 • Sayı/Number: 1 • Bahar/Spring 2021

ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) yayını olup çeşitli indekslerde taranan ve hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

ESAM Journal of Economic and Social Studies is a publication of the Center for Economic and Social Research (ESAM) and is a peer-reviewed journal indexed in various indexes.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İletişim / Contact: dergi@esam.org.tr

A S O S S
indeks

EDİTÖR KURULU

Editörler

Arş. Gör. Batuhan Ustabulut

Kocaeli Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Halim Baş

İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu

İstanbul Üniversitesi

Alan Editörleri

Prof. Dr. Bedrettin Kesgin

Sosyal Hizmetler

Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah Aydın

Siy. Bil. ve Uls. İş.

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan Övenç

Ekonomi

İstanbul Üniversitesi

Dr. Muhammed Göçgün

Hukuk

Ankara Medipol Üniversitesi

Dr. Turgut Akyüz

İlahiyat

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Muhammed Maruf

İşletme

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. A. Tarık Türkmenoğlu

İletişim

Necmettin Erbakan Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Hüsnu Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Okt. Nida Kırömeroğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İshak Kızılaslan	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Hidayet Ayan	Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Hüseyin Arslan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Öğr. Gör. İrfan Ersin	İstanbul Medipol Üniversitesi
Arş. Gör. Sümeyye Erkalın Coşkunsu	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Sevilay Karaman	Hacettepe Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vatan Karakaya	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Refik Korkusuz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Zorlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Çınar	İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan (E.)	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Gümüş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bedri Gencer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Cihad Demirli	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağce	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Akkaya	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Atun	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Okumuş	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Esat Harmancı	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Faik Yılmaz	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Hüsnu Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Zeren	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulkadir Yıldız	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Tümay	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Kılıçaslan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Güneş	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Aykanat	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Musa Öztürk	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Akpınar	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Derya Güleç Özer	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Tırabzon	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Ahmet Zeki Bulunç	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Gurbetoğlu	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Kılılıoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sinan Kılıçoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Uzun	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gün	İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Öğülmüş

Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman Karaoğlu

Yalova Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meliha Pınar Sipahi

Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yiğit

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Ahmet Tanhan

Adıyaman Üniversitesi

Dr. Mustafa Halit Korkusuz

Uzman

Dr. Bayram Yalçın

Uzman

EDİTÖRDEN

2020 yılında yayın hayatına başlayan ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi her sayıda özgün konu ve makalelerle yayınlanmaktadır. Dergimizde yayınlanan makalelerin kalitesi ve okur kitlemizin her geçen gün artıyor olması dergimize daha fazla sayıda makalenin gönderilmesini sağlamış bulunmaktadır. Bu nedenle dergimize gelen makalelerin seçilmesinde büyük bir zen göstermekteyiz.

Türkiye'nin ilk düşünce kuruluşlarından birisi olan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), elinizde tuttuğunuz bilimsel hakemli dergisiyle Türkiye'nin, İslm dünyasının ve dünyanın meselelerini tartışmaya ve ihtiyaç duyulan zmleri aramaya çalışma faaliyetini sürdürmekte kararlıdır. Bu çerçevede dergimize gönderilen makaleleri çift taraflı kör hakemlik politikasına uygun olarak değerlendirmeden geçirdikten sonra yayınlamaktayız. Dergimizin hedeflerinden birisi bilim çevrelerinde önemli yere sahip indekslerde taranır hle gelmek ve yukarıda yer verilen meselelerle ilgili zm nerileri getirebilmeye katkı sağlamaktır.

ESAM Dergisi'nin 2. cildinin 1. sayısında siyaset biliminden hukuka, eğitimden işletme ve finansa kadar birçok temel alandan çalışmaya yer verilmiştir. Bu sayıda Rabar Sleman Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki asker ilişkileri incelerken Sümeyye Erkanan Coşkunsu Anayasa Mahkemesinin 2017 tarihinde verdiği bir karar üzerinden otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmelerini konu edinmiştir. Yusuf Kaçar organ ve doku ticareti suçunu makalesinde konu edinirken Hasan Yalçın Marks ve Foucault'da iktidar, özgürlük ve mücadele kavramlarını mukayeseli olarak incelemektedir. Serhat Yüksel ve Hasan Dinçer'in müşterek alışması "Banka Yöneticilerinin Hizmet

Geliştirme Önceliklerinin Bulanık QUALIFLEX ile Analiz Edilmesi” başlığını taşıırken Muhammed Maruf ve Mustafa Altıntaş’ın çalışması bir kamu üniversitesi üzerinden örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluğa etkisini araştırmaktadır. Dergimizde yer verilen son çalışma ise Aynur Karaçoban ve Sevgi Tüzün Rad’ın “Orta Gelir Tuzağından ıkış: Kırsaldaki Genç Nüfusa İstihdam Sağlamak” başlığını taşımaktadır.

Dergimizin bu sayısında yer verilen çalışmaların akademi dünyasına, uzmanlara ve araştırmacılara katkılar sağlayacağına inanıyoruz. Bu çerçevede dergimize katkı sağlayan kurullarımızda yer alan tüm akademisyenlere ve uzmanlara, yazarlarımıza, hakemlerimize ve okurlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Batuhan Ustabulut
ESAM Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

RABAR SLEMAN

Tanzimat Döneminde

Osmanlı-Fransa Askerî İlişkileri

Ottoman Empire-France Military Relations

During the Tanzimat Era

1-29

SÜMEYYE ERKALAN COŞKUNSU

Anayasa Mahkemesi'nin

28.12.2017 Tarih, 2017/176 Sayılı Kararı ve

Sözleşme Özgürlüğü Bağlamında

Otomatik Katımlı Bireysel Emeklilik Sözleşmeleri

Individual Pension Contracts

with Automatic Participation in the Context of

Constitutional Court's Decision of

28.12.2017, 2017/176 and the Freedom of Contract

30-49

YUSUF KAÇAR

Organ veya Doku Ticareti Suçu

(TCK 91/3)

Crime of Organ and Tissue Trade

(Turkish Penal Code Article 91/3)

50-88

HASAN YALÇIN

**Karl Marx ve Michel Foucault'da
İktidar, Özgürlük Ve Mücadele Kavramları:
Karşılaştırımlı Bir İnceleme**

89-108

*Power, Freedom and Resistance Concepts
in Karl Marx And Michel Foucault:
A Comparative Review*

SERHAT YÜKSEL - HASAN DİNÇER

**Ranking the Skill Priorities of Banking of
Banking Managers for Service Development
with Fuzzy QUALIFLEX**

109-128

*Banka Yöneticilerinin Hizmet Geliştirme Önceliklerinin
Bulanık QUALIFLEX ile Analiz Edilmesi*

MUHAMMED MARUF - MUSTAFA ALTINTAŞ

**Örgütsel Demokrasinin
Örgütsel Mutluluğa Etkisi:
Bir Kamu Üniversitesi Örneği**

129-155

*The Effect of Organizational Democracy
on Organizational Happiness:
A Public University Case*

AYNUR KARAÇOBAN - SEVGİ TÜZÜN RAD

**Orta Gelir Tuzağından Çıkış:
Kırsaldaki Genç Nüfusa İstihdam Sağlamak**

156-176

*Way Out of Middle-Income Trap:
Providing Employment for Rural Young Population*

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI-FRANSA ASKERÎ İLİŞKİLERİ

Rabar SLEMAN*

ORCID ID: 0000-0002-4756-7368

Öz: Bu çalışmada Tanzimat Dönemi (1839–1876) süresince, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkiler incelenmiştir. Çalışma konusu seçilirken Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politik ilişkileri bağlamında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki etkisi sorgulanmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkileri ne şekilde etkilediği bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın varsayımı bağlamında, Fransa'nın Osmanlı Devletinin tüm politikalarında bu dönemde etkin olduğu varsayılmıştır. Literatürde Osmanlı Devletinin Tanzimat döneminde Fransa ile olan askeri ilişkilerin detaylıca ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan bu çalışmanın literatürdeki açığı kapatacağı düşünülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular için literatür ve arşiv taraması yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları bağlamında elde edilen bulgular önemlidir. Bu bağlamda Fransa, Tanzimat döneminde Osmanlı'nın askeri alanda önemli bir etki doğurmuştur. Askeri ve siyasi alanda ise Osmanlı devleti, Fransa etkisiyle yenileşme dönemine girmiştir. Bu dönemden önce ve sonra ise Osmanlı'da Almanya nüfuzu artmıştır. Yani sadece Tanzimat döneminde Fransa'nın geçici bir etkisi vardır. Bu etkiye sebep olan etmenlerin başında Kırım Savaşı ve diğer askeri ittifaklarda Fransa'nın Osmanlı tarafında olması ve askeri olarak Avrupa'da ilk modernleşmeyi sağlayan ülke olması sayılabilir.

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, rabarsirwan@yahoo.com

Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Şennur Şenel danışmanlığında hazırlanan “Tanzimat Döneminde Osmanlı - Fransa İlişkileri (Askeri, Ekonomi ve Kültürel 1839-1876)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti, Fransa, Uluslararası İlişkiler, Askerî İlişkiler.

OTTOMAN EMPIRE-FRANCE MILITARY RELATIONS DURING THE TANZIMAT ERA

Abstract: In this study, military relations between the Ottoman Empire and France were examined during the Tanzimat Era (1839 – 1876). In the context of the internal and foreign political relations of the Ottoman Empire, France's influence in the Ottoman Empire was questioned. Therefore, the purpose of this article is how the developments in the Tanzimat Era affect the military relations between the Ottoman State and France. In the context of the assumption of the study, it was assumed that France was active in all the policies of the Ottoman Empire during this Era. There was no study in the literature that detailed the military relations of the Ottoman Empire with France during the Tanzimat Era. In this respect, it is thought that this study will close the gap in the literature. For the findings obtained in the study archive and literature review were conducted. The findings obtained in the context of the results of the study are important. In this context, France had an important impact on the military area of the Ottoman Empire during the Tanzimat Era. In addition, before and after this Era, Ottoman Empire was under strong influence of German Empire. In this context, the Ottoman state entered the Tanzimat Era under the influence of France. It should be pointed out that France had a temporary influence on Ottoman Empire which occurred only during the Tanzimat era. The main reasons for this Era in which France influenced the Ottoman state were the fact that France was on the Ottoman side in the Crimean War and other military alliances, and France was the first country to modernize military in Europe.

Keywords: The Tanzimat Era, Ottoman Empire, France, International Relations, Military Relations.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Batı devletleri karşısında elde ettiği askerî zaferler, ilk dönemlerde önemli başarılarla sebep olmuştur. Fakat Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen askerî ve teknik gelişmelere gerekli önemin gösterilmemesi Osmanlının bu alanda gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan Batı, maddi olanaklarını ilerletmek ve bunu sürdürmek için çok sayıda teknolojik gelişmeler de ortaya koymuştur. Ne var ki

Osmanlı Devleti Batı'nın gelişmeye devam ettiğini yine askerî kayıplar yaşadığında anlayabilmiştir. Bu durumu fark ettiğinde Batı'dan alınacak çözümler ve örnekler incelenmiş ve sonuçta Tanzimat Döneminde en uygun ülke olarak Fransa belirlenmiştir.

Bu noktalardan hareketle bu çalışmada Tanzimat Dönemi (1839-1876) süresince Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkiler incelenecektir. Çalışma konusu dâhilinde Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma yöntemlerinin yanı sıra Tanzimat Dönemi ile Fransız İhtilali reformları arasındaki etkilenme düzeyi merkeze alınmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki askeri ilişkileri ne şekilde etkilediği bu makalenin amacını oluşturmaktadır.

Literatürde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Fransa'nın askeri, ekonomik ve kültürel ilişkileri üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak direkt olarak Osmanlı Devleti için çok önemli olan Tanzimat Dönemi içerisinde Fransa ile olan askeri ilişkilerin detaylıca ele alındığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Önemi bağlamında bu çalışmanın, kendinden sonraki çalışmalara kaynak oluşturarak literatürdeki bu açığı kapatacağı düşünölmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular için literatür ve arşiv taraması yapılacaktır. İncelenecek olan kaynaklar ile çalışma içinde hangi ana başlıkların yer alacağı belirlenerek bu çalışmaların kaynakçaları ile diğer kaynaklara erişilip, kitap, tez, resmi yayın, arşiv, vs. üzerinden bu çalışmanın içeriikleri oluşturulacaktır. Bu bağlamda çalışmada veri analizi kullanılmayacağı için literatür taraması ve arşiv incelemesi tekniği kullanılacaktır.

1. OSMANLI VE FRANSA'NIN ASKERİ DURUMLARI

Fransa, 1800'lü yılların sonlarında askeri alanda meydana gelen teknolojik gelişmelerin, askeri birliklerde sürekli eğitim ve talim yapılmasıyla anlam kazanacağını kabul etmiştir. Bütün bunları gerçekleştirmek için iyi yetiştirilmiş subayların varlığı gerekmiştir. Fransa'nın ardından Prusya'nın da savaş kavramına yenilik getiren bu durumu anlaması çok zaman almamıştır. Osmanlı da, İhtilal'den sonra, Fransa'da vatandaşların kurduğu ordudan önemli ölçüde etkilenmiştir.¹

Bu girizgâhtan hareketle Napolyon yenildikten sonra dünya imparatorluğunu hedefleyen Fransız ordusunun görevi ulusal devletin güvenliğini sağlamaktır. Bunun sonucunda 1760 yılından önce Jean Jacques Rousseau'nun "her vatandaş meslekten ziyade, vatandaşlık görevinden dolayı asker olmalı" ifadesindeki gibi zorunlu askerliği

¹ Fatma Müge Göçek - F. Mxdiaer, Rise of The Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization And Social Change (Oxford: Oxford University Press, 1996), 44-47.

doğuran bu husus Fransız vatandaşlarına yüklendi.² Düşük maaşlı zorunlu askerlerle ordusunu inşa eden Fransa, Avrupa'da ekonomik, politik ve sosyal alanları önemli ölçüde domine etti ve değiştirdi.³

Bu dönemde, bir taraftan imparatorluğu birlik ve beraberlik içinde devam ettirirken diğer taraftan Fransa'nın gerisinde kalmamak için askeri alanda gelişmeler yapan Osmanlı gibi çok uluslu yapıdaki ülkeler için bazı zorlayıcı faktörler bulunmaktaydı.⁴ Fransa, asker gereksinimini çok az maliyetlerle sağlamak için askerlik yükümlülüğünü getirmiş ve ilk etapta 600.000, 1794 yılında ise 18-25 yaşlarındaki erkeklerin para ödemesi karşılığında askerlikten muaf olması uygulamasının iptal edilmesiyle askerlik her vatandaşa zorunlu olmuş ve 1.169.000 vatandaşı silah altına almıştır.⁵ Rekabeti sağlamak amacıyla Prusya da bu yönteme geçmiştir. Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti de zorunlu askerlik uygulamasını kabul etmiştir.^{6,7}

Böylece Avrupa'daki en gelişmiş ve en büyük orduyu kurmak için zorunlu askerlik sistemine geçen ilk devlet olan Fransa'da askerlik, bütün Fransa vatandaşları için bir iş alanı olmuş ve ayrıca devamlılık kazanmıştır.⁸ Fransa'da devrimle beraber, askerlik mesleğine kabul aşamasındaki bütün aristokrat kısıtlamalar kaldırılmıştır.⁹ Osmanlıda ise 3. Selim Devrinde askeri alanda başlayan Batılılaşma, daha sonra 2. Mahmut Devrinde bir devlet politikası haline gelmiş; Avrupa'daki ordulara benzer Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu 1826 yılında kurulmuştur. Böylece Osmanlı ordusu Avrupa sistemine göre yenilenmiştir.¹⁰

² Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 208.

³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 84.

⁴ Suavi Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, ed. Özgür Heval Çınar vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 135-137.

⁵ Eric Jan Zürcher, "The Ottoman Conscription System, 1844-1914", *International Review of Social History* 43/3 (1998), 437-441.

⁶ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker (İstanbul: Gençlik Yayınları, 1995).

⁷ Avusturya'nın 1806 yılındaki *Jena-Auerstedt Muharebesi* mağlubiyetinden sonra düştüğü duruma benzer biçimde Osmanlı Devleti de Mısır valisinin askerleri tarafından mağlup edilmesi sonucunda mevcut ordusunun dağılması ile buna mecbur olmuştur (Bröckling, 2001: 143).

⁸ Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", çev. Mehmet Tanju Akad, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 87-104.

⁹ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, çev. Kazım Uğur Kızılaslan, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006).

¹⁰ Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", 42.

Bu bağlamda II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin iyi eğitim almış subaylara gereksinimi olduğunu biliyordu. İhtiyaç duyulan eğitilmiş subay gereksinimi ilk dönemlerde Mühendishane-i Berri Hümayun'dan giderilmiş olsa da ihtiyacı karşılamamıştı. Harbiye'nin oluşturulması hususunda en büyük girişim 1831 yılında olmuş ve Hassa Ordusu Müşiri Ahmed Fevzi Paşa, Selimiye'de bulunan Mansure askerlerinden seçim yaparak teşkilatlanmaya gitmişti. Selimiye'de bulunan 4. Alayın 2. Taburundaki, yaşları 19-21 arasında olan askerlerden oluşan bu birlikler Sıbyan Bölükleri şeklinde ifade edilmiştir.¹¹ Bu oluşturulan bölüklere hem askeri eğitim hem de okuma yazma eğitimi verildi. Böylece Harbiye'nin temelini Sıbyan Bölükleri teşkil etmiş ve dolayısıyla Sıbyan bölüklerindeki askerler de ilk Harbiyeliler olmuştu.¹²

Bu noktadan hareketle ordunun yeniden inşa edilmesinde Osmanlının en çok etkilendiği ülke Devrimden sonraki Fransa olmuştur. Yeni teşkil edilen birliklerin yapısında mirliya emrindeki liva, iki alaydan oluşmakta, miralayın emrindeki bir alay, üç taburdan oluşmakta, bir tabur ise sekiz bölükten oluşmaktaydı.¹³ Yapılan değişiklikle askerlik bütün Müslümanlara mecburi olmuş, askere çağırılma yaşı 15-30 yaş ve çalışma süresi 12 yıl olarak düzenlenmiştir.¹⁴ Avrupa'dan alınan yeni askerlik modelinin gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı ordusuna yabancı subaylar getirilmiş ve bu subaylar danışmanlık görevi icra etmişlerdir. Prusyalı subaylar ile beraber 1835'de Osmanlı Devleti'ne gelen Moltke, bu subayların en önemlisidir. Moltke'nin raporlarında, "... orduda eğitilmiş subay olmadığından ve idaresi haremde yetişmiş komutanlarla yapıldığından..."¹⁵ şeklinde ifadelerin olduğu göz önüne alındığında sorunlara çözüm olarak 1836'da kurulan Mektebi Harbiye ile orduya lazım olan askeri eğitim görmüş Batıcı subaylar yetişmeye başlamıştır.

Bu husustan yola çıkarak Tanzimat Fermanının ilan edilmesiyle beraber Osmanlıda askeri sahada önemli ölçüde yenilikler meydana gelmiştir.¹⁶ Bu

¹¹ Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/3 (2006), 181-202.

¹² Mustafa Balcıoğlu - İsrail Kurtcephe, *Kara Harp Okulu Tarihi*. (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991).

¹³ William Hale, *1789'dan Günümüze: Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 1996).

¹⁴ Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

¹⁵ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

¹⁶ Sezgin Kaya, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

yeniliklerden en büyüğü herhangi bir süre sınırı olmayan askerliğin, belirli şartlar getirilerek vatan borcu şeklinde değiştirilmesidir. Tanzimat Fermanında yer alan hususlara binaen eski ocak yapısından uzaklaşmış ve askerlik görevi, gayrimüslimler de dâhil, bütün Osmanlı'da yurttaşlık görevi haline getirilmiştir. Osmanlı ordusu, 1843 yılında çıkan kanun ile yeniden teşkilatlanmıştır. Bu teşkilata göre ordu dört bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; Muvazzaf Kuvvetler, Yedek Kuvvetler, Yardımcı Kuvvetler ve Başıbozuk Kuvvetlerdir. Ayrıca teşkilatlanmada Fransa ve Prusya ordularının yapısı göz önünde bulundurulmuştur. Piyade, istihkâm ve süvari askerleri yetiştirmede Fransız talimnameleri kaynak kabul edilmiş, topçu askerleri yetiştirmede ise Prusya subaylarında faydalanılmıştır. 1846'da düzenlemeler yapılmış ve askere çağırma ve hizmet süresi hususları tekrar değerlendirilmiştir. Hazırlanan bu yeni kanun 1869'a kadar devam etmiştir.¹⁷ Bu bağlamda bireysel haklar ve ödevler bakımından Tanzimat Fermanı temel alınarak 6 Eylül 1843 tarihinde yürürlüğe giren kanunla, Osmanlı Devleti'nde askeri bakımdan çok büyük gelişmeler meydana gelmiş oluyordu. Askerlikte Ocak sistemi yerine kura sistemi getiriliyordu. Avrupa'daki ordulardan hem birliklerin ve ordunun kuruluş kadro sistemi hem de askeri eğitim modelleri alınıyordu. Piyade, istihkâm ve süvari askerleri yetiştirmede Fransız ordusundaki talimnameler kaynak alınırken, Topçu askerlerini yetiştirmede Prusya subayları yardım ediyordu.¹⁸

Bununla birlikte Sultan Abdülaziz, ülkenin farklı yerlerinden seçerek İstanbul'a getirttiği askerlerden Hassa Alayı'nı teşkil etmiştir.¹⁹ Bu alayı oluştururken Batı ordularındaki sistem temel alınmıştır. Tanzimat döneminde orduda onaylanmış olan askeri kıyafeti yeteri kadar gösterişli bulmayan padişah, üniforma olarak Cezayir askerlerinin giydiği ve Fransızlar tarafından "zuhaf" olarak adlandırılan kıyafeti kabul etti. Bu üniformanın şekli, başlık olarak büyük fes ve onun üstünde sarık, arkasında işlemeli salta, bacak için büyük şalvar ve tozluklar, bel kısmında da kuşak bulunmaktaydı. Ancak kullanışlı olmadığından dolayı bu kıyafet değiştirilmiş ve şalvar yerine "potur" olarak adlandırılan paçaları dar pantolon kabul edilmiştir.²⁰

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990).

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983).

¹⁹ Şehabettin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *Tarih Dergisi* 4/7 (1952), 127-132.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), 77.

Bu devirde Fransa örneğinden hareketle Osmanlı Devleti'nin askeri yapısını oluşturan teşkilatlanmadaki birimler şu şekildedir.²¹ Piyade, topçu, süvari, mühendislik, istatistik, nakliye, malzeme, adalet, emeklilik, askeri binalar ve tahkimatlar ve muhabere gibi sınıflar bu devirde düzenlendi. Bu arada il jandarmaları ve ordularını, askeri okulları ve inşaatları, İstanbul'da bulunan itfaiyecileri idare etmek için farklı birimler oluşturuldu. İmparatorluk Tophane-i Amiresi, seraskerin tayin ettiği bir müşir bünyesinde, baş vezirin tayin ettiği uzmanların teşkil ettiği özel bir kısım şeklinde teşkilatlandı. Sonradan sayısı yedi olan eyalet ordusu, illerde bulunan bütün ordu birlikleri, İstanbul tarafından tayin edilen komutanlar ile birlikte hareket etmek üzere emir komutaya alındı. Fakat bu birimler hem tedarik konusunda hem de askeri düzenlemeler hususlarında büyük bir özgürlüğe sahipti. Filo işleri, Kasımpaşa Haliç'te bulunan İmparatorluk Tersanesi'nde Kaptan-ı Derya tarafından idare edildi. Abdülmecit, tıpkı Gemlik ve İzmit'teki gibi burada da modernizasyon için çok masraflar yapmıştır. Girit'te meydana gelen isyan olaylarında 1866 yılında olan bazı deniz facialarından sonra, Kasımpaşa'da yeni bir Donanma Bakanlığı (Nezaret-i Bahriye) kuruldu. Kaptan-ı derya yalnızca filoyu yönetmekle kısıtlıydı. Emekli deniz subaylarından teşkil edilen bir grup oluşturuldu ve Amiral Hobart önderliğinde bir İngiliz deniz ekibi, az bir zamanda çağdaş bir filo teşkil edilmesi için teknik olarak ve tavsiye niteliğinde katkılarda bulundu.²²

Tanzimat Devrinde düzenlemelere gidilip yapılandırılan ordunun ilk kazanımları Kırım Savaşı'nda görüldü. Buna rağmen Osmanlı Devleti, Ruslar ve Romenlere karşı, 93 Harbi de denilen 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Plevne savunması ve Kafkas cephesinde elde edilen bir kısım başarılar haricinde başarı elde edememiş ve savaşı kaybetmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti 1878 yılında yapılan Ayastefanos ve 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşmaları ile önemli ölçüde itibar ve toprak kaybetmiştir.²³ Bundan dolayı ortaya çıkan eksiklikleri ve başarısızlıkları düzeltmek için Avrupa'daki askeri yapılanma örnek alınmış ve Osmanlı ordusu buna göre yeniden yapılanmaya gitmiştir. Almanya'nın askeri alandaki gelişmişliği ve askeri teknolojide ilerde olması, Alman ülkelerinin Bismarck/Prusya liderliğinde birlik olması kazanmayı sağlamıştı. Fransa ile Prusya arasında 1871 yılında meydana gelen savaş sonucu Prusya Fransa'yı yenmiş ve böylece Alman ordusunda uygulanan eğitim sistemi

²¹ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (New York: Cambridge University Press, 1977).

²² Yaşar Bedirhan – Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)". *Electronic Turkish Studies* 8/5 (2013), 127-139.

²³ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15-24.

örnek alınmaya başlanmıştır.²⁴ Dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşına kadar askerî alanda yapılan yeniliklerde Fransa örnek alınırken, sonrasında yani II. Abdülhamid yönetiminde Almanya örnek alınmıştır.

2. OSMANLI VE FRANSA ARASINDAKİ SİLAH ALIŞVERİŞİ

Tanzimat Devrinde patenti İngilizlere ait olan ve üretimi Fransa'da yapılan *şeshane* silahları askerler tarafından çok seviliyordu.²⁵ Mısır Valisi İbrahim Paşa tarafından Fransa'da üretilen ve Padişah'a arz edilen bin tane süngülü *şeshane* silahı son teknolojiyle üretildiği için çok rağbet görmüştü. Abdülmecit, bu çok beğenilen silahların İstanbul'da imal edilmesi için lazım olan makine ve diğer malzemelerin temin edilmesi için talimatlar vermişti.²⁶ Bundan dolayı, Padişah, maliyetini kendisi karşılayarak bu silahların imal edilmesi için gayret göstermiş, bu gayretler ve silahlar üst seviyedeki ilgililer ve subaylar tarafından çok takdir edilmişti. Bu silahlarla alakalı yapılan haberler; bir dakikada 12 atış yapabildiğini, yüzde seksen hedefe isabetin olduğunu, bir askerın dakikada 5 kere silahı doldurup atış yapabileceğini, bu hususlar büyük bir birliğe uyarlandığında 200 bin kişilik Avusturya ordusunun Prusya ordusu tarafından 1,5-2 saatte nasıl yok edileceğinden bahsediliyor, iğneli tüfeğin faydaları artık tüm ülkelerce kabul edildiği hususuna değinilerek Osmanlı Devletinin de bu tüfeklerden temin etmesi gerektiğini belirtiyordu. Fakat mali durumdan dolayı ilk olarak bu tüfeklerin nizamiye askerlerine alınmasının isabetli olacağı belirtiliyordu.²⁷

Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin ordularının envanterinde bulunan silahlardan biri olan *şeshane* ile silahlandırılmış piyadelerden oluşan avcı taburlarının Osmanlı Devleti'nde de oluşturulma fikri, avcı eğitimini vermek için Fransa'dan eğitimci subay getirilmesinde önemli rol oynadı.²⁸ *Şeshane* tüfeği kılıç takılabilme özelliğine sahipti. Bundan dolayı bu silah, süngü ve kılıç görevleri yapabilmekteydi. Avcı alayları olarak, orduların altıncı alayları belirlendi ve bu alaylara İngiltere ve Belçika'dan ihtiyaç kadar iki yivli kapsüllü avcı *şeshanesi* alınıp verilecekti. Ekonomik sıkıntılardan dolayı *şeshane* taburları tam teşkil olmamasıyla beraber 1849'de İngiliz bir satıcının 300

²⁴ Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", *Dördüncü Askeri Tarih Bildirileri*, (Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989), 36-49.

²⁵ Ercan Karakoç – Ali Serdar Mete, "The Effects of the Firearm Purchasings on the Ottoman Financial Structure During the Military Modernization (1853-1908)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/49 (2020), 293-312.

²⁶ *Ceride-i Askeriye Gazetesi*, 23 Zilkade 1280 (02.03.1864).

²⁷ *Ceride-i Askeriye Gazetesi*, 30 Safer 1285 (22. 06. 1869).

²⁸ Ali Çiftçi, "Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1909 Hareket Ordusu Örnekleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 7/16 (2016), 207-222.

şehşhanenin tanesine 385 kuruş istemesi üzerine, Osmanlı yöneticileri hiç yoktan Hassa ordusunun avcı taburlarını oluşturmayı kabul etti. Fakat yine de konuyla ilgili Padişah iradesi 1852'de yayımlandı.

3. OSMANLI'DA FRANSA DESTEKLİ ASKERİ EĞİTİM

1826 yılında Tıphane-i Amire ve 1834 yılında Mekteb-i Ulüm-i Harbiye (1840 yılından sonra mecburi Fransızca eğitimi olan Harb Okulu) oluşturulmuştur. Burada Bâb-ı Âli Tercüme Odası'ndan bahsetmek gerekir. Bu yapı resmi bir öğretim kuruluşundan ziyade kitabet eğitimi ve memurlukta ilerlemek için çırakların devlet kurumlarına tayin edildiği, geçmişten gelen bir uygulamanın devamıydı. Bu yapı, Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil Müslüman devlet memurlarının dini kapsam haricinde eğitim aldığı ilk eğitim kurum olarak 1821 yılında kurulmuştu.²⁹ Bu kurumun amacı, Müslüman olan devlet görevlilerine Fransızca eğitimi vermek ve Yunan isyanı sebebiyle resmi tercümanlık yapan Fenerli Rumlara mecbur kalmamaktır.³⁰

Sonraki yıllarda, Osmanlı yönetimi genel eğitimin ilerlemesi yönünde çalışmalar yapmış olsa da askeri eğitime ve askeri eğitim kurumlarına daha fazla önem vermiştir. İmparatorluğun son dönemlerine kadar sivil okullara nazaran askeri okullar ihmal edilmemiştir. Taşrada da ihdas edilen ilk çağdaş eğitim kurumları askeri kurumlardır. 1845 yılında ordu karargâhlarının mevcut olduğu illerde idadiler yani askeri hazırlık okullarının kurulması ve bu kurumları bitirenlerin İstanbul'da bulunan Mekteb-i Harbiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Taşrada bulunan bu askeri okullarda 1863 yılından sonra yabancı dil olarak Fransızca öğretilmeye başlandı.³¹ Ancak taşrada yer alan sivil eğitim kurumlarında ise bu yabancı dil eğitimi 1880'li yıllarda verilmeye başlanmıştı.³²

Islahat Fermanı'yla beraber önem kazanan Osmanlıcılık ideolojisini hayata geçirmek için çok daha geniş çaplı bir eğitim planlamasına gereksinim duyuldu.³³ 1864 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti, eğitim sisteminin tamamını içine alacak şekilde bir sistemi oluşturmak için görüşmeler gerçekleştirdi. Fransa Eğitim Bakanı olan ve aynı zamanda Fransız eğitim sistemini yenileyen Jean Victor Duruy, 1867 yılında Bâb-ı

²⁹ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi Cilt 1-2* (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977).

³⁰ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

³¹ Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, 309.

³² Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 44.

³³ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 77.

Âli'ye bazı önerilerde bulundu. Bunlar arasında üniversitenin kurulması, meslek okullarının açılması bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, Duruy'un yaptığı bu önerileri iki yıl içinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi adlı belgeyle kanunlaştırdı.³⁴ Kemal Ahmed Efendi, eğitimin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi kapsamında Rüştiye mekteplerinin (Müslüman sivil okullar) müfredatlarına, coğrafya ve aritmetik gibi alanları dâhil etti. Fransızların eğitim sisteminden teşkil edilmiş olan 1869 Nizamnamesi, Osmanlı eğitim sisteminde Avrupa'nın etkisinde kaldığını göstermektedir.³⁵ Dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin yabancı eğitim danışmanı olarak tanımlayabileceğimiz Fransa Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy tarafından 1867 yılında hazırlanan reform projesi, daha sonra madde sayısı 198 olan kanun metni haline geldi.³⁶ Bu kanun metninin son hali Eğitim Bakanı Saffet Paşa tarafından Sadaret'e sunulmak için Askeri Okullar Müdürü Sadullah Paşa, Şura-yı Devlet Maarif Dairesi Reisi Kemal Ahmed Paşa ve diğer uzmanlarla beraber oluşturulmuş ve kanun metni 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanmıştı.³⁷

Bu bağlamda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi ve tarihi açısından önemli bir noktadır. Bu nizamnameyle beraber taşrada kurulacak olan eğitim kurumları ve başkentte bulunan okullar ortak bir kanunla bütünleştiriliyordu. Bununla beraber bu Nizamname, taşra eğitim topluluklarının teşkil edilmesini öngörüyordu. Ancak Nizamnamede bulunan hususların çoğunun Osmanlı Devleti yıkılana kadar faaliyete sokulamadığı da ortadadır. Bundan dolayı bu belgeyi kanun metni olarak görmenin yanında, o dönem devlet görevlilerinin ve bürokratlarının eğitim ve politika konularındaki anlayışıyla Fransız eğitim amaçlarının birbirine etkisini gösteren bir eğitim projesi şeklinde görmek mümkündür.³⁸

Abdülaziz Han devrinde de ordu içinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır.³⁹ İlk yapılanlar arasında İngiltere ve Fransa'dan modern silah temin edilmesi ve askeri üniformalarda değişiklik yapılmasıdır. Sonrasında Osmanlı ordusu 3 kısma ayrılmış, bunlar; Nizâmiye, Redif ve Müstahfiz olarak belirlenmiştir.⁴⁰ Yapılan bu düzenlemeler

³⁴ Niyazi Berkes, *The development of secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964).

³⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 335-395.

³⁶ Berkes, *The development of secularism in Turkey*, 179.

³⁷ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-İ Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1920).

³⁸ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, 119.

³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, 183.

⁴⁰ Zürcher, *The Ottoman Conscription System*, 440.

son halini 1869 yılında almıştır. Askerî eğitim modellerinde düzenlemeler yapılmış ve Hüseyin Avni Paşa öncülüğünde yeni eğitim modelleri, savaş taktikleri ve manevra türleri uygulanmıştır. Askere alma modeli ise 1870 yılında Kur'a Kanunnamesi ile Fransa esas alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, askerlik yaşına gelmiş olanlar yönetimin tayin ettiği zaman bir araya gelir ve kura ile askere alınır. Kura çekildikten sonra kendisine askerlik ıkamayanlara ise 6 yıllık kura sürecinde yeniden kura çekilir, yine olmazsa bu kişiler redif sınıfında askerlik yaparlardı.⁴¹

Ayrıca 9 Ocak 1875'te Askeri İdâdilere talebe hazırlayan Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye isimli okullar kapatılarak bunun yerine Fransızcanın da okutulduğu Askerî Rüştiyeler açılmıştır.⁴² Mehmed Esad Bey (1315), "Mirat-ı Mekteb-i Harbîye" isimli kitabında bu okuldan bahsetmektedir. 1876 yılından önce yani II. Abdülhamit henüz padişah olmadan önce Osmanlı Devleti'nde toplamda dokuz adet Askeri Rüştiye mevcuttu ve bunların tamamı İstanbul içindeydi. II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra bu sayıyı İstanbul dışındakilerle beraber 28'e çıkarmıştır.⁴³

4. OSMANLI ASKERİ OKULLARININ GELİşTİRİLMESİNDE FRANSIZ UZMANLARIN ROLÜ

Osmanlı ordusu içinde görevlendirilen yabancı askerî uzmanlarla hedeflenen, ihtiyaç duyulan eğitimlerin Osmanlı askerlerine verilmesi ve orduda yeniden teşkilatlanmanın sağlanmasıydı.⁴⁴ Bu bağlamda Osmanlı Ordusu'nda Erkân-ı Harbiye Mektebinin oluşturulma sürecinde Fransa Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Mösyö Manyak, Mösyö Majino, Fransa süvari mülazımlarından Mösyö Dobrovil ve Prusya topçu yüzbaşılarından Malinofst aktif olarak görev almıştır. Tanzimat Devrinde de askerî talim yöntemlerinin geliştirilmesinde ve çağdaş askerî eğitimin gerçekleşmesinde Fransız usulü esas alınacaktır. 1845 yılında açılan Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'de de Fransa'nın kurmay eğitim kurumu olan Ecole d'Application d'Etat Major örnek alınmış ve eğitim sistemi buna göre düzenlenmiştir.⁴⁵

⁴¹ Zürcher, *The Ottoman Conscription System*, 440.

⁴² Muzaffer Albayrak – Kevser şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme* (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014), 224-225.

⁴³ Esmâ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁴⁴ Nuran Koyuncu - Salih Kış, "Alman Askerî Ceza Kanunnamesinin Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesine Tatbiki", *Pursuit of History* 3/5 (2011), 177-190.

⁴⁵ Muharrem Mazlum İskora, *Harp akademileri tarihçesi: 1846-1965* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996).

1834 yılında faaliyete giren ve çağdaş okulların ilklerinden olan Mekteb-i Ulum-ı Harbiye de Fransa sisteminden örnek alınarak kurulmuştur. Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler için Fransızca bilmek gerekliydi. Fransız müdür Sade de Clalare'nin idaresinde 1827'de faaliyete giren Tıphane Mektebi ve 1838'de Galatasaray'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane okulları yalnızca belirli bir iş dalında eğitim faaliyeti gösteriyordu. Ayrıca tıp mekteplerinde verilen eğitim de Fransızcadı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, II. Mahmut'un katılımıyla faaliyete başlamıştı.^{46,47}

Bu bağlamda II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nın yerine Avrupa modeline göre oluşturulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve Hassa Ordusuyla beraber Tıbbiyeyi ve Harp Okulunu da kurmuştur. Ayrıca Mühendishane-i Bahri Hümayunu tekrar düzenlemeye gitmiştir. Fakat bu yenilikleri yaparken en çok problemi nitelikli eğitmen görevlileri bulmakta yaşamıştı.⁴⁸ II. Mahmut, Yunan isyanı sürecinde Osmanlı'nın yaşadığı acizlikle birlikte Mısır ordusunun sistemli ve etkin faaliyetlerini de görmüştü. Mısır ordusunun bu zaferinin temelinde Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'dan getirttiği askeri uzmanlarla yapılan yeniliklerdi.⁴⁹

Bu dönemde Osmanlı idaresi, tıp mekteplerine değişik dinlerden talebelerin gelmesini ve devam etmesini sağladı. Farklı dinlere mensup talebelerin beraber olduğu karma eğitim sistemi böylece ilk defa denenmiş oldu. Fransız yönetimi Osmanlı tıp mekteplerine yaptıkları yardımı Tanzimat Devri boyunca sürdürdü. Paris yönetimi mekteplere eğitim malzemeleri, kitap ve rapor gibi araç gereçler verdi. Örneğin Mayıs 1867 tarihinde Fransız Savaş Bakanlığı'nın askeri eczacılık ve cerrahi tıp alanlarında ortaya koyduğu raporu, ilgili Bakan, Mekteb-i Tıbbiyeye iletmek için Paris Büyükelçisi Mehmet Cemil Paşa'ya vermiştir.⁵⁰ Bu raporda Fransız yenilik planlarında tıp mekteplerinin karma eğitim sistemi uyguladığı ifade ediliyordu.

Bu okulun kurulması için karar 12 Ağustos 1857 tarihinde Büyükelçi Mehmet Cemil Bey'e iletilen bir belgede belirtiliyordu.⁵¹ Bu belgeye göre Mekteb-i Osmanî idaresi adına komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyonun öncelikli işi, Paris'teki mevcut öğrencilerin eğitim düzeylerini ölçen bir sınav yapmaktı. Komisyonun yapmış olduğu

⁴⁶ Nuran Yıldırım, *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*. (İstanbul: Betim Yayıncılık, 2019).

⁴⁷ Tanzimat'ın önemli kişileri arasında olan Fuad Paşa da bu mektebi bitirenlerdendir.

⁴⁸ Nurdal Agrass, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁴⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Paris Sefareti Evrakı*, No. 134, Gömlek No.16, 4.

⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Tercüme Odası*, No. 72, Gömlek No. 4, 1.

çok sayıdaki görüşmeler ve mülakatların ardından öğrencilerin öğrenme isteğinden duyulan mutluluk ifade edildi. Yapılan sınavların ardından komisyon, öğrencilerin aynı yerde profesörler kontrolünde eğitim faaliyetlerini sürdürmelerinin, gelişme gösterebilmeleri açısından çok önemli olduğunu belirtmişti. Bu proje kapsamında sivil ve askeri eğitim alacak öğrenciler beraber bulunmaktaydı. Komisyonun bazı önerileri vardı. Bunlardan ilki bir yıl sürecek bir Fransızca eğitimi olan hazırlık eğitimi yapılacak, daha sonra matematik, tarih, coğrafya, Fransızca, fizik ve kimya derslerinin olduğu ve iki yıl sürecek bir eğitim verilmesiydi. Ayrıca Komisyon, mektebe gidecek öğrencilerin yaşının 16'yı geçmemesini talep etmişti. Bu raporu imzalayanlar arasında; Büyükelçilik Başkâtibi Agop Efendi, G. Rouland, Jules Veille, Pavet de Courteille, mektep müdürü olarak tayin edilen Ali Nizami Bey, Magin Marens, Rubens Manesse ve Lauxerunes bulunmaktaydı. Mektebe yönelik hazırlanmış olan yönetim planında⁵² mektebin hedefi, Paris'e Bâb-ı Âli tarafından yollanan öğrencilerin modern ve iyi bir eğitim görmesi şeklinde belirtilmişti. Öğrenciler, Fransa'nın bilimsel ve ahlaki eğitimine tabi tutulacaklardı. Askeri ve Sivil eğitim maksadıyla Paris'e gönderilen talebelerin ayrı sınıflarda olması planlanmıştı. Derslerden bir kısmı ise ortak görülecekti.

Mehmet Cemil Paşa, Mekteb-i Osmanî'nin, sivil ve askeri yönden ilerlemek için bir hazırlık mektebi özelliğinde olmasını istiyordu.⁵³ Mektebin eğitim içeriği, talebeleri askeri eğitime hazır etmek için yapılmıştı. Komisyona, Bâb-ı Âli'nin mektepten istediklerinin neler olduğunun iletilmesi önerildi. Mehmet Cemil Paşa ve Fransız Eğitim Bakanı Duruy, mektebin genel durumu ve yönetimi, komisyonla alakalı problemler gibi hususlarla ilgili çok sayıda yazışmalar gerçekleştirdi. Mehmet Cemil Paşa, Fransız Bakan ile yapmış olduğu bu yazışmalarda önemli sorunların çözülmesi için çok çabalamıştı.⁵⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde Erkân-ı Harbiye Mektebi ilk mezunlarını 1849 senesinde vermiştir. 1848 yılında Mekteb-i Harbiye'den mülazım rütbesiyle mezun olanlardan ilk beş dereceyi alan zabıtlar yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye sınıflarına dâhil edilmişlerdi.⁵⁵ Mahmut Efendi (Asitane), Hüseyin Efendi (Isparta), Safvet Efendi (Karagümrük), Mustafa Efendi (Soma) ve Sabit Efendi (Kıbrıs) mektebe giren ilk Harbiye mezunu

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Tercüme Odası*, No. 72, Gömlek No. 4, 2.

⁵³ Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmanî (1857-1864)", *Osmanlı Araştırmaları* 5/5 (1986), 83-160.

⁵⁴ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁵⁵ Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *Osmanlı İstanbul'u* 3, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı, 2015), 133-162.

zabitlerdi.^{56,57} Mekteb-i Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebinin eğitim binası olan Pangaltı'daki okul, 1853 senesinde Kırım Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Fransız askerlerine hastane ve misafirhane olarak tahsis edilmişti.⁵⁸

1866 yılından sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde icra edilen model 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilmesine kadar sürmüştür. Bu savaşta mağlup olduktan sonra tahtta olan II. Abdülhamit, kendisi padişah olmadan önce askeri alanda gerçekleştirilen faaliyetlerin ihtiyacı karşılamadığı düşüncesine varmıştı. Çünkü Yıldız Sarayı, Osmanlı ordusunun böyle önemli bir mağlubiyete uğramasını savaş meydanında tecrübeli ve iyi eğitilmiş subayların olmamasına bağlamıştı. Bundan dolayı da Osmanlı ordusu, başka bir devletten destek almak zorunda kalmıştı. Diplomatik bakımdan Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ne mesafeli olduğundan bu dönemde Prusya biraz daha ileri durmaktaydı. Bu yakınlaşmanın başka bir nedeni olarak özellikle Berlin Kongresinde Almanların göstermiş olduğu dostluk söylenebilir. Bununla beraber 1866-1867 yıllarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ve 1870-1871 yıllarında Fransa'yı yenen Prusya ordusu, yalnızca Avrupa'da değil, dünyada da örnek gösterilen bir ordu olmuştur. Kafkasya ve Balkanlar'da Rusya ile savaşma ihtimali yüksek olan Osmanlı ordusu için kara gücü yüksek olan Prusya, Tanzimat sonrası dönemdeki en başta yardım istenecek ülke olmuştur.⁵⁹

5. FRANSA TARAFINDAN OSMANLI SUBAYLARINA VERİLEN ASKERİ EĞİTİM

Harp Okulu kurulduğunda yurt dışından eğitim maksatlı dört uzman subay getirilmişti. Bunlardan üçü Fransız biri ise Prusya ordusu mensubuydu. Sultan Abdülmecit, 1850 senesinde Fransa ve Prusya kralları ile görüşerek tekrar uzman personel talep etmişti. Bu talebe cevap verildi ve Fransa'dan bir teğmen ve iki kurmay Yüzbaşı, Prusya'dan da bir topçu yüzbaşı eğitimci olarak gönderildi. Bu uzmanlar ilk başta eğitimi tercüman vasıtasıyla anlatmışlardı ancak sonrasında Türkçe öğrenerek

⁵⁶ Caner Aydın, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade-i Dahiliye*, No:170/9016.

⁵⁸ Abdulkadir Özcan, "Harbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/115-119.

⁵⁹ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 79-97.

eğitimi Türkçe vermişlerdi.⁶⁰ Fakat yine de Harbiye’de Fransızca mecburi ders olarak verilmiştir.

Bu dönemde subay yetiştirilmesi için yapılan faaliyetlerden bir diğer önemli husus Avrupa devletlerine askeri eğitim maksadıyla talebe gönderilmesidir. İlk defa 1836 yılında II. Mahmut döneminde Prusya’ya askeri ğrenci gönderilmiştir. Daha sonra bu uygulama devam etmiştir. Aynı sene 14 ğrenci İngiltere’ye, 4 ğrenci Avusturya’ya, 1 ğrenci Fransa’ya gönderilmiştir. Gönderilenler içinde geri dönüp orduda generalliğe yükselenler bulunmaktadır.⁶¹ Bu gönderilenler arasında önemli konumlara gelenler arasında Mahmut Paşa, Kimyager Derviş Paşa, Serdar-ı Ekrem Kerim Paşa, ressam Tevfik Paşa gösterilebilir.⁶² 1847-1854 döneminde 16 ğrenci Avusturya ve İngiltere’ye gönderildi. Bunlar arasında önemli mevkilere gelenler ise mer Fevzi Paşa, Tophane Müşiri Said Paşa, Ferik Hasan, Ali Nizami Paşa’dır. Harbiye Mektebi’ne ve Mühendishane’ye mühendis ve ğretmen kazandırmak için de Mhendishanede görevli 2 subay ve 10 ğrenci eğitim almak maksadıyla İngiltere’ye gönderilmiştir. İngiltere’ye eğitim için gönderilenler, eğitim bittikten sonra kendi ülkelerine dönüp eğitim aldıkları hususları uygulamışlardır.⁶³

Osmanlı Devleti ordusundaki kurmaylık sisteminde 1880’li yıllara kadar Fransız sistemi örnek alınmıştır.⁶⁴ Fransa ordusundaki kurmaylık modeli az bir zamanda tüm Avrupa’nın ilgisini çekmişti. Bundan dolayı Fransa ordusundaki kurmaylık modeli az zamanda, İngiltere, Rusya ve Avusturya gibi büyük ülkelerle beraber İtalya, Romanya ve Belçika gibi ülkelerin de etkilendiği bir model olmuştur.⁶⁵

Osmanlı ordusunda görevli yabancı subayların tespit ettiği en önemli sorun, talebelerin ve üst düzey askerlerin yabancı uzman subaylardan faydalanma hususunda istekli olmamalarıdır.⁶⁶ Bunun yanında dil mevzusunda önemli problemler ortaya çıkmış, yabancı eğitimcilerin dersleri Fransızca vermesi ve talebelerin Fransızca’yı iyi

⁶⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. III. Cilt. 5. Kısım. 1793–1908.

⁶¹ Fatih nsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826–1876) (Teşkilatı-Gelişimi)* (Kırkkale: Kırkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁶² Piyade Kolağası Hakkı, *Osmanlı Ordusu Ahval ve Teşkilat-ı Askeriyesi* (İstanbul, 1320)

⁶³ Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, 331.

⁶⁴ nsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826–1876) (Teşkilatı-Gelişimi)*

⁶⁵ Goltz Paşa, *Vakt-i Sefer ve Hazerde Erkân-ı Harbiye Vezaiifi Kısım-ı Nazari*, ev. Mehmed Tahir, (İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i şahane Matbaası, 1308).

⁶⁶ Esin Kahya, “Osmanlılardaki Bilimsel alışmalara Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 8/33-34.

bilmemeleri ortaya iki taraf için de problemler çıkarmıştır. Dil ile alakalı sorunları gidermek için çoğunlukla Türkçe ve Fransızca bilen Rumlardan faydalanılmıştır. Ancak bu durum da derslerin istenildiği gibi olmasını engellemiştir.

Bu yapılanlarla beraber o dönemin teknolojilerinden faydalanılarak çok daha iyi barut imal edilmesi ve ordunun gereksinim duyduğu barut miktarının karşılanması için baruthane yeniden düzenlenmiştir. Baruthanenin düzenlenmesi için bu göreve Ohannes Dadyan getirilmiştir.⁶⁷ Barutçubaşı Ohannes Dadyan 1835-1836 yıllarında Fransa ve İngiltere'ye gitmiş ve buralarda dizi geziler yapmıştır. Dadyan, bu geziler sonucunda kazanmış olduğu önemli bilgiler ve getirmiş olduğu bazı makinelerle baruthanede önemli yeniliklere imza atmıştır. Böylece önemli ölçüde barut imal edilmiş, güherçile işlenmesi ve barutun kurutulması aşamalarında yeni teknolojiler kullanılmıştır.⁶⁸ Ayıca Harp Okulu ve Topçu Mektebi 1841 yılında birleştirilmiştir. Daha sonra 1845 yılında Harp Okulu, dört farklı bölgede (İstanbul, Bursa, Edirne ve Manastır) açılmıştır. 1846 yılında mektep için yeni yapılar inşa edilmiş ve 1847 yılında Fen İdadisi kurulmuştur. 1850 yılında Fransa'dan biri teğmen, ikisi kurmay yüzbaşı olmak üzere üç subay, Prusya'dan bir topçu yüzbaşı getirtilmiş ve bu subaylara eğitim Türkçe olarak verdirilmiştir.⁶⁹

Hüsrev Paşa serasker olduktan sonra askeri eğitim konusu Avrupalı bir görünüme ulaşmıştır.⁷⁰ Ocağın kaldırıldığı sırada Akdeniz'deki donanmayı yöneten Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, İzmir'e geri dönmüş ve burada karşılaştığı Fransa ordusuna mensup eski askerlerden Gaillard kontrolünde, donanmanın içinden belirlediği yüz subayla Fransız modelinde eğitim vermeye başlamıştı. Hüsrev Paşa, kurulan bu örnek birliğin benzerlerini daha önce Mısır'da valisiyken de kurmuştu. Sonuç olarak 11 Mart 1827 tarihinde saraya çağrılan Paşa, Nizâm-ı Cedîd'den kalan eğitimin geride kaldığını ve artık kendisinin Fransız modeline göre eğitim yaptırdığını Padişaha arz etti. Bunun sonunda Sultan Mahmud, Gülhane'de askeri eğitimleri bizzat kendisi izlemiş, eğitimde üçlü model yerine hızlı hareketlerin olduğu Talim-i Hüsrev'e geçilmesi talimatını vermiştir.⁷¹ Bundan dolayı eski usulde eğitim verenler gönderilmiş, yerlerine Galliard,

⁶⁷ Abdülkadir Buluş, "Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1* (İstanbul: Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, 2010).

⁶⁸ Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700- 1900)", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 13/812-821.

⁶⁹ Ünsal, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826—1876) (Teskilâtı-Gelişimi)*, 92.

⁷⁰ Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).

⁷¹ Gültekin Yıldız, "Üniformalı Padişah II. Mahmud", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Avrupa Kültür, 2010), 103-129.

Calosso ve Alman asilzadelerinden Bavyeralı Baron Bolley gibi eğitimci subaylar görevlendirilmiştir. Talim-i Hsrev ya da Talim-i Cedd de denilen Fransız modeli eğitim tamamen benimsenmiş, yürüyüşler marşlarla beraber yapılmış, Fransızcadan kumandan ve yaver-i harb gibi kelimeler aynen alınarak askeri literatüre dhil edilmiştir. Bununla beraber bazı terimlerde de değişiklikler oldu. Bunlar arasında sırasıyla tertib, kol, saf terimleri değişerek alay, tabur, saf haline geldi.⁷²  taburla bir alayın oluşması uygun görüldü. Taburu komuta edene binbaşı, alayı komuta edene miralay denilmeye başlandı. 1832 yılında ise ferikler mşirliğe verildi.⁷³

Donanmada da askeri sistemin en önemli hususlarından biri eğitimdi. Bu manada farklı eğitim modellerinin uygulanması yönünde düşünceler vardı. Piyade askerlerinin hem Fransız modelinde eğitim almaları hem de Rusya avcı eğitimi almaları önerildi.⁷⁴ Bu arada Osmanlı yöneticilerinde teknik konularla alakalı endişeler meydana geldi. Zaten izlenen Fransız eğitim modelinin üzerine ayrıca Rusya eğitim modelinin eklenmesi askerde kafa karışıklığına yol açacağından kaygı duyuldu. Fransız modelinde eğitim alan askerin bir de Rusya avcı eğitim modelinin kurallarını, ayak eğitimi ve boru alametlerini kavraması hareketleri iki farklı türde uygulayacağı anlamına gelecekti. Bununla beraber Rusya avcı eğitiminin verilmesini sağlayacak ne uzman eğitmenler ne de kaynak kitaplar vardı. Bazı tabur ve alaylarda Rusya avcı eğitimi ismiyle verilen talimler kaynaksız ve sözlü tariflerle uygulanıyordu. Bundan dolayı bu sorunu çözmek için eğitici uzman subaylara ihtiyaç vardı. Lakin Rusya'dan getirilen subaylar ile orduda görev yapan mevcut Fransız eğitici subayları arasında rekabetin oluşması ve her ikisinin de kendi modellerini kabul ettirme çabaları, eğitimin esas amacı olan düzen kavramına olumsuz yansıtıyordu. Bu sakıncalar nedeniyle Rusya avcı eğitiminin tüm askeri birliklerde terkedilmesine ve Fransız avcı eğitiminin uygulanması Serasker Süleyman Refet Paşa'nın fikirleri yönünde onay verildi.^{75,76} Fransız avcı eğitiminin kolay olması ve bu eğitimle ilgili kaynakların bulunması bu kararda çok etkin rol oynamıştı. Sonrasında Padişah'ın iradesi de bu yönde olmuştur.^{77,78}

⁷² Yüksel elik, "Askir-i Mansre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişimi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39 (2008), 87-118.

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Vol.1)* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1951).

⁷⁴ Fatih Yeşil, "Nizm-ı Cedd Ordusunda Tlim ve Terbiye (1790-1807)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 52 (2011), 27-84.

⁷⁵ Fatih Akyüz, *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade Mesail-i Mühimme*, No.12/251, Lef 1, 5 L 1261/7 Ekim 1845; Lef 2, 19 L 1261/21 Ekim 1845.

⁷⁷ Akyüz, *Osmanlı Ordusunun modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)*

⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İrade Mesail-i Mühimme*, No.12/251, Lef 3.

6. İNGİLTERE'YE KARŞI FRANSA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE ASKERİ DESTEĞİNİN SEBEPLERİ

12 Mart 1854 tarihinde Bâb-ı Âli, Fransa ve İngiltere ile bir anlaşması yaptı. Bu anlaşmada amaç Osmanlı topraklarını koruma altına almaktı.⁷⁹ Rusya devletine bir ultimatom verilerek Eflak ve Boğdan'dan çıkması istenmişti. Ancak buna herhangi bir karşılık verilmeyince İngiltere ve Fransa Rusya'ya savaş açtılar. Böylece Kırım'a asker gönderme faaliyeti Mayıs ayında başladı. Bu savaşa 70.000 askerle Osmanlı, 50.000 askerle Fransa, 25.000 askerle İngiltere katılmıştı. Daha sonra ittifaka dâhil olan Piyemonte ise 15.000 askerle savaşa katılmıştır.⁸⁰ 1854 yılında kış mevsimi çok ağır geçmişti ve askerlerde çok kayıp yaşandı. Bu sebeplerden dolayı Mart 1855 tarihinde (barış) konferans düzenlenmesine karar verildi. Bu sırada 2 Mart 1855 tarihinde Çar I. Nikole'nın ölmesi ise barış ümidini artırdı. Ancak Karadeniz'in kapalı olması ve Rus gemilerinin kısıtlanması yapılan bu toplantının durmasına sebep oldu.⁸¹ Savaştan dolayı ekonomik olarak çok sıkışan Osmanlı maliyesi dışardan borç temin etmeye mecbur kaldı. Bu borçların bir bölümü Fransa'dan alınan kredi ile karşılandığı için Fransa'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu arttı.

Buna paralel olarak 19. yüzyılda Fransa'nın dış politikada en önemli sorunlarından biri İngiltere ile rekabet edebilmektir.⁸² Bu iki ülke, başta Mısır olmak üzere, doğuda rekabet halindeydi. Mısır'da önce Fransa üstünlük sağlamasına rağmen, bu üstünlük 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere'ye geçmişti. İngiltere, Mısır'ı aldıktan sonra bile, Fransa müdahalede bulunmaya cesaret edememiş ve desteğini Osmanlıdan yana kullanmıştır.⁸³

Bu sürecin son dönemlerinde Almanya da İngiltere-Rusya-Fransa arasındaki rekabete eklenmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin üstünde çok etkili olmasından rahatsız olan Almanlar, bir kısım projelerde (Bağdat Demiryolu gibi) Fransızlarla beraber çalışmaya başlamışlardır.⁸⁴ Fakat bu durum İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiş,

⁷⁹ Cemi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 4/4 (1993), 205-221.

⁸⁰ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel (Ankara: TTK, 1959).

⁸¹ Karasu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış*, 215.

⁸² Zekeriyâ Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 45-61.

⁸³ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).

⁸⁴ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 6/6 (1995), 1-38.

bunun sonucunda Almanya yoluna yalnız devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki kötü ekonomisi siyasetine de yansımıştır. Örneğin bazı Fransız bankerlerden borç alan Osmanlı Devleti, 1901 yılında Midilli'ye gelip gümrükleri alan Fransa'ya karşı koyamamıştır.⁸⁵ Fransa, alacakları karşısında Osmanlı'dan bazı taleplerde bulunmuştur. Bunlar; Fransız kontrolündeki bütün okul, hastane ve dini kurumların resmi olarak tanınması ve Filistin'de bir Keldani Patrikliği'nin açılmasıdır.⁸⁶ Siyasi açıdan bu dönemde önemli faaliyetlerden biri de Paris'teki bir sergiyi gezen Sultan Abdülaziz'in III. Napolyon'la görüşmesi olmuştur.⁸⁷

7. İLİŞKİLERİN GELİŐTİRİLMESİNDE OSMANLI SADRAZAMLARI VE FRANSIZ KONSOLOSLARIN ROLÜ

Tanzimat hazırlıklarında Fransızlardan da faydalanıldı. Resmi görevi olmayan bazı Fransız uzmanlar, bu dönemdeki idarecilere danışmanlık görevinde bulundular. Sabri Esat Siyavuşgil'e göre bu dönemde Fransız aydınların farklı gruplar kurduğu ve grupların ıslahat hükümeti gibi faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.⁸⁸ Fransızlar kendi söylediklerinin yapılmaması durumunda Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını söylüyorlardı. Fransız uzmanlardan biri olan Barachin, "Fransız İhtilalinin kurallarına tamamen itaat etmiş hukuk veya tıp doktoru bir Parisliydi".⁸⁹ Akyıldız'ın ifadesine göre⁹⁰ ise Barrachin'in ticaret ve ziraat alanlarında ilerleme sağlanmasına yönelik çalışmalar yapan uzman biri olduğu ve İran ile Osmanlı arasında Osmanlıyı seçtiği şeklindedir. Barachin, 18 Mayıs 1841'de içinde bazı önerilerin bulunduğu mektubu Mustafa Reşit Paşa'ya göndermiştir.⁹¹ Barachin'in mektubunda iki öneri bulunmaktaydı. Bunların ilki, Hıristiyan toplumlarının şartlarının düzeltilmesi ve Avrupa desteğinin alınması, ikincisi ise borç para alınmasıydı. Barachin'e göre İngiltere'de Mısır sorunu kapsamındaki faaliyetler, Avrupa'nın Hıristiyan toplumuna sahip çıkacağına belirtisiydi. Osmanlı Devleti, geçmişte yapmış olduğu yanlışlıkları yeniden yapmamalıydı. Eğer Bâb-ı Âli,

⁸⁵ Nurettin Birol, "20. Yüzyıl Başlarında Fransızların Midilli Adasını İşgali ve Lorando-Tubini Meselesi", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 57-63.

⁸⁶ Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 11 (2000), 697-768.

⁸⁷ Nihat Karaer, "Abdülaziz", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 313-326.

⁸⁸ Sabri Esat Siyavuşgil, *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940).

⁸⁹ Siyavuşgil, *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler*, 751.

⁹⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993).

⁹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Siyasi*, No. 1869-B, Gömlek No. 3, 11.

Avrupa'dan destek isterse büyük devletlerin özellikle de Fransa'nın destek vereceğini düşünüyordu. Yoksa bunun sorumlusu Bâb-ı Âli olacaktı. Barachin'in diğer önerisi ekonominin düzelmesi için borç para alınmasıydı. Bâb-ı Âli'nin bunları faaliyete geçirmek için altı ay süresi bulunduğunu, eğer bu süre zarfında yapılması gerekenler olmazsa, Osmanlı Devleti'nin bir yılda dağılacağını ifade ediyordu. Daha sonra içlerinde Barachin'in de olduğu, Tanzimat Fermanı'nın okunduğu dönemde çalışan komitede bulunan Fransız aydınlarının görevleri sona erdirilerek ülkelerine gönderildiler. Ancak Avrupa'dan ve Fransa'dan uzman getirme uygulaması devam etmiştir.

Bununla birlikte Fransız Büyükelçi Touvenel'in, Eflak Boğdan'daki Divan-i Mahsus seçimlerinde meydana getirdiği kriz sebebiyle Mustafa Reşit Paşa beşinci sadaret görevinden ayrılmıştır. Yine Tanzimat Meclisinde yargılaması yapılan Mehmet Âli Paşa, Fransız Büyükelçiliği'nden yardım istemiştir. Ancak Fransızlarla arası iyi olan Rıza Paşa, Büyükelçiliğin yargılamaya karışmasını karşı faaliyetlerde bulunur. Fransız Büyükelçisi Bouree, 1866 yılında İstanbul'a atanmış ve Ali Paşa üzerinde etkisi olan biridir. Bu Büyükelçi, Mecelleyi yapan ve Fransız Medeni Kanunu'nu istemeyen Cevdet Paşa'nın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığı görevinden alınarak Bursa valisi tayin edilmesinde, sonraki yıl ise valilik görevinden de alınmasında çok etkili olmuştur. Mehmet Âli Paşa'nın yeniden Kaptan-ı Derya olarak atanmasında yine Fransız Büyükelçiliğinin etkisi olmuştur.⁹² İngiliz büyükelçi Stratford Canning bu tayin işinin olmaması için Abdülmecit ile görüşme yapsa da engelleyemez. İngiliz Büyükelçiliği'nin şikâyet etmesi üzerine Fuad Paşa 1856'da Hariciye Nazırlığından istifa etmiştir.⁹³ Tezakir isimli kitabında Cevdet Paşa, Kırım Savaşından önceki büyükelçiliklerin yapmış olduğu bu rekabeti yazmıştır.

Bu dönemde büyükelçiler sahip oldukları kuvvetlerini Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmada gösterdiler. Tanzimat'tan önce yapılan faaliyetlerde dış devletlerin etkisi yokken Tanzimat döneminde ise dış ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda müdahalede bulunmuşlardır.⁹⁴ Bu ülkeler, kendilerini Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasında yetkili gibi görüyorlardı.⁹⁵ Bu bağlamda Tanzimat süresince Fransa

⁹² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar C:1* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 12.

⁹³ Kuntay Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁹⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1*, 195.

⁹⁵ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminerleri Bildirileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985).

Büyükelçilikleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransız yurttaşlarının yararına da etkin roller oynadı. Bu minvalde Büyükelçilik hem kapitülasyonlar hem de Kapitülasyonlara Ek Ticaret ve Denizcilik Konvansiyonu ile yetkiler kazanmıştı. Fransız Büyükelçiliği, Fransız tüccarlarının bütün problemlerini Hariciye Nezareti'nde en yüksek seviyede dile getirme yönünde çok çalışmıştı. Mesela, Fransız bir tüccar olan Victor Pigeon'un imzalamış olduğu bir kira sözleşmesinden doğan anlaşmazlık, Hariciye Nazırı Fuat Paşa'ya iletilmişti.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde bulunan konsolosların şikâyetleri Büyükelçilik vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁹⁷ Fransız yurttaşlarının mahkemelerde karşılaştıkları problemler de yazışmalarda geçmektedir. Büyükelçilik hem bu problemleri takip ediyor hem de resmi cevap gönderilmesi konusunda Nezarete ısrar ediyordu. Fransız konsolosları hem kendi ülkelerini korumak hem de kendi vatandaşlarının haklarına sahip çıkmak için valilerle çeşitli anlaşmalarda yapmışlardır. Mesela Girit Valisi İsmail Paşa 1863 yılında bu yönde bir belge imzalayarak Fransız konsolosuna göndermiştir.⁹⁸ İmzalanan bu belgeyle Vali, konsolosluğun haberi olmadan yabancıların tutuklanmaması gibi vaatlerde bulunuyordu. Fransız Büyükelçiliği ve Konsolosları, Osmanlı Devleti'nde aktif olan Katolik misyoner ve kilise çalışanlarını korudular. Fransa'nın hazırladığı raporlarda ve diplomatların ifadelerinde her ne kadar Hıristiyan dini idarecilerinin Hıristiyanlar üzerinde baskı oluşturduğu yer olsa da Katolikler üstündeki Fransız koruması diplomatik açıdan bir silah ve askeri güç gibi kullanılmıştır, Fransız konsolosların yaptıkları yazışmalarda Katolik din görevlilerinin zararlarına değinilmiştir.⁹⁹ Ayrıca 17 Mayıs 1852 tarihinde La Valette tarafından Fransız Büyükelçiliği drogmanlarından M. Cor'a gönderilen yazıda, kapitülasyonların otuz iki ve seksen ikinci maddelerine vurgu yapılarak, kendi yurttaşlarının Osmanlı Devleti'nde seyahat özgürlüğüne sahip olduklarını ve Fransız dinine mensup herkesin Fransa korumasında bulunduğu ifade ediliyordu.¹⁰⁰

Ekseriyetle Kırım Savaşı'ndan sonra olmak üzere Tanzimat süresince İstanbul'da bulunan büyükelçiliklerin en çok çalıştığı mevzu Hıristiyan azınlıklara verilen

⁹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Hukuk*, No. 403, Gömlek No. 25, 1-2-3.

⁹⁷ Karasu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış*.

⁹⁸ Ayşe Pul, "Osmanlı-Fransız Diplomasisinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 22 (2007), 159-176.

⁹⁹ Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*, 86.

¹⁰⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Hukuk*, No. 403, Gömlek No. 17, 1.

imtiyazlar ve onların hayat şartları olmuştur.¹⁰¹ Hatta azınlıklar konusunda Avrupa güçler dengesi kapsamında çok etkisi olmayan Sardunya Krallığı bile söz hakkı olduğunu söylüyordu.¹⁰² 1860'da Sardunya Krallığı'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Durando, Büyükelçilik birinci drogmanı vasıtasıyla, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya Hıristiyan azınlıklar mevzusunun Paris Barış Anlaşması'na imza atan ülkelerin yetkisinde olduğunu ve kendi devletinin de imza atanlar arasında bulunduğunu ifade ediyordu. Azınlıklar meselesinin göbeğinde bulunan ülkeler; Rusya, İngiltere ve Fransa'dır. Katolik ve Latin halkın koruyuculuğunu Fransa devleti yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolik okulları Fransa koruması altındaydı. İtalyan ve Gürcü Katolik okulları da bunlarla beraberdir. Fransız Büyükelçiliği, Tanzimat süresince Hıristiyan azınlıklarla ilgili bütün mevzularda etkin rol oynamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin Batı ülkeleri arasında Fransa'yı tercih etmelerinde farklı nedenler bulunmaktadır. Şüphesiz, Avrupa'daki ilmî sahada gelişmeleri bir tarafa bırakırsak, Osmanlı Devleti'ni yönetenler içinde Fransa'nın en değerli veya ileri Batı ülkesi olarak görülmesinin nedenlerinin en önemlisi Fransa'nın askeri açıdan üstün olmasıdır. Bunun için Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ordu içinde bazı reformlar gerçekleştirerek orduyu dönemin şartlarına uygun hale getirme maksadıyla Fransız askerlerini ülkeye getirmişlerdir.

Fransa'nın Kırım Harbi'nde de İngiltere ile beraber Osmanlı Devleti'ne bir defa daha destek olmuştur. Savaşın sonucunda 1856 yılında Paris Antlaşması yapılmış ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak maksadıyla, Osmanlı çatısı altında varlığını sürdüren Katolikleri korumaya aday olmuştur. Bununla beraber Fransa'nın Osmanlı Devletine ilgisinin diğer nedeni, Doğu Akdeniz'de egemen güç olma amacıdır. Bunun için Fransa 1860 yılında Lübnan'da bulunan Katoliklerin öldürülmesini engellemek üzere Lübnan'a müdahalede bulunmuştur. Fransız tesiri bu yıllarda başka bir Osmanlı toprağı olan Tunus'ta da kendini göstermiş ve 1881 yılında Tunus işgal edilmiştir. Bununla birlikte Fransa, Osmanlı Devleti'nin İngilizleri Mısır'dan göndermek maksadıyla istediği desteğe olumsuz cevap vermiştir.

Bununla birlikte Fransa, Tanzimat Döneminde yapılan reformları destekleyici bir tutum sergilemesinin yanı sıra siyasi ve politik çıkarları için bu hareketten yararlanmayı da amaçlamıştır. Bu bağlamda Fransa, Tanzimat Fermanının Müslüman ve gayrimüslim

¹⁰¹ İsmail Eyyupoğlu, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti'nde Azınlık Problemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11 (1999), 247-264.

¹⁰² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hariciye Siyasi*, No. 1869-C, Gömlek No.2, 4.

toplulukları arasındaki farkları kaldırmadığını, yeni bir fermanla aralarındaki eşitliği sağlayacak yeni kanunların çıkarılmasını ve bunların uygulama aşamasında Avrupa ülkelerinin de etkisi olmasını savunuyordu. Bu bakımdan Fransa'nın Tanzimat Dönemi boyunca Osmanlı Devletinin iç ve dış ilişkilerinde etkili olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte askeri alanda Fransa etkisiyle Osmanlı devleti yenileşme dönemine girmiştir. Fransa'nın refahı, Akdeniz ve Osmanlı Devleti'nde yıllardır sahip olduğu kapitülasyonlarla ilgiliydi. Rusya'nın sıcak sulara inme isteğini bilen Fransa gittikçe kuvvetlenen Rusya'nın karşısında aynı kuvvete sahip olan bir Osmanlı Devleti olmasını istedi. Bununla birlikte Mısır'ı işgal eden İngiltere'ye karşı da Osmanlıyı destekledi. Tanzimat Devrindeki Osmanlı reformlarını Fransa'nın desteklemesinin en önemli amaçlarından birisi buydu. Bu dönemden önce ve sonra ise Osmanlıda Almanya nüfuzu arttı. Dolayısıyla Fransa'nın sadece Tanzimat döneminde Osmanlı üzerinde geçici bir etkisi oldu.

Bu etkiye sebep olan etmenlerin başında Kırım Savaşı, diğer askeri ittifaklarda Fransa'nın Osmanlı tarafında olması, askeri olarak Avrupa'da ilk modernleşmeyi sağlayan ülke olması sayılabilir. Bununla birlikte Fransızcanın dönemin *lingua frankası* olması sebebiyle de Fransız askeri eğitimciler bu dönemde tercih edilmiştir. Fransa'nın kendine has silahları Osmanlıya ithal edilmiştir. İngiliz ve Rus tehdidine karşı Fransa ile ortak elçilik faaliyetleri yapılmıştır. Bununla birlikte kapitülasyonların vermiş olduğu rahatlık ile Fransa, Tanzimat Dönemi boyunca Osmanlı içerisindeki azınlık sorunları gibi konularda nüfuzunu korumuştur. Özellikle bu alandaki Fransa'nın azınlıkları koruyucu tedbirleri askeri bir güç unsuru olarak kullanılmış ve Osmanlı'nın içişlerine müdahalede bir meşruiyet aracı olarak araçsallaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

Agras, Nurdal. *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Akalın, Şehabettin. "Mehmed Namık Paşa". *Tarih Dergisi* 4/7 (1952), 127-146.

Aksan, Virginia H. "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri". çev. Mehmet Tanju Akad. *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*. ed. Erik Jan Zürcher. 87-104. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Akyaz, Doğan. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Akyüz, Fatih. *Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu: Irak ve Hicaz Ordusu rneği (1848-1876)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Albayrak, Muzaffer - Şeker, Kevser. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2014.

Albayrak, Mustafa. "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 6/6 (1995), 1-38.

Aydın, Caner. *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Aydın, Suavi. "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü". *Çarklardaki Kum: Vicdani Red.* ed. Özgür Heval Çınar vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Balcıoğlu, Mustafa - Kurtcephe, İsrail. *Kara Harp Okulu Tarihi*. Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı. "93 Harbi ncesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki İlişkiler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi-Dn/Bugün/Yarın* (Ocak-Haziran 2003), 60-65.

Bedirhan, Yaşar –Atabey, Figen. "Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)". *Electronic Turkish Studies* 8/5 (2013), 127-139. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4634>

Berkes, Niyazi. *The development of secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press, 1964.

Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Birol, Nurettin “20. Yüzyıl Başlarında Fransızların Midilli Adasını İşgali ve Lorando-Tubini Meselesi”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 57-63.

Bröckling, Ulrich. *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*. çev. Veyssel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Buluş, Abdülkadir. “Osmanlı Sanayinde bir Ermeni Direktör: Ohannes Dadyan”. *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1*. İstanbul: Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, 2010.

Ceride-i Askeriye Gazetesi, 23 Zilkade 1280 (02.03.1864).

Ceride-i Askeriye Gazetesi, 30 Safer 1285 (22. 06. 1869).

Çadırcı, Musa. “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”. *Dördüncü Askeri Tarih Bildirileri*. 36-49. Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989.

Çelik, Yüksel. “Asâkir-i Mansûre Ordusu’nda Talim Sisteminin Değişimi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39 (2008), 87-118.

Çelik, Yüksel. *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çetin, Birol. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)”. *Türkler Ansiklopedisi*. 13/812-821. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Çiftçi, Ali. “Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1909 Hareket Ordusu Örnekleri”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 7/16 (2016), 207-222.

Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi Cilt 1-2*, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.

Eser, Gülşah. *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Eyyupoğlu, İsmail. “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti’nde Azınlık Problemi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11 (1999), 247-264.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. III. Cilt. 5. Kısım. 1978.

Göçek, Fatma Müge - Mxdiaer, F. *Rise of The Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization And Social Change*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Goltz Paşa. *Vakt-i Sefer ve Hazerde Erkân-ı Harbiye Vezaifi Kısım-ı Nazari*. çev. Mehmed Tahir. İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 1308.

Gücüm, Kuntay. *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Hale, William. *1789'dan Günümüze: Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.

Huntington, Samuel P. *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. çev. Kazım Uğur Kızılaslan. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.

Işık, Zekeriya. "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 45-61.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı". *150. Yılında Tanzimat*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. 335-395. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. C:1*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

İpek, Nedim. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 15-24. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

İskora, Muharrem Mazlum. *Harp Akademileri Tarihçesi: 1846-1965*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Kahya, Esin. "Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 8/33-34. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Karabulut, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum". *Mecmua* 2 (2016), 49-65.

Karaer, Nihat. "Abdülaziz". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005), 313-326.

Karakoç, Ercan – Mete, Ali Serdar. “The Effects of the Firearm Purchasings on the Ottoman Financial Structure During the Military Modernization (1853-1908)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/49 (2020), 293-312.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Karal, Enver Ziya. *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Karasu, Cemi. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 4/4 (1993), 205-221.

Kaya, Sezgin. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Keegan, John. *Savaş Sanatı Tarihi*. çev. Füsün Doruker. İstanbul: Gençlik Yayınları, 1995.

Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Koyuncu, Nuran - Kış, Salih. “Alman Askerî Ceza Kanunnamesinin Osmanlı Askerî Ceza Kanunnamesine Tatbiki”. *Pursuit of History* 3/5 (2011), 177-190.

Küçük, Cevdet. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat”. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminerleri Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Lucassen, Jan - Zürcher, Eric Jan. “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve”. çev. Mehmet Tanju Akad. *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*. ed. Erik Jan Zürcher. 1-22. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Esad, Mehmed. *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiyye*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315.

Moreau, Odile. *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Nafi, Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh. *Maarif-İ Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1920.

Özcan, Abdulkadir. "Harbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/115-119. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Vol.1)*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

Parmaksız, Esmâ. *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüüşdiyeler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Paşa, Ahmed Cevad. *Târih-i Askeri-i Osmanî*. 3. Cilt. İstanbul, 1299.

Paşa, Ahmed Cevad. *Tezâkir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1986.

Piyade Kolağası Hakkı. *Osmanlı Ordusu Ahval ve Teşkilat-ı Askeriyesi*. İstanbul, 1320.

Poole, Stanley Lane. *Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları*. çev. Can Yücel. Ankara: TTK, 1959.

Pul, Ayşe. "Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 22 (2007), 159-176.

Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. New York: Cambridge University Press, 1977.

Siyavuşgil, Sabri Esat. *Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Şişman, Adnan. "Mekteb-i Osmani (1857-1864)". *Osmanlı Araştırmaları* 5/5 (1986), 83-160.

Türkmen, Zekeriya. “XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane”. *Osmanlı İstanbul'u* 3. 133-162. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı, 2015.

Ünsal, Fatih. *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri (1826-1876) (Teşkilatı-Gelişimi)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yaramış, Ahmet. “Atatürk’ün Yetiştığı Mekteb-i Harbiye’nin Kuruluşu”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/3 (2006), 181-202.

Yeşil, Fatih. “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 52 (2011), 27-84.

Yeşil, Fatih. “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”. *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. ed. Gültekin Yıldız. 79-97. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Yıldırım, Nuran. *Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den İstanbul Tıp Fakültesi’ne*. İstanbul: Betim Yayıncılık, 2019.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

Yıldız, Gültekin. “Üniformalı Padişah II. Mahmud”, *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*. ed. Coşkun Yılmaz. 103-129. İstanbul: İstanbul Avrupa Kültür, 2010.

Yorulmaz, Şerife. “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları)”. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 11 (2000), 697-768.

Zürcher, Eric Jan. “The Ottoman Conscription System, 1844–1914”. *International Review of Social History* 43/3 (1998), 437-449.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN 28.12.2017 TARİH, 2017/176 SAYILI KARARI VE SÖZLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA OTOMATİK KATILIMLI BİREYSEL EMEKLİLİK SÖZLEŞMELERİ

Sümeyye ERKALAN COŞKUNSU*

ORCID ID: 0000-0003-1490-4740

Öz: Devletçi ekonomi yapısının aksine bireysel olarak yatırım ve tasarrufun yaygınlaşması, toplumların refah seviyesiyle yakından ilgilidir. Belli refah seviyesine erişen ülkelerde bireyler artık devletin sağladığı imkânlardan bağımsız olarak bugün elde ettikleri kazanç ile geleceklerine yatırım yapma eğilimi gösterirler. Türkiye’de 2003 yılında başlayan bireysel emeklilik sistemine adım atma girişimleri toplumun büyük kesiminin henüz belli bir ekonomik seviyeye erişememiş olması sebebiyle umulduğu şekilde sonuçlanmamıştır. Henüz belli bir ekonomik seviyeye ulaşamamış bireyler elde ettikleri kazanç ile geleceğe yatırım yapmak bir yana günü kurtarma telaşında olduklarından kazançlarının bir kısmını bireysel emeklilik sistemine yatırmakta çekimser kaldılar. Bireysel emeklilik ile bireylerin geleceklerine yatırım yapma konusundaki bu tercihi dolayısıyla kanun koyucu sisteme otomatik katılımı öngören bir düzenleme yapmıştır. Ancak bu düzenleme taraflar arasında bir sözleşme ilişkisinin taraf iradesi olmaksızın kurulmasına yol açtığından, sözleşme özgürlüğü bağlamında değerlendirilmesi gereken bir konudur. Çalışmamızda bireysel emeklilik sistemine otomatik katılımı öngören kanun değişikliği ile bu değişiklik sonrasında öğretilerde tartışılan hususlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik, Otomatik Katımlı Bireysel Emeklilik, Sözleşme Özgürlüğü.

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, scoskunsu@ybu.edu.tr

INDIVIDUAL PENSION CONTRACTS WITH AUTOMATIC PARTICIPATION IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL COURT'S DECISION OF 28.12.2017, 2017/176 AND THE FREEDOM OF CONTRACT

Abstract: Contrary to the statist economy, the spread of individual investment and savings is closely related to the welfare level of the relevant society. In countries that have reached a certain level of welfare, individuals now tend to invest in their future with the earnings they earn today, regardless of the opportunities provided by the state. The private pension system began to take steps initiatives in Turkey in 2003, due to the large segment of society does not reach a certain economic level, it has not been concluded as hoped. Individuals, who have not yet reached a certain economic level, abstained from investing some of their earnings in the private pension system, as they were in a hurry to save the day, let alone invest in the future with their earnings. Due to this preference of individuals to invest in their future with private pension, the legislator has made a regulation that foresees automatic participation in the system. However, since this regulation causes the establishment of a contractual relationship between the parties without the will of the parties, it is an issue that should be evaluated in the context of freedom of contract. In our study, the amendment of the law envisaging automatic participation in the private pension system and the issues discussed in the doctrine after this change will be discussed.

Keywords: Individual Pension, Automatic Participation Pension, Freedom of Contract.

GİRİŞ

Bireysel emeklilik, kişilerin emeklilik dönemlerinde ekonomik refahlarını sağlayabilmeleri bakımından, çalışma dönemlerinde tasarruf yapmalarını sağlamak ve bu tasarruflarının ne yönde şekilleneceğine karar vermelerinde etkili olmak adına öngörülmuş bir yatırım ve tasarruf sistemidir. Önceleri gönüllülük esasına dayalı olarak kurgulanan bu sisteme 2017 yılında yapılan değişiklik ile otomatik (zorunlu) katılım da eklenmiştir. Otomatik katılımlı bireysel emeklilik denildiğinde, sözleşmesinin tarafı olan sigortalı veya sigorta ettirenin¹ sözleşmenin kurulmasına yönelik iradesi olmaksızın kanun gereği sözleşmenin tarafı olacağı bir sistemden bahsedilmektedir.

¹ Türk Ticaret Kanunu uyarınca sigortalı ile sigorta ettiren her zaman aynı kişiler olmayacaktır.

Bireysel emeklilik sistemiyle, kişilerin çalışma dönemlerinde elde ettikleri kazançları harcama veya bu kazancın bir kısmını emeklilik dönemi için bireysel olarak tasarrufa ayırma yönünde irade sergilemelerine imkn tanınmıştır. Bireysel emeklilik Türk hukukunda 27 Ekim 2003 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Ne var ki uygulama hedeflenen ve umulan rağbeti görmemiştir. şüphesiz, bireylerin yatırım ve tasarrufa yönelmelerini engelleyen iktisad ve sosyolojik pek çok sebep sayılabilir. Ancak çalışmamız bakımından konunun önem arz eden kısmı, bireylerin bireysel emeklilik yatırım ve tasarruf programına dahil olmakta istekli davranmamaları dolayısıyla otomatik katılımlı bireysel emekliliğin öngörülmesi ve bu hüküm kapsamında tarafı olunan sözleşmenin, sözleşme serbestisi bakımından değerlendirilmesidir.

Otomatik katılımlı bireysel emeklilik sisteminde, emeklilik sözleşmesinin taraflarından birisi 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu (BTYSK) m. 8 hükmü uyarınca kurulan emeklilik şirketidir.² Sözleşmenin diğer tarafı ise bir istihdam ilişkisi kapsamında çalışan kimsedir. Sözleşmenin diğer tarafı olan bu gerçek kişi BTYSK' nun *tanımlar* başlıklı 2. Maddesine göre göre *katılımcı* olarak anılır. Katılımcılar kamu çalışanı olabileği gibi özel hukuk kişileri arasında yapılan bir iş sözleşmesi kapsamında çalışanlar da olabilecektir.

Otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmelerinin sözleşme serbestisi bakımından ele alınmasını gerektiren husus, katılımcıların sözleşmenin tarafı olmasına karşın sözleşmenin karşı tarafını, şeklini, içeriğini ve tipini belirlemek bakımından yetkisinin bulunmamasıdır. Yalnızca sözleşmeyi sona erdirmek bakımından yetkisi bulunan katılımcının sözleşme özgürlüğünün önemli ölçüde sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı bu anlamda dikkate değerdir.

Çalışmamızda BTYSK uyarınca katılımcı sayılanların otomatik katılımlı bireysel emeklilik sisteminin tarafı olması halinin sözleşme özgürlüğü bakımından ele alınması amaçlanmıştır. Bu anlamda öngörülen bu sistem başta Anayasal ilkeler olmak üzere, mevzuatta yer alan ilgili diğer hükümler ile Anayasa Mahkemesi'nin 28.12.2017 tarih, 2017/ 176 sayılı kararı kapsamında değerlendirilecektir.

² 4632 sayılı Kanunun 8. Madde gerekçesinde de ifade edildiği üzere, hali hazırda hayat sigortası ve ferdi kaza sigortası faaliyeti yürüten sigorta şirketleri de bu kanunun gerektirdiği şartları sağlamaları halinde emeklilik şirketi olarak da faaliyet yürütebilecek ve bireysel emeklilik sözleşmelerinin tarafı olabilecektir.

1. BİREYSEL EMEKLİLİK TASARRUF VE YATIRIM SİSTEMİ

1. 1. Genel Olarak

Sigorta, esas olarak 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 1401 ve devamı hükümlerinde düzenlenmiş bir kurumdur. Sigorta sözleşmesi sigortacının, kişilerin bir zararın gerçekleşmesi riskine karşılık bu zararın tazmini bakımından önceden önlem almak veya bir kimsenin yaşam süresi veya yaşamlarında meydana gelebilecek belli olaylar dolayısıyla belli bir miktar para ödemeyi ya da edimde bulunmayı taahhüt ettiği bir sözleşmedir. Sigortacının bu taahhüdü sigorta ettirenin sözleşme gereği ödeyeceği primler karşılığıdır. Dolayısıyla, sigorta ettirenin ödediği primler karşısında sigortacı da yükümlülük altına girmeyi kabul etmektedir. Sosyal sigorta ise sosyal devlet olmanın bir sonucu olarak, devlet kontrolüyle bireylerin çalışma dönemleri ile emeklilik, yaşlılık, malullük gibi durumlarda ödenmek üzere oluşturulan bir fon aracılığıyla gelişen bir sistemdir. Bu fona özel veya kamu sektöründe çalışanlar maaşlarından yapılan düzenli kesintilerle katkı sağlamakta ve mevzuatın öngördüğü hallerde bu fondan yararlanmaktadırlar.

Emeklilik hali, çalışma hayatı süresinde ödenen primlerin karşılığında taahhüt edilen ödemelerin yapılmasını gerektiren hallerdendir. Sosyal sigortalar kapsamında içinde bulunulan emeklilik sistemi günümüz koşullarında gerek tasarruf ve yatırım amaçlı olarak gerekse çalışma hayatı sırasında edinilen yaşam standardının emeklilik sırasında da devam ettirilmesini sağlamak için yeterli görülmemektedir. Bu yüzden üçüncü basamak olarak kabul edilen bireysel emeklilik sistemi tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece bireysel emeklilik sistemi sosyal sigortaların tamamlayıcısı olarak, 2003 yılında yürürlüğe giren BTYSK ile ülkemizde de hayatımıza girmiştir.

4632 sayılı Kanunun yanı sıra bireysel emeklilik konusunda uygulanan mevzuat içerisinde 28462 sayılı yönetmelik de yer almaktadır. Bu yönetmeliğin m. 4 hükmü uyarınca emeklilik sözleşmeleri; *bireysel emeklilik sözleşmeleri* (m. 4/ 2), *gruba bağlı emeklilik sözleşmeleri* (m. 4/ 3), *işveren grup emeklilik sözleşmeleri* (m. 4/ 4), *gelir emeklilik sözleşmeleri* (m. 4/ 6) şeklinde düzenlenmiştir.

Yönetmeliğin m. 4/ 2 hükmü uyarınca yapılan sözleşmede katılımcı, sözleşmenin tarafı olarak iradesiyle sözleşmeye katılmaktadır. Gruba bağlı emeklilik sözleşmesinde de katılımcı iradesi sözleşmede bulunurken, yönetmeliğin m. 4/ 4 hükmü uyarınca yapılan işveren grup emeklilik sözleşmelerinde, BTYSK m. 4 hükmünde de ifade edildiği üzere bir istihdam ilişkisine bağlı olarak işveren ve sigorta şirketi arasında imzalanan bir sözleşmeden bahsedilir.

1. 2. İhtiyarî Bireysel Emeklilik Sistemi

Bireysel emeklilik, emeklilik sistemlerinde birinci ayak olarak kabul edilen devlet kontrollü sosyal sigortanın yanında, kimi ÷lkelerde tamamlayıcı kimi ÷lkelerde ise alternatif emeklilik sistemi olarak karşımıza çıkar.³ ÷lkemizde sosyal sigorta kurumunun kontrolünde devam eden emeklilik sisteminin bir tamamlayıcısı olarak 2003 yılından itibaren bireysel emeklilik sistemi hayata geçmiştir.

Bireysel emeklilik sistemi ile kişilerin çalışma sürelerinde elde ettikleri kazancın bir kısmının tasarrufa ve yatırıma dönüştürülmesi amaçlanmakla birlikte kişilerin bu yöndeki eğilimleri artırılmak istenir. Bununla hedeflenen bir diğer husus, kişilerin emeklilik dönemlerinde ekonomik şartlarının iyileştirilmesidir kuşkusuz.⁴ Bütün bunların yanı sıra bireysel emeklilik sistemi sayesinde oluşturulan fon ile istihdam için kaynak elde edilmiş olmaktadır.⁵ Ne var ki yürürlüğe girdiği 2003 yılı itibariyle gönüllülük esasıyla katılımı öngören⁶ bireysel emeklilik sistemi umulan rağbeti görmediğinden katılımcı sayısı hedeflenen seviyeye çıkmamıştır.⁷ Sisteme 2013 yılında devlet katkısının getirilmesi⁸ ve 2016 yılında çalışanların istihdam ilişkileri kapsamında sisteme otomatik olarak katılımının sağlanması değişiklikleri ile katılımcı sayısı beklenen seviyeye ulaşmak bakımından ivme kazanmıştır.

Bireysel emeklilik sistemine dair çalışmamız bakımından önem arz eden kısım 2016 yılında yapılan değişiklik, bu değişikliğin mahiyeti ve hukukî sonuçları olduğundan bu konulara değinmek gerekecektir.

1. 3. Otomatik Katımlı Bireysel Emeklilik Sistemi

1. 3. 1. Genel Olarak

Bireysel emeklilik sistemini hayata geçiren 4632 sayılı Kanunda m. 1 hükmü ile bu sisteme katılımın gönüllülük esasına dayandığı öngör÷lür. Sosyal sigortalar ile

³ Sudi Apak- K. Hagop Taşçıyan, "Türkiye' de Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2/2, (2010), 123.

⁴ Mustafa Tugay, *Devlet Destekli Bireysel Emeklilik Programları* (Ankara: Seçkin, 2018), 259.

⁵ Uğur Furkan Aşık, *Türkiye'de Otomatik Katılımın Bireysel Emeklilik Sistemine Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Ordu İli Örneği*, (Trabzon: Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 29; Tugay, *Bireysel Emeklilik Programları*, 259.

⁶ BTYSK m. 1.

⁷ Aşık, *Türkiye'de Otomatik Katılımın Bireysel Emeklilik Sistemine Etkisi*, 16; Tugay, *Bireysel Emeklilik Programları*, 91.

⁸ Mustafa Tugay, "Bireysel Emeklilik Sisteminde Otomatik Katılım Modelinin İrade Özerkliği ve Sözleşme Hürriyeti Açısından Değerlendirilmesi", *Yaşar Hukuk Dergisi*, 1/1(2019), 76.

sağlanan sosyal güvenlik olanaklarının tamamlayıcısı olarak bireylerin iradeleri doğrultusunda oluşturulan emeklilik sözleşmeleri bu kanun kapsamında taraflara birtakım yükümlülükler yüklemekte ve haklar tanımaktadır. Ancak 4632 sayılı Kanuna 6740 sayılı Kanununun 1. Maddesiyle eklenen ek 2. Madde ile bireysel emeklilik sistemine çalışanların otomatik katılımı hayata geçirilmiştir.

Katılımcılar bakımından Kanunun aradığı özelliklerden birisi 45 yaşın altında olmaktır. Kanun çalışanları yaş itibariyle bir ayrıma tabi tutmakla birlikte, kamu veya özel sektör çalışanı olarak bir ayırım öngörmemiştir.⁹

Otomatik katımlı bireysel emeklilik sistemi işverenleri veya yetkili yöneticileri çalışanların sisteme dahil edilmesi konusunda ödevlendirir. İşveren veya yetkili yöneticiler tarafından sigorta şirketiyle yapılan sözleşme kapsamında, özel sektör çalışanın prime esas kazancı, kamu çalışanın ise emeklilik keseneğine esas kazancından %3'ü oranından kesinti yapılır.¹⁰ Sisteme giriş ücreti ise alınmamaktadır. Sistem bu açıdan bakıldığında bireylerin yatırım ve tasarruflarını kolaylaştırıyor ve emeklilik dönemi için bir ek gelir sağlıyor oluşu sebebiyle cazip görünse de hukukî anlamda önemli sorunları içinde barındırmaktadır.

1. 3. 2. Otomatik Katımlı Bireysel Emeklilik Sözleşmesinin Benzer Diğer Sigorta Sözleşmeleriyle Karşılaştırılması

Otomatik katımlı bireysel emeklilik sözleşmesinin benzer diğer sigorta sözleşmeleriyle karşılaştırılması, çalışma konumuz olan Anayasa Mahkemesi'nin 28.12.2017 tarih, 2017/ 176 sayılı kararını değerlendirmek noktasında önemli bir adımdır. Nitekim bu değerlendirme, söz konusu sözleşme bakımından Anayasal bir hak olan sözleşme özgürlüğünün anayasaya aykırı bir sınırlandırmaya tabi olup olmadığı bakımından belirleyici olacaktır.

Sigorta ilişkisi ile sigortacı, sigorta ettiren tarafından ödenen primler karşılığında bir kimsenin parayla ölçülebilen bir menfaatinde meydana gelmesi muhtemel zararları tazmin etmeyi taahhüt eder. Bu, sigorta ilişkisinin kurulması temelindeki sebeplerden biri olmakla birlikte, bir sigorta ilişkisinin kurulması bakımından diğer bir sebep bir kimsenin hayat süresi dolayısıyla veya bu süre boyunca gerçekleşen birtakım olaylar sebebiyle para ödemeyi ya da başka bir edimde bulunmayı taahhüt etmesidir (TTK m.1401).

⁹ Aşık, *Türkiye'de Otomatik Katılımın Bireysel Emeklilik Sistemine Etkisi*, 16; Tugay, *Bireysel Emeklilik Programları*, 25.

¹⁰ Aşık, *Türkiye'de Otomatik Katılımın Bireysel Emeklilik Sistemine Etkisi*, 16; Tugay, *Bireysel Emeklilik Programları*, 25.

Sigorta sözleşmeleri bakımından kanun koyucu “sigorta ettiren” kavramını tercih etmektedir. Kanun koyucunun bu tercihi kanaatimizce bilinçli bir tercihtir. Zira sigorta sözleşmesi kapsamında sigorta teminatından yararlanan kişi her zaman sigorta sözleşmesinin tarafı olan sigorta ettiren olmayacaktır. Söz konusu sigorta teminatından yararlanan kişi kimi zaman üçüncü bir kişi olabilmektedir. Bu duruma, TTK m. 1431/ 4 hükmü ile m. 1426 hükmü ve özellikle başkası lehine sigortayı düzenleyen m. 1454 hükmü örnek verilebilecektir.

Bir özel hukuk sözleşmesi olan sigorta sözleşmesinin tarafı olmayan üçüncü bir kişinin lehine yapılabilmesi esasında, sözleşmenin nisbîliği ilkesine istisna getiren TBK m. 129 hükmü ile TTK m. 1454 hükmünden kaynaklanmaktadır. TBK m. 129 uyarınca kabul edilen bu sözleşme türü bakımından, yararlanan üçüncü kişi ancak sözleşme dolayısıyla kazanılan alacak hakkına sahip olabilecek veya yapılacak edimi kabul bakımından yetkilendirilebilecektir. Bundan başka, üçüncü kişinin söz konusu sözleşme dolayısıyla borçlandırılması mümkün değildir.¹¹

Sigorta teminatından yararlanan, sigortalı olarak anılan kimse, sigorta sözleşmesinin tarafı olmamak ve sözleşme kapsamında sigorta ettiren için tarafların kararlaştırdığı yükümlülöklere katlanmak zorunda olmamak bakımından otomatik katımlı bireysel emeklilik sözleşmesindeki çalışandan farklı bir konumdadır.

Öncelikle otomatik katımlı bireysel emeklilik sözleşmesi bakımından çalışanın sisteme dahil olmasında hiçbir şekilde iradesine başvurulmamaktadır. Sözleşmenin taraflarından birisi olan sigorta şirketinin iradesi dışında, sözleşmenin tarafı olmayıp sözleşme dolayısıyla herhangi bir yükümlölük altına girmeyen işveren/yönetici ilgili emeklilik sözleşmesini kurmaktadırlar. *Çalışanların İşverenleri Aracılığıyla Kanunun Ek 2. maddesi Kapsamında Bireysel Emeklilik Sistemine Dâhil Edilmesi*” başlıklı 22/B maddesinde, “işverenin akdetmiş olduğu bir gruba bağlı bireysel emeklilik sözleşmesi kapsamında, ilgili emeklilik planına dâhil edilir.” denilmektedir.

Böylelikle çalışan, işverenin belirlediği bir şirket ile kurduğu bir bireysel emeklilik sözleşmesine, kendisinin herhangi bir şekilde irade beyanı olmaksızın taraf olmaktadır. Bunun yanı sıra, sözleşme konusu emeklilik planını bilahare değiştirme imkânı da olmayacaktır. Oysa söz konusu emeklilik planı iradesi olmaksızın tarafı olduğu emeklilik sözleşmesinin esaslı unsurlarını içermektedir.¹²

¹¹ Gediz Kocabaş, Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmede Yararlananın Edimi Ret Hakkı, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/ 3 (Aralık 2016), 1799.

¹² Tugay, “Otomatik Katılım”, 79.

Otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmesi, üçüncü kişi yararına yapılan sözleşmeler ile üçüncü kişi lehine sigorta sözleşmesine bir başkasının menfaatini sigorta teminatı altına almak için yapılması¹³ bakımından benziyor olmakla birlikte özellikle üçüncü kişinin söz konusu sözleşme bakımından borçlandırılmayacağı kabulüyle örtüşmemektedir. Bu yüzden kanaatimizce, otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmelerini üçüncü kişi yararına sözleşme olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmesi, gerek Anayasa'nın m. 48 hükmü ile tanınan sözleşme özgürlüğüne gerekse Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 1 ile sözleşmenin kurulması bakımından kurucu unsur olarak kabul edilen irade açıklaması şartına aykırılık teşkil etmektedir.¹⁴

Bu durumda sözleşme serbestisi bakımından 4632 sayılı Kanunun öngördüğü bu sistem oldukça eleştirilmektedir.¹⁵ Bu eleştirilere katılmak veya karşı görüş bildirebilmek için, sözleşme serbestisinin görünüm şekilleri ve bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım bakımından da değerlendirme yapılması gerekir.

2. SÖZLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINDA OTOMATİK KATILIMLI BİREYSEL EMEKLİLİK SÖZLEŞMELERİ

2. 1. Sözleşme Özgürlüğü ve Görünüm Şekilleri

Kişilerin kendi iradeleri ve sorumlulukları altında hukuki ilişkiler kurma ve bu ilişkileri düzenleme olanağı sağlayan irade özerkliğinin borçlar hukuku bakımından görünümü sözleşme özgürlüğüdür.¹⁶ Başka bir deyişle sözleşme özgürlüğü, kişilerin kendi seçimleriyle hayatlarını şekillendirebilmeleri bakımından hukuki ilişki içerisine girmelerini sağlayan irade özerkliğinin bir görünümüdür.¹⁷ Sözleşme özgürlüğü, kişilerin sözleşme yapıp yapmamak, sözleşmenin tarafını, içeriğini belirlemek gibi

¹³ Hüseyin Ülgen, "Başkası Lehine Sigorta ve Bu Sigortada Sigortalı ve Sigorta Ettirenin Talep ve Dava Hakkı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/ 3 (Aralık 2016), 2828.

¹⁴ Öyle ki Türk Borçlar Kanunu'nda özel hukuk kişileri arasında kurulmak istenen bir sözleşmenin kurucu unsuru olarak kabul edilen iradenin sözleşme taraflarınca açıklanması gerektiği açıkça ifade edilmektedir.

¹⁵ Tugay, "Otomatik Katılım", 92.

¹⁶ Necip Kocayusufpaşaoğlu vd., *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 1. Cilt/ 503.

¹⁷ Nil Karabağ Bulut, *Medeni Kanun'un 23. Maddesi Kapsamında Kişilik Hakkının Sözleşme Özgürlüğüne Etkisi* (On İki Levha, 2014), 3; Derya Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlakı Aykırılık* (Ankara: Turhan, 2007), 35.

konularda kendi iradeleriyle¹⁸ hareket edebilmelerini ifade eder.¹⁹ Türk hukukunda sözleşme özgürlüğü; sözleşme yapma, sözleşmenin karşı tarafını seçme, şeklini seçme, içeriğini belirleme, tipini seçme ile değiştirilmesi ve ortadan kaldırılması özgürlüğü şeklinde görünömlere sahiptir.²⁰

Sözleşme özgürlüğü Anayasa ile öngörölmüş bir temel hak olarak karşımıza çıkar. Anayasa'nın "Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti" başlıklı 48. maddesi ile kişilere sözleşme özgürlüğü tanınmıştır. Bu madde hükmü, Anayasanın Temel Hak ve Ödevler başlıklı ikinci kısmı içerisinde düzenlendiğinden, çalışma ve sözleşme özgürlüğünün bir temel hak olduğu konusunda şüphe yoktur.

Sözleşme özgürlüğünün sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlar kamu hukuku kaynaklı veya özel hukuk kaynaklı olabilmektedir. Kamu hukuku kaynaklı sınırlar çoğu zaman *sözleşme yapma zorunluluğu* şeklinde görünürler.²¹ Bu yaygın görünüşle birlikte, sözleşmenin tarafını belirleme konusunda da sınırlandırmanın söz konusu olduğu ifade edilmelidir.²²

Sözleşme yapma zorunluluğu ortaya çıkaran hallerin ortak noktası "*kendisiyle sözleşme kurulmak istenen hâkim tarafın dürüstlük kuralına, hakkaniyete ya da kanuna aykırı sözleşme kurmama iradesi nedeniyle zarar veya hak kaybına uğrayacak olan veya uğrama olasılığı olan tarafın haklı menfaatinin, hukuk düzenince korunma amacı olduğu*" karşımıza çıkar.²³ Bu anlamda sözleşme yapma zorunluluğu ortaya çıkaran hallerin dört unsuru içerdiği ifade edilebilir:

- Sözleşmeyi kurmak isteyen tarafın hak sahibi olması,
- Kendisiyle sözleşme kurulmak istenen tarafın hâkim durumda olması,
- Hak sahibinin talebi,

¹⁸ İradenin hukuki işlemin temel kurucu unsuru, varlık sebebi olduğu hakkında bkz. Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin, 2017), 120, 124.

¹⁹ Fahri Erdem Kaşak. *Sözleşme Özgürlüğünün Sınırı Olarak Kanunun Emredici Hükümlerine Aykırılık* (Ankara: On İki Levha, 2018), 42.

²⁰ Kocayusufpaşaoğlu vd., *Borçlar Hukuku*, 1. Cilt/ 505; Kaşak, *Sözleşme Özgürlüğünün Sınırı*, 54 vd.; Kübra Ercoşkun Şenol, "Sözleşmenin İçeriğini Belirleme Özgürlüğü ve Bunun Genel Sınırı: TBK m. 27", *İÜHF*M, 74/ 2 (2016), 712 vd.

²¹ Kaşak, *Sözleşme Özgürlüğünün Sınırı*, s. 77. Ayrıca bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (*Yargıtay*), 2003/ 740 (10.12.2003); Selim Kaneti, "Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasanın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri", *İÜHF*M, 53/ 1-4(1990), 201 vd.

²² Hasan Ayrancı, "Sözleşme Kurma Zorunluluğu", *AÜHF*D, 52/ 3 (2003), 238.

²³ Ayrancı, "Sözleşme Kurma Zorunluluğu", 233.

- Sözleşme kurma talebinin kabul edilmemesinin hukuka aykırı olması.²⁴

Sayılan bu özellikler dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, BTYSK m. 4 uyarınca yapılan otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmesinin, sözleşme yapma zorunluluğunu ortaya çıkaran hallerle örtüşmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.²⁵

Daha önce ifade edildiği üzere, çalışanın hukuk sahasında sonuçlarını doğuracak olan emeklilik sözleşmesinin diğer tarafı, bir özel hukuk tüzel kişisi olan sigorta şirketidir. Dolayısıyla özel hukukun temelini oluşturan, irade serbestisi ve sözleşme özgürlüğü ilkesine²⁶ karşın, çalışan ne “bireysel emeklilik sözleşmesini yapıp yapmama” konusunda, ne de “sözleşmenin karşı tarafını belirleme” konusunda özgürdür. Burada çalışan açısından, kanundan doğan bir “sözleşme yapma zorunluluğu” söz konusudur.²⁷

2. 2. Otomatik Katılımlı Bireysel Emeklilik Sözleşmelerinin Sözleşme Özgürlüğü ve Anayasa Mahkemesi'nin 28.12.2017 tarih, 2017/ 176 sayılı Kararı Ekseninde Değerlendirilmesi

2. 2. 1. Sözleşme Özgürlüğünün Anayasal Görünümü Üzerine Değerlendirme

Kişilerin temel hak ve özgürlükleri Anayasanın ikinci kısmındaki, m.12 ile m. 74 hükümleri arasında tanımlanmış ve bunların sınırları belirtilmiştir. Anayasanın 12. maddesinde, “*herkesin, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu*” vurgulanırken, bu temel hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılabilceği 13. maddede şu şekilde hükme bağlanmıştır: “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” Böylelikle hükümde, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi için gereken şartlar açıkça ifade edilmiştir.

²⁴ Ayrancı, “Sözleşme Kurma Zorunluluğu”, 242 vd.

²⁵ Tugay, “Otomatik Katılım”, 93.

²⁶ Öyle ki bu ilkeler, hukuki işlemin kurucu unsuru olan iradenin göz ardı edildiği, yok sayıldığı durumlarda söz konusu işlemin yokluğu görüşüne dahi zemin hazırlayacaktır. Ayrıca bkz: Ateş, *Genel Ahlakta Aykırılık*, 36.

²⁷ Tugay, “Otomatik Katılım”, 92.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki bir temel hak ve özgürlüğün sınırlandırılması için gerçek anlamda güçlü sebeplerin varlığı aranmalıdır. Zira özgürlük kural, sınırlandırma ise istisnadır.²⁸ Bu anlamda, ilgili karara konu olan, 4632 sayılı Kanunda yapılan değişlikle sınırlandırılan sözleşme özgürlüğü bakımından haklı ve güçlü bir sınırlandırma sebebi olup olmadığını da değerlendirmek gerekir.

Anayasanın, çalışma ve sözleşme yapma özgürlüğünü düzenleyen m. 48 hükmü aynı zamanda devlete, tanınan bu hakkın korunması kapsamında bir yükümlülük yükler. Esas itibariyle m. 48 hükmünde hakka ilişkin bir sınırlandırma öngörülmemiştir. Nitekim Anayasa Mahkemesinin 15.10.2002 tarih ve 2002/ 91 sayılı kararında²⁹ da çalışma ve sözleşme özgürlüğüne dair hükmün kendisinin bir sınırlandırma öngörmediği ancak yine Anayasa'nın başka bir hükmü ile uygulandıkları zaman hükümlerin birbirini sınırlandırmasının söz konusu olabileceği ifade edilmiştir.

Belirtmek gerekir ki doğrudan bir sınırlama öngörülme-yen temel hak ve özgürlükler bakımından genel anlamda; hakkın kötüye kullanılması, muvazaa, emredici hükümlere aykırılık gibi bir temel hakkın kullanım sahasının sınırını belirleyen sınırlamalardan bahsedilebilecektir.³⁰ Ancak bu sınırlandırmalar, temel hakkın normatif içeriği gereği bir sınırlandırma olarak nitelendirilemeyecektir. Nitekim bu sınırlamalar hakka dışarıdan getirilmiş bir sınırlama olmayıp, hak bu sınırlandırmayı içkindir.³¹ Bu anlamda, bahsedilen durumda temel hakkın sonradan sınırlandırılmasından değil, hali hazırda sınırlı doğduğunu söylemek yerinde olacaktır.³²

4632 sayılı Kanunun amaç başlıklı 1. maddesi ve otomatik katılıma ilişkin değişikliği yapan 6740 sayılı Kanunun gerekçesine bakıldığında, bu kanun hükümleri ile kamu yararının gözetildiğinin ifade edildiği görülmektedir.

²⁸ Mustafa Erdoğan. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (Ankara: Orion, 2011), 156.

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (AYM), 2002/ 91 (15.10.2002).

³⁰ Kocayusufopaşaoğlu vd., *Borçlar Hukuku*, 1. Cilt/ 529 vd.

³¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, "2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması", *AYD*, 19 (2002),121; Arda Atakan. "Friedrich Müller'in Temel Hakların Nesnel Sınırlılığı Teorisi Üzerine Bir İnceleme", *MÜHF-HAD*, 16/3-4 (2010), 8.

³² Tugay, "Otomatik Katılım", 94; Kemal Gözler. *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin, 2000), 222.

2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği öncesinde, ilgili temel hak ve hürriyete ilişkin madde hükmünde bir sınırlandırma bulunmasa dahi³³, Anayasa'nın m. 13 hükmü uyarınca, "kamu yararı", "kamu düzeni", "genel sağlık" gibi genel sınırlandırma sebepleriyle sınırlandırmak mümkündür.³⁴ Ancak değişiklik sonrasında "kamu yararı" sebebi yalnızca Anayasa'nın 35, 39, 43, 46 ve 47. Maddelerinde geçmektedir. Bu sebeple çalışma konumuz olan otomatik katımlı bireysel emeklilik sözleşmelerinin, olası bir kamu yararı sebebiyle sözleşme özgürlüğünü sınırlandırmak suretiyle meşru zemine oturtulması çabası kanaatimizce sonuçsuz kalacaktır.

2. 2. 2. Anayasa Mahkemesi, 28.12.2017 Tarih ve 2017/176 Sayılı Kararı Üzerine Değerlendirme

6740 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrasında 4632 sayılı Kanun'a eklenen Ek 2 maddesi ile çalışanların bireysel emeklilik sözleşmesinin doğrudan ve zorunlu olarak katılımlarının sağlandığından bahsedilmiştir. Tamamlayıcı özelliği ve bireylerin emeklilik dönemlerinde refah içinde yaşamalarını sağlaması amacıyla ziyade uzun vadeli fon oluşturma amacına hizmet eden bireysel emeklilik sisteminde umulan katılım elde edilemediğinden getirildiği düşünülen bu hüküm, bir grup milletvekili tarafından Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Soyut norm denetimi yoluyla ilgili hükümde yapılan değişikliğin iptali davasında Anayasa Mahkemesinin ortaya koyduğu görüş dikkate değerdir.

Anayasa Mahkemesi'nin 28.12.2017 tarih ve 2017/176 sayılı kararına³⁵ konu başvuruda başvurucular, 6740 sayılı Kanun ile 4632 sayılı Kanun'a eklenen Ek 2 maddesi ile Anayasa m. 48 ile tanınan sözleşme özgürlüğünün ihlal edildiğini öne sürmektedirler. Anayasa mahkemesi bahsi geçen kararının 9. Paragrafında Anayasa'nın m. 48/ 2 hükmünden hareketle "...sözleşme özgürlüğü güvenceye bağlanmış ve özel teşebbüsler kurmanın serbest olduğu belirtilmiş ancak devlete, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini sağlayacak tedbirleri alma görevi verilmiştir. Buna göre millî ekonominin gerekleri ve sosyal amaç kapsamında alınacak tedbirler nedeniyle sözleşme özgürlüğünün sınırlandırılması

³³ 2001 değişikliği sonrası dönemde ancak ilgili temel hakka ilişkin maddede belirtilen özel sebeplerle o hakkın sınırlandırılabilmesine dair bkz. Fendoğlu, "2001 Anayasa Değişikliği", 127; Tamer Bozkurt "Haklarında Özel Bir Sınırlama Nedeni Öngörülmemiş Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması Sorunsalı: Özellikle Sözleşme Hürriyeti Açısından Durumu", *Ankara Barosu Dergisi*, 66/1 (2008), 135; İsmet Giritli, "Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması", *AYD*, C. 19 (2002), 90.

³⁴ Fendoğlu, "2001 Anayasa Değişikliği", 122- 123; bu değişikliğe dair öğretilerde yer alan görüşler için bkz. Bozkurt, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması Sorunsalı", 136; Akın Ünal, *Kelepçeleme Sözleşmeleri* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2017), 56.

³⁵ Resmî Gazete (RG), "Resmî Gazete Arşivi" (Erişim 08.08.2020). Ayrıca bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (AYM), "Norm Denetimi Kararları", (Erişim 08.08.2020).

mümkündür.” ifadesine yer vermiştir. Devamında ise m. 48/ 2’de belirtilen nedenlerin ilgili temel hakkın sınırlandırılması için yeterli olmadığı, bunun için Anayasa’nın m. 13 hükmü uyarınca hakkın özüne dokunmaksızın, *demokratik toplum düzeninin gerekleri ve ölçülülük* kıstaslarının da dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi bahsi geçen kararının 12. Paragrafında, anayasa ile tanınan bir temel hakkın sınırlandırılabilmesi bakımından gerekli olan “*demokratik toplum düzeninin gerekleri*” şartını “...bir sınırlamanın demokratik bir toplumda zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacın karşılanması amacıyla yönelik olmasını ifade etmektedir.” Şeklinde açıklamıştır. Mahkemenin bu açıklamasından hareketle, Anayasaya aykırılığı iddiasıyla iptali istenen düzenlemenin zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacın giderilmesi için gerekli görülerek yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Bu durumda şu sorunun sorulması gerekecektir: Bireysel emeklilik sistemine çalışanların istihdam ilişkileri dolayısıyla otomatik olarak katılımının sağlanması toplumsal bir zorunluluktan mı kaynaklanmaktadır? Gerçekten çalışanların sosyal güvenlikleri ile sosyal güvenlik sistemindeki kaynak yetersizliğinin iyileştirilmesinin bu şekilde sağlamak için zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç var mıdır?

Bir temel hakkın sınırlandırılmasında dikkate alınan ölçülülük ilkesi elverişlilik, gereklilik ve orantılılık ölçütlerinin bir arada dikkate alınmasını gerektirir. Ki bir hakkın sınırlandırılması ölçülülük ilkesi bakımından değerlendirilirken bu ölçütlerin sıralı olarak dikkate alınması gerekir.³⁶ Bu anlamda öncelikle yapılmak istenen sınırlandırmanın, sınırlama ile elde edilmek istenen amaca³⁷ ulaşmak bakımından *elverişli* olması aranır.³⁸ 4632 sayılı Kanunda değişiklik yaparak bireysel emeklilik sistemine otomatik katılımı sağlayan 6740 sayılı Kanunun tasarısı metninde yer alan genel gerekçeden hareketle, değişiklikle ulaşılmak istenen amacın sosyal güvenlik sistemindeki tasarrufun artırılmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Ortalama yaşam süresinin giderek uzaması dolayısıyla sosyal güvenlik sistemindeki kaynak yetersizliğinin giderek baş göstermesi ülkeleri kaynakların zenginleştirilmesi yolunda çareler aramaya itmiştir. İçine girilen bu kaynak arayışı sonucunda 4632 sayılı Kanunda değişiklik yaparak bireysel emeklilik sistemine otomatik katılımı sağlanmasının sosyal güvenlik sistemindeki kaynak arayışına çözüm üretmek bakımından elverişli bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

³⁶ Philip, Kunig. "Alman Kamu Hukukunda Ölçülülük İlkesi". çev. Ahmet Çağrı Yıldız, Gökçen Doğan ve Burak Çelik. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 / 1 (Ekim 2019), 161.

³⁷ Bu amacın, ilgili temel hakkın sınırlandırılmasını haklı çıkaracak olup olmadığı, ölçülülük değerlendirmesinde kanun koyucunun amacının belirlenmesinin önemini ortaya koyuyor.

³⁸ Abdurrahman Eren, *Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri*, (İstanbul: Beta Basım Dağıtım, 2004), 95, 96.

Sınırlandırılmak istenen temel hakkın sınırlandırılması bakımından uygulanan yöntemin ölçülü kabul edilebilmesi için elverişli olmasının yanı sıra *gerekli* olması da beklenir. Zira yapılmak istenen sınırlandırmanın, sınırlandırma ile ulaşılması beklenen amaç bakımından gerekli ve zorunlu olup olmadığı önemlidir.³⁹ Bir temel hakka ilişkin sınırlandırmanın gerekli olup olmadığı, ilgili hakka ilişkin daha az sınırlandırıcı ve uygun başka bir müdahaleden söz edilip edilememesiyle ölçülür.⁴⁰

Anayasa Mahkemesi ilgili kararının 10 ila 15. paragraflarında bir temel hakkın sınırlandırılabilmesi bakımından yapılması gereken inceleme ve bu inceleme sırasında dikkat edilecek ölçütlere yer vermiştir. Buna göre; bir temel hak ve özgürlük sınırlandırılırken hakkın özüne dokunmamak, ölçülü olmak ve demokratik toplum düzeninin gereklerine uymak ölçütlerine uygunluk gerekir. Öyle ki bu mahkeme, ölçütlerden ilk ifade edilen, temel hak ve özgürlüğün özüne dokunulmaması gerekliliğinin sağlanmaması halinde diğer ölçütler aranmaksızın ilgili hak ve özgürlüğün ihlal edildiğinin kabulünü gerekli görmektedir. Kararın 13. paragrafında *“Temel hak ve özgürlüklere yönelik herhangi bir sınırlamanın demokratik toplum düzeni için gerekli nitelikte, başka bir ifadeyle öngörülen kamu yararı amacını gerçekleştirmekle birlikte temel haklara en az müdahaleye olanak veren ölçülü bir sınırlama niteliğinde olup olmadığının incelenmesi gerekir.”* Denilerek ölçülülük ölçütü de açıklanmıştır. Bu son ifadede “kamu yararı” anılmaktadır. Ancak daha önce de değinildiği üzere kamu yararı şeklindeki genel sınırlandırmalar 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında temel hak ve hürriyetler bakımından yasaklanmıştır.

Bu durumda 4632 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile ulaşılmak istenen amacın sözleşme özgürlüğü veya başka bir temel hakkı daha az müdahale veya hiçbir hakka müdahale etmeksizin sağlanmasının mümkün olup olmadığı değerlendirilmelidir. Ancak bu husus Anayasa Mahkemesinin bahsi geçen kararında değerlendirilmemiştir. Bu açıdan mahkemenin ilgili kanun hükmünün anayasaya aykırılığı bağlamındaki incelemesinin eksik ve yetersiz olduğunu söylemek gerekecektir. Kanaatimizce 4632 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile ulaşılmak istenen amacın gerçekleştirilebilmesi bakımından uygulanabilecek yöntemler ve alınabilecek başka tedbirler bulunabilecektir.⁴¹

Hali hazırda bir sosyal güvenlik sistemi kapsamında kazancından emeklilik kesintisi yapılan çalışanların bireysel olarak bir hayat sigortası yaptırması makul ve mantıklı bir davranıştır. Zira yapılan emeklilik kesintilerinin bugünkü gelir durumunu

³⁹ Yüksel Metin, *Ölçülülük İlkesi*, (Ankara: Seçkin, 2002), 227.

⁴⁰ Kunig, “Alman Kamu Hukukunda Ölçülülük İlkesi”, 161.

⁴¹ Tugay, “Otomatik Katılım”, 103.

emeklilik dönemi bakımından korumaya yeterli olmayacağı düşünülebilir. Ancak dikkat edilmelidir ki meselenin bu kısmında çalışanın iradesi ön plandadır. Başka bir ifadeyle, emeklilik dönemi gelir durumunu daha iyi hale getirmek bakımından bugünkü kazancından tasarruf edip etmemek çalışanın kendisinin karar vereceği bir husustur. Zira bu kararında diğer çalışanlardan bağımsız, kendi yaşam koşullarıyla ilgili farklı pek çok unsur etkili olacaktır.

Karar metninde yer alan, çalışma konumuzu ilgilendiren, Anayasa m. 48 hükmüne aykırılık iddialarına karşılık ifade edilen paragraflara dair incelemeler sonucunda mahkemenin iptal talebine konu hükmü Anayasanın 48 ve 60. maddelerini yorumlamak suretiyle ret kararını gerekçelendirdiği görünmektedir. Bu yüzden kanaatimizce, konunun yorum yöntemleri bakımından da değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi bağlamında Anayasanın m. 48 hükmü yorum yöntemleri bakımından değerlendirilebilir.

Anayasa'nın m. 48/2 hükmü lafzi yorum bağlamında ele alınacak olursa, bu hükümden devletin yalnızca özel teşebbüsler hakkında sınırlayıcı birtakım önlemler alma yetkisinin saklı tutulduğu görülecektir. Hükmün ikinci fıkrasında belirtilen sınırlandırmanın, ilk fıkrada özel teşebbüsler bakımından tanınan özgürlüğe bir istisna getirmek bakımından öngörüldüğü tartışmasızdır.⁴² Bu anlamda Anayasa mahkemesinin söz konusu kararında ifade ettiği gibi m. 48/ 2 hükmü ile iptal talebine konu olan kanun hükmünün birlikte değerlendirilmesi yerinde olmamıştır. Bu yüzden, burada kelime anlamı itibarıyla ancak özel teşebbüslerin sözleşme hürriyetlerinin belli koşullarda sınırlandırılmasını sağlayacak tedbirler alınabileceğinden bahsedilebilir.

Öğretide Anayasanın m .48 hükmü ile ilgili olarak savunduğumuz doğrultuda ifade edilen görüşler bulunmaktadır. *Gözler*, söz konusu hükümlerle ilgili olarak, "*milli kamu hizmetleri ancak bir kanunla kurulabilir. Zira bir kamu hizmetinin kurulması, Anayasamızın 48'inci maddesinde güvence altına alınan özel teşebbüs hürriyetine getirilen bir sınırlandırma niteliğindedir. Dolayısıyla, bu sınırlama ancak Anayasamızın 13'üncü maddesinde öngörülen şartlar dâhilinde yapılabilir.*" Şeklinde görüş bildirmektedir.⁴³ Aynı yönde *Arslan* da Anayasanın m. 48 hükmünün sözleşme özgürlüğünü sınırlayıcı bir düzenleme olmadığını ifade eder.⁴⁴

⁴² Tugay, "Otomatik Katılım", 98.

⁴³ Kemal Gözler. *İdare Hukukuna Giriş* (Bursa: Ekin, 2012), 234.

⁴⁴ Zühtü Arslan. "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler", *Anayasa Dergisi*, 19 (2002), 142.

Yorum faaliyetine muhatap olacak normun yapısı uygulanacak yorum yönteminin tercihi ve doğru sonuca ulaşabilmek bakımından önemlidir.⁴⁵ Anayasal normlar ve özellikle temel haklara ilişkin normların yorumları bakımından lafzi yorumun tek başına yeterli olmayacağı, söz konusu normun sistematik yorum yöntemi bağlamında incelenmesinin elde edilecek sonucun sıhhati bakımından gerekli olduğu öğretilde ifade edilmektedir.⁴⁶ Bu yüzden Anayasa mahkemesinin kararına konu m.48 hükmünün yorumlanmasında sistematik yorum yöntemine de başvurmak gerekecektir. Zira özellikle 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında temel hakka ilişkin maddede sınırlandırma nedeni belirtilmeyen durumlar bakımından sistematik yorum daha çok önem kazanmıştır.⁴⁷

Anayasa Mahkemesinin 2017/176 sayılı kararına konu somut olay bakımından hükmün dayanağını teşkil eden temel ilkeler ve hükmün amacı dikkate alınarak amaca uygunluk yorumu yapılabilecektir. Bu yol ile söz konusu hüküm anlamlandırılır. Amaç yalnızca lafzından yola çıkılarak değil, içinde bulunduğu hukuk düzeni de düşünülerek aranır. Böylelikle amaca uygunluk yorumunun bu aşamasında sistematik bir yorum metodu izlenmiş olur.⁴⁸

Çalışanların, bireysel emeklilik sözleşmesinin işverenin çalışanın ad ve hesabına yaptığı işlemle tarafı olması durumu, çalışanların sözleşme özgürlüğünün ihlaline sebep olup olmadığı konusunda ölçülülük ilkesi kapsamında değerlendirme yapılabilir. Bireylerin bugün elde ettikleri kazancın belirli bir kısmıyla yatırım ve tasarruf amacıyla birikim oluşturulması bu kişilerin emeklilik ve iş göremez dönemlerinde halihazırdaki imkânlarını devam ettirebilmeleri toplumsal refahın sağlanması bakımından makul bir yöntem olarak kabul edilebilir. Ne var ki ulaşılmak istenen bu amacın sağlanması bakımından otomatik katılımın, temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmayı gerektirecek kadar son çare olduğu yönündeki bu uygulama kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Zira sosyal güvenlik sisteminin tamamı dikkate alınarak değerlendirildiği takdirde, otomatik katılım modeli dışında başkaca önlemlerin alınması da mümkündür.⁴⁹ Üstelik öngörülen otomatik katılımın 45 yaş altı çalışanlar için öngörülmesi ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu m. 4/ 1, b hükmü kapsamındaki çalışanları kapsamaması da öngörülen bu sistemin uzun vadeli fon

⁴⁵ Bertil Emrah Oder. *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri* (İstanbul: Beta, 2010), 47.

⁴⁶ Oder, *Yorum Yöntemleri*, 47.

⁴⁷ Oder, *Yorum Yöntemleri*, 67.

⁴⁸ Ali Nazım Sözer. *Hukukta Yöntembilim*, (İzmir: Beta, 2013), 77-80.

⁴⁹ Alınabilecek başkaca önlemler için bkz. Tugay, "Otomatik Katılım", 103.

oluşturmak amacına daha çok yakın olduğu kanaatini güçlendirmekte ve toplumun tamamı için en gerekli tedbir olduğu tezini zayıflatmaktadır.

Mahkemenin iptal talebinin reddine ilişkin kararının 17. paragrafında, katılımcı adına sözleşmeyi imzalayan işverenin, sözleşme akdedeceği şirketi seçme özgürlüğünün olmasının, katılımcının sözleşme özgürlüğünün ihlal edildiği yönündeki görüşleri dayanaksız bıraktığı ifade edilmiştir. Ancak hukukî dayanaktan yoksun bu savunma kabul edilebilir değildir. Zira işveren söz konusu bireysel emeklilik sözleşmesinin tarafı olmamakla birlikte, katılımcı olan çalışanın bilgisi ve rızası olmaksızın hareket etmektedir.

Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi 6740 sayılı Kanununun 1. maddesi ile 4632 sayılı Kanunda yapılan değişikliğin Anayasanın m. 13 ve m. 48 hükümleri ile korunan sözleşme özgürlüğünün ihlal edildiği iddiası karşısında özetle, sözleşme özgürlüğünün m. 48/1 ile tanınan çalışma ve sözleşme özgürlüğünün m. 48/2 hükmü bağlamında sınırlandırılabilereği ve bu sınırlandırmanın meşru olacağı yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Açıklanan sebeplerle Anayasa Mahkemesinin ilgili kararında gerekçe olarak ileri sürdüğu hususlara katılmak mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

Sosyal sigortalar sistemimize 2003 yılı itibariyle getirilen bireysel emeklilik sisteminde umulan ivmenin yakalanamaması ve sosyal güvenlik için ayrılan fonda ortalama yaşam süresinin de uzamasıyla oluşun yetersizlik dolayısıyla 4632 sayılı Kanuna eklenen madde ile çalışınların istihdam ilişkisi kapsamında otomatik olarak bireysel emeklilik sözleşmesi tarafı olması kabul edilmiştir.

Sosyal güvenlik sisteminin sürekliliği bakımından önemli ve gerekli olduğu kabul edilen emeklilik kesintilerinin yanı sıra ayrı bir sözleşme ilişkisi ile sistemdeki fon yetersizliği sorununun aşılmak istenmesi söz konusudur. Sosyal güvenlik sistemindeki fon yetersizliği aşılması gereken önemli bir sorun olarak görünmekle birlikte ülkemiz bakımından karşılaşılan her sorunda kişilerin temel hak ve özgürlüklerinden tasarrufa gidilmesi bu gibi sorunların ancak geçici çözümlü olabilecektir. Kalıcı çözümler üretmekten uzak olan bu tasarrufların ülkemizin hukuk güvenliği ve öngörülebilirliği bakımından ciddi zafiyetine yol açacağı düşünölmektedir.

Kişilerin sosyal güvenlik sistemine, çalışma dönemlerinde elde ettikleri kazançlarının yanı sıra ayrıca zorunlu olarak aynı fona başka ad altında katkı

sağlamasını öngören otomatik katılımlı bireysel emeklilik sözleşmeleri; sözleşmenin tarafı olma iradelerinin bulunmaması, sözleşmenin içeriği ve sözleşme dolayısıyla tarafların edim yükümlülüklerinin nasıl ve ne ölçüde belirleneceği müzakerelerinde yer almaması dolayısıyla Anayasal bir hak olan sözleşme özgürlüğünün ölçsüz bir şekilde sınırlandırıldığına göstergesidir. Hali hazırda sosyal güvenlik sistemine kanunların öngördüğü şekilde katkı sağlayan çalışanlar, elde ettikleri kazancın geri kalan kısmı ile tasarruf etme veya bu kazancı tüketip emeklilik ya da malullük dönemlerinde sosyal sigortalar tarafından sağlanan emeklilik maaşıyla yetinmeyi planlama, geleceklerini tayin konusunda özgürdürler. Bu özgürlüğün toplum yararına kısıtlanması gerektiği düşüncesi sigorta fonu yönetiminin hukuka uygun ve makul çözümler üretmekten kaçınıp kolay ve günü kurtaran önlemlere yönelmesi mahiyetindedir.

Kanaatimizce çalışanlar ve bunların bakmakla yükümlü oldukları kimselerin sosyal güvenliği ile emeklilik veya malullük hallerinde yaşam standartlarının çalıştıkları dönemdekine benzer durumda olması amacı bireylerin kazançlarından iradeleri hilafına tasarrufa gitmelerine neden olmak için yeterli ve kabul edilebilir değildir.

Çalışma boyunca ilgili yasal düzenleme ve sözleşme özgürlüğü aktarılmış ve çalışma sonucunda Anayasa Mahkemesi'nin 28.12.2017 Tarih ve 2017/176 Sayılı Kararı Anayasanın m. 13 ve m. 48 hükümleri bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre, Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu yasal düzenleme ile Anayasa m. 48 ile tanınan sözleşme özgürlüğünün 4632 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile sınırlandırılması bakımından yaptığı ölçülülük değerlendirmesi gereklilik ve orantılılık kriterleri bakımından yetersiz kaldığı görülmektedir. Yapılan sınırlandırmanın meşru kabul edilebilmesi bakımından aranan bu kriterlerin göz ardı edilmesi ve bu şekilde sınırlandırmanın Anayasaya aykırı olmadığına kabulüne ilişkin karara katılmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Apak, Sudi- Taşcıyan, K. Hagop. "Türkiye' de Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 2/ 2 (2010), 123-129.

Arslan, Zühtü. "Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler". *Anayasa Dergisi* 19 (2002), 139- 155.

Ateş Derya. *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlaka Aykırılık*. Ankara: Turhan, 2007.

Ayrancı, Hasan. “Sözleşme Kurma Zorunluluğu”, *AÜHFD* 52/ 3 (2003), 229-253.

Bozkurt, Tamer. “Haklarında Özel Bir Sınırlama Nedeni Öngörülmemiş Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması Sorunsalı: Özellikle “Sözleşme Hürriyeti” Açısından Durumu”, *Ankara Barosu Dergisi* 66/ 1 (2008), 134- 142.

Doğan Yenisey, Kübra. *İş Hukukunun Emredici Yapısı*, İstanbul: Beta, 2014.

Ercoşkun Şenol, Kübra. “Sözleşmenin İçeriğini Belirleme Özgürlüğü ve Bunun Genel Sınırı: TBK m. 27”. *İÜHFM*, 74/ 2 (2016), 709- 737.

Erdoğan, Mustafa. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion, 2011.

Eren, Abdurrahman. *Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere*, İstanbul: Beta Basım Dağıtım, 2004.

Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Yetkin, 2017.

Ergül, Ozan. “Temel Hak ve Özgürlüklerin Yatay Etkisi Karşısında Çalışanı Ücreti Gizli Tutmakla Yükümlü Kılmanın Hukuksal Temelsizliği Üzerine”, *Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan*, 1(2013), 433- 487.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması”. *AYD* 19 (2002), 178- 214.

Giritli, İsmet. “Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansımaları”. *AYD* 19 (2002), 88- 103.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin, 2011.

Kaneti, Selim. “Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Anayasanın Özel Hukuk Alanındaki Etkileri”. *İÜHFM*, 53/ 1-4 (1990), 199- 211.

Karabağ Bulut, Nil. *Medeni Kanun’un 23. Maddesi Kapsamında Kişilik Hakkının Sözleşme Özgürlüğüne Etkisi*. İstanbul: On İki Levha, 2014.

Kaşak, F. Erdem. *Sözleşme Özgürlüğünün Sınır Olarak Kanunun Emredici Hükümlerine Aykırılık*, Ankara: On İki Levha, 2018.

Kocabaş, Gediz. Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmede Yararlananın Edimi Ret Hakkı, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/ 3 (Aralık 2016), 1797- 1822.

Kocayusufpaşaoğlu Necip vd. *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017, 1. Cilt.

Kunig, Philip. "Alman Kamu Hukukunda Ölçülülük İlkesi". Çev. Ahmet Çağrı Yıldız, Gökçen Dogan ve Burak Çelik. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 / 1 (Ekim 2019): 159-178.

Metin, Yüksel. *Ölçülülük İlkesi*, Ankara: Seçkin, 2002.

Oder, Bertil Emrah. *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri*, İstanbul: Beta, 2010.

Sağlam, Mehmet. "Ekim 2001 Tarihinde Yapılan Anayasa Değişiklikleri Sonrasında Düzenlendikleri Maddede Hiçbir sınırlama Nedenine Yer Verilmemiş Olan Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırı Sorunu", *AYD* 19 (2002), 233-266.

Tugay, Mustafa. "Bireysel Emeklilik Sisteminde Otomatik Katılım Modelinin İrade Özerkliği ve Sözleşme Hürriyeti Açısından Değerlendirilmesi", *Yaşar Hukuk Dergisi*, 1/ 1(2019), 72- 113 ("Otomatik Katılım").

Tugay, Mustafa. *Devlet Destekli Bireysel Emeklilik Programları*, Ankara: Seçkin, 2018 (*Bireysel Emeklilik Programları*).

Ülgen, Hüseyin. "Başkası Lehine Sigorta ve Bu Sigortada Sigortalı ve Sigorta Ettirenin Talep ve Dava Hakkı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/ 3 (Aralık 2016), 2827- 2838.

Ünal, Akın. *Keleşeleme Sözleşmeleri*, Ankara: Adalet, 2. Baskı, 2017.

ORGAN VEYA DOKU TİCARETİ SUÇU (TCK 91/3)

YUSUF KAÇAR*

ORCID ID: 0000-0002-0584-5702

Öz: İnsan biyolojisinin incelenmesinde kaydedilen başarılar ve tıbbi teknolojide meydana gelen maddî gelişmeler organ ve doku naklini mümkün kılmıştır. Yapılan başarılı denemelerin ardından organ ve doku nakli tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, çok kısa bir süre içinde organlara olan talep, arzı katbekat aşmıştır. Bu durum, organ bekleyen hastaların bekleme sürelerine yansımış ve farklı arayışların önünü açmıştır. Yasal yollardan ihtiyaç duydukları organ veya dokuyu temin edemeyen hastalar, çareyi yasadışı yollarda aramaya başlamıştır. Bu duruma sessiz kalmayan devletler ise, organ veya dokunun maddî menfaat karşılığında ticarete konu edilmesini cezalandırıcı düzenlemeler yapmaktadır. Nitel bir araştırmanın sonucunda hazırlanan bu makalenin konusunu, insan vücudunun parçalarının ticarete konu edilmesi yasağının cezaî yaptırım niteliğindeki, Türk Ceza Kanunu'nun 91. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen “organ veya doku ticareti suçu” oluşturmaktadır. Bu düzenlemenin doktrinindeki tartışmalar ve yargı kararları bağlamında, bütünlüklü ve tutarlı bir şekilde ele alınması önem taşımaktadır. Bu kapsamda makalenin ilk bölümünde organ ve doku naklinin hukukî şartları ile alakalı genel bilgilere yer verilmiş, ikinci bölümünde ise bu suç ile alakalı düzenlemeler suç inceleme yöntemi çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ceza Hukuku, Organ veya Doku Ticareti Suçu, Organ Nakli, Doku Nakli, Organ Ticareti, Doku Ticareti, TCK 91.

* Helal Finans Araştırmaları Derneği (HEFIAD) Araştırmacısı; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, yusufkacar@sakarya.edu.tr

CRIME OF ORGAN AND TISSUE TRADE (TURKISH PENAL CODE ARTICLE 91/3)

Abstract: Recorded successes in the research and examination of human biology and material advances in medical technology have enabled organ and tissue transplantation. After successful experiments, transplantation started to gain wide currency in the globe. After a short time, however, the demand for organs far exceeded the supply. This situation has reflected severely on patients' waiting times and led them to pursue other avenues. Patients who cannot acquire organs or tissues that they need through legal means have been seeking illicit remedies. States, to not remain silent against this situation, enacted punitive regulations against trades involving organs and tissues in exchange for material benefits. This study, which was prepared as a result of a qualitative inquiry, addresses the Turkish Penal Code Article 91/3 in relation to the organ and tissue trade. Discussing this article coherently and in a way providing integrity within the scope of debates in legal doctrine and precedent is important. In this context, legal conditions of organ and tissue transplantation were examined in the first section. Subsequently, in the second section, Turkish Penal Code Articles related to the organ and tissue trade were investigated according to the crime examination method.

Keywords: Criminal Law, Crime of Organ or Tissue Trade, Organ Transplantation, Tissue Transplantation, Organ Trade, Tissue Trade, Turkish Penal Code 91.

GİRİŞ

Organ ve doku naklini mümkün kılan tıbbi teknolojilerin keşfedilmesi ve yaygınlık kazanmasıyla birlikte gerçekleşen organ ve doku nakillerinde ciddi oranda artış yaşanmıştır. Ancak bu artış özellikle organ bekleyen hastaların sayısıyla kıyaslandığında oldukça yetersiz bir seviyededir. Örneğin, organ naklinin en yoğun şekilde gerçekleştiği ülkelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, Eylül 2020 itibarıyla 109.000'den fazla kişi organ bağıışı beklemekteyken, 2019'da gerçekleştirilen toplam nakil sayısı ise 39,718 olmuştur. Her gün 17 insanın organ nakli beklerken öldüğü tahmin edilmektedir.¹ Yine bir araştırmaya göre, dünya üzerinde gerçekleştirilen organ nakillerinin sayısı sadece ihtiyacın %10'unu karşılayacak miktardadır.² Bu durum organ bekleyen hastaları farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu hastaların çaresizlik içindeki şifa arayışlarını ve sağlıklı kişilerin ekonomik veya sosyal bakımından zor durumda

¹ U.S. Government Information on Organ Donation and Transplantation, "Organ Donation Statistics" (Erişim 21 Şubat 2021).

² Ali Bagheri, "Child organ trafficking: global reality and inadequate international response", *Medicine Healt Care and Philosophy* 19/2 (2016), 239.

bulunmalarını sömüren organize suç örgütlerinin devreye girmesiyle birlikte, bir ‘‘insan pazarı’’nın ortaya çıkmasına neden olan organ ve doku ticareti özellikle 1990’lı yıllarda kamuoyunun gündemine girmeye başlamıştır.³

Devletler, insan vücudunun parçalarının ticar meta seviyesine indirgenmesini kabullenemez bulduğundan, bu konuyu görmezden gelmeyerek organ veya dokuların bir menfaat karşılığında ticarete konu edilmesini yasaklamış ve bu yasağa aykırı davrananlara ceza yaptırımlar ngrmştir. Bu kapsamda Türkiye’de de 1979 yılında bir bedel veya başkaca çıkar karşılığı organ veya dokunun alımı ve satımı yasaklanmıştır.⁴ Dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında erken tarihli denilebilecek olan bu yasal nleme rağmen, Türkiye yasadışı organ ticaretine n ayak olan organize suç örgütlerinin organ turizmi için kullandıkları uğrak noktalardan biri durumundadır.⁵ Organ veya dokusunu satmak durumunda kalanların büyük çoğunluğunun savunmasız durumda bulunan ve ekonomik açıdan yoksul kişilerden oluştuğu bir gerçektir.⁶ Bu gerçek, son 10 yılda Türkiye’ye yönelik tarihte benzerine az rastlanır nitelikteki göç dalgası ile bir arada düşünüldüğünde, organ ve doku ticareti (kaçakçılığı) ile mücadelede Türkiye’nin karnesinin zayıf olduğu ifade edilebilir.⁷

Yukarıda kısaca bu suç tipinin düzenlenmesini gerektiren sosyal hadiselerden bahsettim. Bu makalenin yazılmasına yol açan en önemli motivasyonlardan biri meselenin hukukun dışında sosyal hayatta da büyük önemi haiz olmasıdır. Bunun yanında her ne kadar Türk Ceza Kanunu’nun** 91. maddesinde yer alan çeşitli suçları ele alan çok sayıda çalışma bulunsa da *müstakil olarak* 3. fıkrada düzenlenen ve maddeye ismini veren ‘‘organ veya doku ticareti’’ suçunu konu alan bir çalışma yapılmamıştır.

Hukuk kurallarının içinden çıktıkları bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmemesini önemli bir ilke olarak görmekle beraber, söz konusu ‘‘organ veya

³ Alexis A. Aronowitz – Elif Isitman, ‘‘Trafficking of Human Beings for the Purpose of Organ Removal: Are (International Legal Instruments Effective Measures to Eradicate the Practice?’’, *Groningen Journal of International Law* 1/2 (2013), 79-81; Bagheri, ‘‘Child organ trafficking’’, 239.

⁴ Dolayısıyla geriye organ veya dokunun temin edilebilmesinin sadece bir yöntemi kaldı: Bağış. Ancak, bu konuda da bu makalenin sınırlarını aştığı için detaylı olarak değinemeyeceğim haklı tereddütler söz konusudur. Bu tereddütleri yansıtması bakımından bir örnek vermek gerekirse, 2013 yılında Türkiye’de 1703 kişiye beyin ölümü tanısı konmuş ancak bunlardan %78’inin ailesi organ nakline izin vermediği için bağış gerçekleşmemiştir [Türkiye Organ Nakli Vakfı, ‘‘İstatistikler’’ (Erişim 21 şubat 2021)].

⁵ Robert Ainley, ‘‘Organ Transploitation: A Model Law Approach to Combat Human Trafficking and Transplant Tourism’’, *Oregon Review of International Law* 13/2 (2011), 448.

⁶ Emily Kelly, ‘‘International Organ Trafficking Crisis: Solutions Addressing the Heart of the Matter’’, *Boston College International & Comparative Law Review* 54/3 (2013), 1323.

⁷ Bagheri, ‘‘Child organ trafficking’’, 239;

** Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resm Gazete* 25611 (26 Eylül 2004), Kanun No. 5237.

doku ticareti” suçu olunca böyle bir değerlendirme bir makalenin sınırlarını oldukça aşmaktadır. Dolayısıyla makalenin konusu, organ ve doku nakillerinin gerçekleştirilebilmesi için aranan hukukî şartlar ve organ veya doku ticareti suçunun incelenmesi ile sınırlı tutulmuştur.

Nitel bir araştırmanın sonuç raporu niteliğindeki bu makalenin ilk bölümünde, organ ve doku nakline ilişkin genel bilgilere yer verilmiş, konuyla ilgili bilgisi olmayan okuyucuya organ ve doku naklinin hangi yasal şartlar altında yapılabileceğine ilişkin genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde ise, çalışmanın esas konusunu oluşturan TCK’nın 91/3. maddesinde düzenlenen organ veya doku ticareti suçu, suç inceleme yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde ilgili düzenleme ile alâkalı tartışmalara ve görüşlere yer verilmiş ve yargı kararları da dikkate alınarak hükmün nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili yorumlarda bulunulmuştur.

1. ORGAN VE DOKU NAKLİNE GENEL BAKIŞ

1. 1. Kavramlar

Organ, Latince “*organum*” (alet, araç) kelimesinden türemiştir⁸ ve sözlükte, “insan, hayvan ve bitki gövdesinde belirli bir *hayati vazife gören* ve sınırları kesin olarak tespit edilmiş olan kısım, uzuv” olarak tanımlanmıştır.⁹ Kalp, karaciğer, böbrek, dalak, beyin, göz, rahim, idrar torbası gibi vücut parçaları organdır.¹⁰

Doku ise sözlükte, “canlılarda *bir bağlantı ile birleşerek* vücudun organlarını meydana getiren, aynı işi görmek üzere farklılaşmış hücrelerin oluşturduğu *anatomik bütün*, nesiç” olarak tanımlanmıştır.¹¹ Kemik iliği, kas, kornea, kan gibi vücut parçaları dokuya örnektir.¹²

Organ nakli sözlükte, “vücutta artık iş göremez duruma gelmiş bir organın yerine başka birinden alınmış sağlam bir organ koyma, transplantasyon” olarak tanımlanmıştır.¹³ “**Doku nakli** ise; aynı şekilde ‘bir insandan diğer insana doku

⁸ Gizem Gözübüyük, *Bir Tıbbi Müdahale Şekli Olarak Organ ve Doku Naklinin Hukuki Sınırları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 57.

⁹ Kubbealtı Lugatı, “Organ” (Erişim 9 Aralık 2020).

¹⁰ Mahmut Koca – İlhan Üzülmöz, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 276.

¹¹ Kubbealtı Lugatı, “Doku” (Erişim 9 Aralık 2020).

¹² Murat Aydın, *Tıbbi Müdahale Olarak Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2008), 3.

¹³ Kubbealtı Lugatı, “Organ nakli” (Erişim 10 Ocak 2021); Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği’nin 4. maddesinde “organ ve doku nakli; terminal dönemdeki hastalıklarda tedavi amacıyla uygulanan organ ve doku nakli ameliyesini ifade eder” şeklinde bir tanım yapılmıştır.

transferi' anlamına gelmektedir.” Organ ve doku nakli temelde, yaşayan bir kişiden ve ölüden organ ve doku nakli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yaşayan bir kişiden yapılan nakilde kişinin rızası, yaşam hakkı ve vücut bütünlüğü gibi kavramlar ön plana çıkarken, ölüden yapılan nakilde ölenin veya yakınlarının rızası ve ölünün manevi şahsiyetinin korunması ön plana çıkmaktadır.¹⁴

Son olarak **organ bağışı** ise, bir kişinin yaşarken veya öldükten sonra geçerli olmak üzere hür iradesiyle organ veya organlarını diğer hastaların tedavisi için kullanılmak üzere vermesi ve bunu belgelemesidir.

1. 2. Hukuksal Temel ve Kapsam

Organ ve doku naklinin hangi hukuksal temele dayandırılacağı konusu geçmişte doktrinde tartışma konusu yapılmış ve büyük oranda bunun bir hukuka uygunluk nedeni sayılacağı savunulmuştur. Ancak bugün itibariyle bu tartışmaların bir değeri kalmamıştır. Çünkü 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun* organ ve doku nakli ile ilgili usul ve esasları belirlemiş, bu tıbbî müdahale kanunî bir temele kavuşturulmuştur.¹⁵ Dolayısıyla yaşayan bir kişiden veya ölüden alınan organ veya dokuların diğer insanlara nakledilmesinin hukukî temeli anılan kanundur ve bu konunun kapsamı ilgili mevzuatta ortaya konulmuştur.

1. 3. Organ ve Doku Alınmasında Şartlar

1. 3. 1. Yaşayan Kişiden Organ ve Doku Alınmasında Şartlar

Bu husus ODNK'nın 5 ila 10. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Doktrinde aranan ilk şart *üstün amaç* şartıdır. Bu üstün amaç ancak bir başka kişinin iyileştirilmesi olabilir. Ancak böyle bir amaç yaşayan bir kişiden organ veya doku alınmasını haklı kılabilir. Bu nedenle yaşayan kişiden bilimsel amaçla organ ve doku alınamaz.¹⁶ Bir diğer şart ise bir *rıza açıklamasının* bulunmasıyla alakalıdır. Bunun için ilk olarak kişinin on sekiz yaşını doldurmuş olması ve mümeyyiz olması gerekir (ODNK, md. 5). Kişi rıza beyanını en az iki tanık huzurunda açık, bilinçli ve tesirden uzak olarak yazılı

¹⁴ Hakan Kızırlarlan, “Organ ve Doku Naklinin Hukuki Yapısı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1008-1009.

* Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun (Organ ve Doku Nakli Kanunu, ODNK), *Resmî Gazete* 16655 (3 Haziran 1979), Kanun No. 2238.

¹⁵ Cengiz Topel Çiftçioğlu, “Türk Ceza Kanununda Organ veya Doku Ticareti Suçu”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (2015), 112-113.

¹⁶ Nevzat Toroslul, “Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 35/1 (1978), 99; Köksal Bayraktar, “Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanuna İlişkin Düşünceler”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* 1/2 (1979), 15; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 65; Çiftçioğlu, “Organ veya Doku Ticareti Suçu”, 115; Serdar Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1459.

ve imzalı olarak vermeli ya da yine iki tanık huzurunda sözlü olarak beyan edip bir tutanak imzalamış olmalıdır. Her iki halde de bu belgenin bir hekim tarafından onaylanması zorunludur (ODNK, md. 6)¹⁷. Kişinin rızası, aydınlatılmış olmalıdır. Bunun için hekim ODNK'nın 7. maddesinde öngörülen şekilde araştırma yükümlülüklerini yerine getirmeli ve vericiye bilgi sağlamalıdır.¹⁸

Bu husustaki bir diğer şart ise *zararsızlık-elverişlilik* şartı olarak isimlendirilen şarttır. Zararsızlık şartı bakımından, kanunda vericinin yaşamını mutlak surette sona erdirecek veya tehlikeye sokacak olan organ ve dokuların alınması yasaklanmıştır (ODNK, md. 8). Naklin elverişli olması için ise, verici ve alıcının yaşamı ve sağlığı için söz konusu olabilecek tehlikeleri azaltmak maksadıyla gerekli tıbbi inceleme ve tahlillerin yapılması ve sonucunun bir olurluluk raporu ile saptanması zorunluluğu getirilmiştir (ODNK, md. 9).¹⁹ Ek olarak, Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği'nin* 16. maddesine göre canlılardan organ nakli, alıcının en az iki yıldan beri fiilen birlikte yaşadığı eşi ile dördüncü derece dahil kan ve kayın hısımlarından yapılabilir. Bunun dışındaki durumlarda canlıdan organ nakli, naklin yapılacağı ilde oluşturulacak Etik Komisyonun, verici ile alıcı arasında, ODNK'ye ve diğer ilgili mevzuata aykırı herhangi bir hususun bulunmadığını ve etik açıdan organ bağışının uygunluğunu onaylaması ile gerçekleştirilebilecektir. Son olarak bu organ veya doku naklinin Sağlık Bakanlığınca yetkilendirilmiş gerekli uzman personel ve donanımına sahip kurumlarca yapılması zorunlu tutulmuştur (ODNK, md. 10).

1. 3. 2. Ölüden Organ ve Doku Alınmasında Şartlar ve Rıza Modelleri

ODNK'nın 11 ila 14. maddeleri arasında düzenlenen bu hususta ilk şart, *ölüm halinin saptanması* gereğidir. Kanunda tıbbi ölümün gerçekleştiğine, biri nörolog veya

¹⁷ Doğan Soyaslan, "Organ Nakilleri", *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008), 335-336.

¹⁸ ODNK, md. 7, "Bilgi verme ve araştırma yükümlülüğü – Organ ve doku alacak hekimler : a) Vericiye, uygun bir biçimde ve ayrıntıda organ ve doku alınmasının yaratabileceği tehlikeler ile, bunun tıbbi, psikolojik, ailevi ve sosyal sonuçları hakkında bilgi vermek; b) Organ ve doku verenin, alıcıya sağlayacağı yararlar hakkında vericiyi aydınlatmak; c) Akli ve ruhi durumu itibarıyla kendiliğinden karar verebilecek durumda olmayan kişilerin vermek istedikleri organ ve dokuları almayı reddetmek; d) Vericinin evli olması halinde birlikte yaşadığı eşinin, vericinin organ ve doku verme kararından haberi olup olmadığını araştırıp öğrenmek ve öğrendiğini bir tutanakla tespit etmek; e) Bedel veya başkaca çıkar karşılığı veya insancıl amaca uymayan bir düşünce ile verilmek istenen organ ve dokuların alınmasını reddetmek; f) Kan veya sıhri hısımlık veya yakın kişisel ilişkilerin mevcut olduğu durumlar ayırık olmak üzere, alıcının ve vericinin isimlerini açıklamamak; zorundadırlar."; Toroslu, "Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk", 101-102; Mermut, "Organ ve Doku Ticareti Suçu", 1459; Soyaslan, "Organ Nakilleri", 337.

¹⁹ Soyaslan, "Organ Nakilleri", 339.

* Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği (ODNY), *Resmî Gazete* 28191 (1 Şubat 2012), Yönetmelik No. 15860.

nörořirürjiyen²⁰, biri de anesteziyoloji ve reanimasyon²¹ veya yoğun bakım uzmanından oluşan iki hekim tarafından, kanıta dayalı ve tıp kurallarına uygun olarak oybirliği ile karar verileceği düzenlenmiştir (ODNK, md. 11). Bugün kabul edilen tıbbi ölüm kriteri, beyin ölümü kriteridir.²² ODNY'nin ek 1. maddesinde beyin ölümü tanısı için gerekli kriterler belirlenmiştir.

Bu hususta ikinci şart bir *rıza açıklamasının* bulunması gerekliliğidir. Kişinin sağlığında organ veya dokularını bağışladığına yönelik resmî veya yazılı bir vasiyetnamenin bulunması veya bu konudaki isteğini iki tanık huzurunda açıklamış olması gerekmektedir. Kişi, sağlığında kendisinden ölümünden sonra organ veya doku alınmasına karşı olduğunu belirtmişse organ ve doku alınmaz. Ancak, kişinin organ veya dokularını bağışlamayacağına ilişkin bir beyanı yoksa, sırasıyla ölüm anında yanında bulunan eşi, reşit çocukları, ana veya babası veya kardeşlerinden birisinin; bunlar yoksa yanında bulunan herhangi bir yakınının muvafakatiyle ölüden organ ve doku alınması mümkündür. Yine aksine bir vasiyet ibraz edilmedikçe, kornea gibi ceset üzerinde bir değişiklik yapmayan dokuların alınabileceği hükme bağlanmıştır (ODNK, md. 14/1-3).²³

Son olarak, bir kaza veya doğal afet hâlinin bulunması durumunda, ölümün, ölenin uğradığı ağır vücut harabiyetiyle meydana gelmesi, tıbbi ölüm halinin alınacak organlara bağlı olmadığının 11'nci maddede belirlenen hekimler kurulunun raporuyla belgelenmesi, ölenin vasiyetinin ve o sırada ölenin yakınlarından kimsenin bulunmaması, yaşamı organ ve doku nakline bağlı olan kişilere ve naklinde aciliyet ve

²⁰ Beyin ve sinir hastalıkları konusunda uzman doktorlar.

²¹ "Tüm ameliyat boyunca ve ameliyat sonrasında, ağrı ve diğer nahoş duyguların duyulmasını önleyip ortaya çıkan tüm tıbbi sorunları anında teşhis edip tedavi eden, bunun için gerekli tıbbi yöntemleri ve kuralları ameliyat öncesinde başlayıp ameliyat sonrasına kadar uygulayan" doktorlara verilen isim" Demiroğlu Bilim Üniversitesi (DBÜ), "Anesteziyoloji ve Reanimasyon" (Erişim 10 Ocak 2021)

²² **Klasik anlayışa göre** "ölüm, ana yaşam fonksiyonları denilen ve kişiye canlılık niteliği kazandıran dolaşım, solunum ve sinir sistemi fonksiyonlarının kendi başlarına çalışmalarının durması, birtakım sunî vasıtalarla bu fonksiyonlar tekrar faaliyete geçirildiği halde, kendiliğinden çalışmaya devam edememesi hâlidir."

İlk defa 1968 yılında yoğun bakım imkânlarının sınırlı olması ve klasik ölüm anlayışının ölüden organ ve doku naklini imkânsız kılması gibi pratik gerekçelerle ortaya atılan **beyin ölümü anlayışına göre ise** "insan beyninin vücudu idare etmek imkân ve kabiliyetini tamamen ve irreversibl (geri dönülemez şekilde) olarak kaybetmesi durumunda kişi ölmüş demektir." Çiftçioğlu, "Organ veya Doku Ticareti Suçu", 118; Toroslu, "Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk", 105-106; Ulrich Schroth, "Organ Naklinde Hukuksal Problemler", *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008), 313; Soyaslan, "Organ Nakilleri", 340.

Ancak beyin ölümü tanısına ilişkin gittikçe artan ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan nitelikte itirazlar söz konusudur. Bakınız: Kemâl Özer, *Ölüm Tacirleri: Organ Nakli Hakkında Gizlenen Gerçekler*, (Ketebe Yayınevi, 2020).

²³ Toroslu, "Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk", 103-104.

tıbbi zorunluluk bulunması halinde yukarıdaki şartlar aranmaksızın ölüden organ ve doku alınması mümkündür (ODNK, md. 14/4).²⁴

Burada yeri gelmişken sağaltma amacıyla ölüden organ ve doku alınmasında farklı rıza sistemlerine değinmekte fayda var. Organ ve doku nakli teknolojilerinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte, ölüden organ ve doku alımında bir yandan kişinin kendi bedenî üzerindeki tasarruf hakkı ve kendi geleceğini belirleme hakkı gibi hakların korunması; diğer yandan ise organ ve dokuya ilişkin talebin karşılanabilmesi için çeşitli arayışlar söz konusu olmuştur. Bu arayışlar farklı rıza modellerinin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.²⁵

Temel olarak üç farklı rıza sisteminden bahsetmek mümkündür: Vericinin onayını aramayan sistem, itiraz sistemi, vericinin açık onayını arayan sistem. Vericinin onayını aramayan sistemde, verici veya yakınlarının rızası aranmamaktadır. İtiraz modelinde ise, vericinin yaşarken aksini beyan etmediği müddetçe rızası var kabul edilmektedir. Bu zımni rızaya itiraz etmesi halinde öldüğünde organ veya dokuları alınamayacaktır. Son olarak vericinin açık onayını arayan sistemde ise, kişinin öldükten sonra organ veya dokularının alınabilmesi için yaşarken açık bir şekilde rıza vermiş olması gerekir²⁶.

Türkiye’de geçerli olan sistem ise karma sistemdir. Yukarıda da açıklandığı üzere, sadece vericinin değil, vericinin aksine bir beyanı yoksa öldüğü anda yanında bulunan ve kanunda sayılan kişilerin de rıza vermesi mümkündür. Yine kaza ve doğal afet hâllerinde ve kornea gibi ceset üzerinde değişiklik yapmayan dokular söz konusu olduğunda ise itiraz modelinin esas alındığını söylemek gerekir.²⁷

2. TÜRK CEZA KANUNUNDA ORGAN VEYA DOKU TİCARETİ SUÇU

2. 1. Kanuni Düzenlemeye Genel Bakış

765 sayılı eski Türk Ceza Kanunu* döneminde organ veya doku ticaretini düzenleyen herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. İlk defa, ODNK’nın 15. maddesinde

²⁴ Kızıllarslan, “Organ ve Doku Naklinin Hukuki Yapısı”, 1015.

²⁵ Çiftçioğlu, “Organ veya Doku Ticareti Suçu”, 121-122.

²⁶ Çiftçioğlu, “Organ veya Doku Ticareti Suçu”, 122.

²⁷ Soyaslan, “Organ Nakilleri”, 345.

* Mülga Türk Ceza Kanunu (eTCK), *Resmî Gazete* 320 (1 Mart 1926), Kanun No. 765.

organ veya doku ile alakalı suçlar cezai müeyyideye bağlanmıştır.²⁸ Ancak bu hüküm bağlamında düzenlenen suçların bir istisnası hariç hepsi, 2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı TCK ile birlikte zımnen ilga olunmuştur. Son olarak 2018 yılında ODNK'da yapılan değişiklikle** ilgili hüküm tümünden değiştirilmiş ve “hukuka aykırı olarak organ ve doku alan, satan, satın alan, satılmasına aracılık eden, saklayan, nakleden veya aşıl原因, organ veya doku teminine yönelik olarak ilan veya reklam veren veya yayımlayan kişiler hakkında ... Türk Ceza Kanunu'nun 91. maddesi hükümleri uygulanır” denilmiştir.

TCK kapsamında organ veya dokuyu konu alan suç tipleri 91. maddede düzenlenmiştir. Bu maddenin başlığının “*organ veya doku ticareti*” şeklinde düzenlenmesi yanıltıcı olmuştur. Zira bu madde sadece organ veya doku ticareti suçunu değil, bunun yanında aşağıda sayılan dört farklı suç da düzenlemektedir²⁹. Bu nedenle, kanaatimce, madde başlığının “*Organ veya Dokuyu Konu Alan Suçlar*” olarak değiştirilmesi yerinde olacaktır.

TCK m. 91'de organ veya dokuyu konu alan *beş farklı bağımsız suç tipi** düzenlenmiştir. Maddenin 1 ve 2. fıkrasında sırasıyla “*rızası hilafına yaşayan kişiden organ veya doku alınması suçu*” ve “*ölüden organ veya doku alınması suçu*”; 3. fıkrasında “*organ veya doku ticareti suçu*”; 5. fıkrasında “*hukuka aykırı yollarla elde edilmiş olan organ veya dokunun saklanması, nakledilmesi veya aşılması suçu*” ve son olarak 6. fıkrasında ise “*organ veya doku teminine yönelik olarak ilan veya reklam verilmesi veya yayımlanması suçu*” düzenlenmiştir.³⁰

Aynı maddenin 4. fıkrasında, 1 ve 3. fıkralarda düzenlenen suçlara ilişkin cezayı arttırıcı *nitelikli hal* düzenlemesine yer verilmiştir. TCK m.91/7'de, organ veya doku suçlarının *bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi* halinde, tüzel kişi hakkında

²⁸ Yargıtay'ın bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce 1975'te verdiği bir kararda, ölüden alınan gözün bir başka kişiye nakli hukuka uygun bulunmuştur. “Dünyanın birçok ülkelerinde ve memleketimizde doktorlar insanî gayelerle ve âcil tıbbî sebeplerle (belki ilgilinin muvafakatını almak imkânını bulamadan) organ nakli yapmaktadırlar. Kanun koyucunun bu maksatlarla çalışan doktorları cezalandırmayı düşündüğünü kabul etmek mümkün değildir. Madde fıkrasına dar bir mânâ vererek hekimleri cezalandırırsak tıbbî çalışmaları ve fennin ilerlemesini aksatmış oluruz. Yapılması gereken şey kanun vazınca bir an evvel organ nakli hukukuna el atarak gereken kanunu çıkartmak ve organ naklinin şartlarını, hukukî yönlerini tayin ve tesbit etmektir.” İlgili karar ve incelemesi için bakınız: Sulhi Dönmezer, “Organ Nakli”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 41/1-2 (1975).

** Sağlıkla İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 30616 (5 Aralık 2018), Kanun No. 7151, m. 15.

²⁹ Mustafa Özen, *Ceza Hukuku Özel Hükümler Dersleri*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2017), 171.

* Makalenin devamında sayılan beş farklı suçun hepsini ifade etmek için “*organ veya doku suçları*” tabiri kullanılacaktır.

³⁰ Mustafa Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018), 665; Koca – Üzülmüş, *Özel Hükümler*, 275.

uygulanacak güvenlik tedbirine ilişkin düzenleme yapılmıştır. TCK m.92’de organ veya doku ticareti bağlamında *özel zorunluluk hali* düzenlemesine yer verilmiş, m.93’te ise etkin pişmanlık halleri düzenlenmiştir.³¹

2. 2. Organ veya Doku Ticareti Suçunun İrdelenmesi

2. 2. 1. Kanun Metni

Bu suç TCK 91/3’te “*organ veya doku satın alan, satan, satılmasına aracılık eden kişi hakkında, birinci fıkrada belirtilen cezalara hükmolunur*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu suç bir bedel veya başkaca bir çıkar karşılığında organ veya doku alınmasını ve satılmasını yasaklayan ODNK’nın 3. maddesinin yaptırımı olarak düzenlenmiştir.³²

2. 2. 2. Korunan Hukuki Değer

Organ veya doku ticareti suçu ile korunan hukuki değerler kişilerin yaşam hakkı, kişilerin vücut dokunulmazlığı ve bütünlüğü, irade hürriyeti, onur ve şerefidir.³³

ODNK’nın 8. maddesinde “vericinin yaşamını mutlak surette sona erdirecek veya tehlikeye sokacak olan organ ve dokuların alınması, yasaktır” denilerek kişilerin yaşam hakkı ve vücut bütünlüğü; yine hem ODNK hem de TCK’daki ilgili hükümlerde kişinin rızasına vurgu yapılarak kişilerin irade hürriyeti korunmaya çalışılmıştır. Son olarak organ ve doku ticaretinin yasaklanmasıyla insan vücudunun ticari meta seviyesine indirgenmesi ve ekonomik çaresizliğinin sömürülmesi önlenmeye çalışılarak insan onuru ve şerefi koruma altına alınmaya çalışılmıştır.³⁴

Bir görüşe göre, bu düzenleme ile korunan hukuki değer, “insanın en üstün bir değer sayıldığı uygar bir toplumda vücudunun, organ ve dokularının ticarete konu yapılmamasına ilişkin kamusal yarardır.” Dolayısıyla bu görüşe göre suçun kanunda, kişilere karşı suçlar başlığı altında değil, topluma karşı suçlar başlığı altında düzenlenmesi gerekmektedir.³⁵

³¹ Koca – Üzülmez, *Özel Hükümler*, 274-275.

³² Koca – Üzülmez, *Özel Hükümler*, 279

³³ Necati Meran, *Yeni Türk Ceza Kanununda Kişilere Karşı Suçlar* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 222; Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 667; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 128; Sedat Bakıcı, *5237 sayılı yasa kapsamında Ceza Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2010), 948-949; Ali Parlar, *Türk Ceza Kanunu Şerhi* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2015), 1/1201; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 172-173.

³⁴ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 128-129; Çiftçioğlu, “Organ veya Doku Ticareti Suçu”, 128.

³⁵ Zeki Hafizoğulları – Muharrem Özen, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler: Kişilere Karşı Suçlar* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 109-110; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 172-174.

2. 2. 3. Suçun Unsurları

2. 2. 3. 1. Maddi Unsurlar

2. 2. 3. 1. 1. Fail

Bu suçun faili olabilmek bakımından kanunda herhangi bir özel sıfat aranmamıştır. Bu nedenle herkes bu suçun faili olabilir.³⁶ Diğer yandan bu suçun oluşabilmesi için asgari olarak bir organ veya dokuyu satan ve bunu satın alan iki kişiye ihtiyaç vardır. Bu iki kişi, suç bağlamında farklı nedenlerle karşı karşıya gelmektedirler. Dolayısıyla bu suç, kanuni tarifinde belirtilen fiilin doğal sonucu gereği *karşılaşma şeklinde çok failli* bir suçtur.³⁷ Ancak bu suçun çok failli olması, her failin kendi fiilinden sorumlu olacağı gerçeğini değiştirmez.³⁸

Organ veya dokusunu bir menfaat karşılığında satan kimse bu suçun mağduru değil, failidir.³⁹ Bu kimsenin mecbur kalarak böyle bir fiili işlemesi onun faillik statüsünde bir değişikliğe yol açmayacaktır. Ancak bu durum kusur başlığı altında “zorunluluk hali” başlığını taşıyan TCK’nın 92. maddesi kapsamında bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.⁴⁰

Tüzel kişilerin, Türk Ceza Kanunu sisteminde fail olabilmesi mümkün değildir.⁴¹ Suçun bir tüzel kişinin faaliyeti kapsamında işlenmesi hâli TCK’nın 91/7. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Bu hususa ilerleyen sayfalarda ayrıca değinilecektir.

2. 2. 3. 1. 2. Mağdur

Bir görüşe göre bu suçun mağduru *herkes* olabilir.⁴² Eğer organı veya dokusu bu ticari işleme konu edilen kimse, işlemin tarafı değilse, yani bir başka deyişle kişi kendi organını veya dokusunu satmıyorsa, bu suçun mağdurudur. Bir görüş ise, bu suçun

³⁶ Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 223; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 129; Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1202.

³⁷ TCK m. 91’in gerekçesi, Lexpera, “Türk Ceza Kanunu Madde Gerekçeleri” (Erişim 12 Şubat 2021); Koca – Üzülmüş, *Özel Hükümler*, 280; Hakan Hakeri, *Tıp Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 1146; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 130; Ersan Şen, *Yeni Türk Ceza Kanunu Yorumu* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006), 1/319; Hazal Algan, *Türk Ceza Kanunu’nda Organ ve Doku Ticareti Suçları* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 175-177.

³⁸ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 109.

³⁹ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 109.

⁴⁰ Koca – Üzülmüş, *Özel Hükümler*, s. 280

⁴¹ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 177.

⁴² Gökhan Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar* (Ankara, Adalet Yayınevi, 2014), 484.

mağdurunun belirli bir kişi olmayıp bütün toplum olduğunu savunmaktadır.⁴³ Kanaatimce, eğer kişi kendi organını veya dokusunu satmıyorsa, bu kişi korunan hukuki değer taşıyıcısı olarak toplum ile birlikte mağdur kabul edilmelidir. Keza organ veya doku ticaretine konu edilen vücut parçası ölüden temin edilmişse, ölünün mirasçıları toplum ile birlikte mağdurdur.⁴⁴ Aksi durumda, suçun mağdurunun sadece toplum olduğunu kabul etmek gerekir.

2. 2. 3. 1. 3. Konu

Bu suçların konusu *organ* veya *dokudur*. Doku ile organ arasındaki en temel fark, deri hariç organlar kendini yenileyebilme özelliğine sahip değilken, dokular bu özelliğe sahiptir.⁴⁵ Bu nedenle kanun koyucu suç ve ceza arasındaki dengeyi gözetmek adına, aşağıda da göreceğimiz üzere, suçun konusunun organ veya doku olmasına göre farklı miktarda cezalar belirlemiştir.

ODNK'nın 2. maddesinde ise “organ ve doku deyiminden, insan organizmasını oluşturan her türlü organ veya doku ile bunların parçaları anlaşılır” şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Görüldüğü üzere kanun bu hususta bir tanım yapmamakta, bu kavramların kapsamının belirlenmesi hususunu tıbbî kabullere bırakmaktadır.

Organ veya doku suçları bakımından suçun konusu olan organ veya doku, bir insandan elde edilen organ veya dokudur.⁴⁶ Dolayısıyla bir hayvandan alınan organın veya bir bitkiden elde edilen dokunun ya da yapay bir organın bu suçun konusunu oluşturması söz konusu olamaz.

ODNK'nın 15/2. maddesine göre bu kanuna aykırı şekilde embriyo ve üreme hücrelerinin alım ve satımını yapanlar, alım ve satımına aracılık edenler veya komisyonculuğunu yapanlar veya bu fiilleri özendiren ya da bunlara yönlendirenler hakkında, fiil daha ağır cezayı gerektiren bir suç teşkil etmediği takdirde üç yıldan beş yıla kadar hapis ve bin günden iki bin güne kadar adli para cezasına hükümlenir. Dolayısıyla embriyo veya üreme hücrelerinin ticareti TCK'nın 91/3. maddesi kapsamında değil ODNK 15/2. maddesi kapsamında cezalandırılacaktır.⁴⁷

⁴³ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 109-110; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 178.

⁴⁴ Ömer Ömeroğlu, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, *Terazi Hukuk Dergisi* 5/42 (2010), 61.

⁴⁵ Soyaslan, “Organ Nakilleri”, 333.

⁴⁶ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 490.

⁴⁷ Yargıtay 12. CD., 1/7/2013, E: 2013/7704, K: 2013/17915 “Tıbben organ veya doku sayılmayan ‘yumurta’ hakkında söz konusu TCK maddesinin uygulanması mümkün değildir”, kararı aktaran Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*, 495-496.

2. 2. 3. 1. 4. Fiil

Bu suç bir kişinin bir organ veya dokuyu *satması, satın alması* veya *satılmasına aracılık etmesi* ile tamamlanır. Burada öncelikle bu düzenlemenin hangi niteliklere sahip olduğu, ardından düzenlenen fiillerin özel olarak incelemesi yapılacaktır.

Öncelikle bu suç *seçimlik hareketli* bir suçtur. Kanunda bu suçun işlenebilmesi için “satmak, satın almak ve satılmasına aracılık etmek” olmak üzere üç farklı seçimlik hareket öngörölmüştür. Dolayısıyla bu fiillerden birini işleyen fail bakımından suç tamamlanmıştır.⁴⁸

Bu suç aynı zamanda *sırf hareket* suçu niteliğindedir; çünkü, bu suçun tamamlanması için herhangi bir kişinin zarar görmüş olması veya somut bir tehlikenin ortaya çıkması aranmamıştır. Hâkim somut olayda sadece fiillerden en az birinin gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirmekle yetinecek, buna ek olarak bir zararın veya somut bir tehlikenin ortaya çıkıp çıkmadığını araştırmayacaktır. Dolayısıyla bu suç *soyut tehlike suçudur*. Kanunun lafzı da bu kabulü desteklemektedir.⁴⁹ Bu nedenle herhangi bir neticenin vuku bulması bu suç bakımından gerekli değildir ve bundan ötürü, bu suç bağlamında netice, nedensellik bağı ve objektif isnadiyet konularında bir tartışmaya girilmeyecektir.

Diğer yandan ihmali-icrai suç kategorisi bakımından, bu suç *icrai suç* kategorisine girmektedir. Kanunda sayılan seçimlik hareketlerden herhangi birinin ihmal şeklinde gerçekleştirilebilmesinin imkânı bulunmamaktadır.⁵⁰

2. 2. 3. 1. 5. Satmak

Satmak, sözlükte “(bir şeyi) bir bedel karşılığında başkasına devretmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁵¹ Satış sözleşmesini düzenleyen Türk Borçlar Kanunu’nun 207. maddesinde ise “*satış sözleşmesi, satıcının, satılanın zilyetlik ve mülkiyetini alıcıya devretme, alıcının ise buna karşılık bir bedel ödeme borcunu üstlendiği sözleşme*” şeklinde düzenleme yapılmıştır. Dolayısıyla satış sözleşmesinin hukuken geçerli olması, satışa konu olan malın zilyetlik ve mülkiyetinin alıcıya geçirilmesini gerektirmez. Alıcı

⁴⁸ Bakıcı, *Özel Hükümler*, 949; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 181.

⁴⁹ Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 320; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 185; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 179; Veli Özer Özbek, *Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 2/541; Aksi yönde Hafızoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 103.

⁵⁰ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 179.

⁵¹ Kubbealtı Lugatı, “Satma” (Erişim 9 Ocak 2021).

ve satıcının karşılıklı ve sözlü olarak anlaşması, bu sözleşmenin kurulması bakımından yeterlidir.⁵²

Bu madde kapsamında satmak fiilinin ne zaman tamamlanmış sayılacağı ve dolayısıyla failin hangi hareketiyle suçu işlemiş sayılacağı tartışma konusu olmuştur. Doktrinde Yargıtay'ın da haklı olarak benimsediği baskın görüş, **tarafların maddî menfaat sağlama hususunda sözlü olarak anlaşmalarını** suçun tamamlanması bakımından yeterli görmüştür.⁵³ Azınlıkta kalan görüş ise, suçla korunan hukuki değerinin ihlâl edilmiş olması için, tarafların zilyetlik ve mülkiyetin devrini öngören bir anlaşma üzerinde iradelerinin uyuşmasını yeterli görmemekte, suçun tamamlanması için organ veya dokunun “ **fiilî hâkimiyetinin alıcıya geçmesi** ” gerektiğini savunmaktadır.⁵⁴ Buradan hareketle bu suçun neticeli bir suç olduğu doktrinde savunulmaktadır.⁵⁵ Suçta ve cezada kanunilik ilkesi açısından bu konudaki belirsizliğin ortadan kaldırılması adına kanunun daha açık bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Madde gerekçesinde, bu suçun oluşabilmesi için “organ veya dokunun para veya sair bir maddî menfaat karşılığında tedavüle sokulması” gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla sadece para karşılığında değil, başka bir maddî menfaat karşılığında da organ veya dokunun satılması durumunda bu suç gerçekleşecektir. Diğer yandan bu suçun oluşabilmesi için organ veya dokunun yaşayan bir kişiden veya ölüden alınmış olmasının bir önemi olmadığı gibi, organ veya doku almanın hukuka uygun olup olmadığı da önem taşımamaktadır.⁵⁶ Keza, failin fiilin icrasıyla elde etmeyi umduğu

⁵² Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 180.

⁵³ Yargıtay 12.CD., 23/09/2014, E: 2013/27794, K: 2014/18501, Erişim 9 Ocak 2020: “Organ veya doku ticareti suçundan sanık ve katılan sanığın beraatlerine ilişkin hükümler katılan sanık müdafii ve mahalli Cumhuriyet savcısı tarafından temyiz edilmekle dosya incelenerek gereği düşünüldü: Gazetecan.com adlı internet sitesinde 10.11.2010 tarihinde katılan sanık ile sanık arasında maddi menfaat karşılığı böbrek nakli ve akabinde çıkan anlaşmazlıkla ilgili olarak yapılan haberler neticesinde soruşturma başlatıldığı, katılan sanık M. T. içinde bulunduğu ekonomik koşullarının kötü olmasından dolayı sanığa ait fabrikada işçi olarak çalıştığı, hastalığı sebebiyle organa ihtiyacı bulunan sanık A. D. kendisine ev, araba ve maaş ödemesi karşılığında bir böbreğini vermeyi kabul ettiğine ilişkin aşama savunmaları, tarafların ekonomik ve sosyal durumlarına ilişkin dosya içindeki bilgiler, tanık ifadeleri ve tüm dosya kapsamından, böbrek hastası olan sanık A. D.'e ait fabrikada işçi olarak çalışan katılan sanık M. T. ile Mehmed'e **maddi menfaat sağlama hususunda aralarında sözlü olarak anlaşmalarını** müteakiben, resmi yollarla uygun şekilde organ naklinin gerçekleştiği, yasada tanımlanan suçun bu şekilde oluştuğu anlaşılacakla hukuki durumlarının buna göre takdir ve tayini gerektiği gözetilmeden, yazılı gerekçeyle beraatlerine hükmedilmesi, kanuna aykırı olup...”; Benzer yönde diğer kararlar: Yargıtay 12.CD., 17/02/2015, E: 2014/2281, K: 2015/2805, Erişim 9 Ocak 2021; Yargıtay 12.CD., 10/06/2014, E: 2013/17615, K: 2014/14203, Erişim 9 Ocak 2021.

⁵⁴ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 133; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 180-181; Singapur hukukunda bu iki durum hakkında ayrı ayrı cezai düzenleme yapılmıştır. Detaylı bilgi ve karşılaştırmalı hukuktaki durum için bakınız: Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 1460 vd.

⁵⁵ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 110; Ahmet Gökçen – Murat Balcı, *Kasten Öldürme, Kasten Yaralama, Organ ve Doku Ticareti Suçları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2015), 455-456; Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 320;

⁵⁶ TCK m. 91/3 gerekçesi, Lexpera, “Türk Ceza Kanunu Madde Gerekçeleri” (Erişim 12 Şubat 2021).

bedel veya çıkarı gerçekte elde edip edememiş olmasının da bir önemi bulunmamaktadır.⁵⁷ Bu sözlü anlaşmanın tarafların rızasına dayanması da zorunlu değildir. Örneğin, organını satan kişinin rızası hile, aldatma, korkutma gibi nedenlerle sakatlanmış olsa dahi, bu durum suçun oluşmasını engellemeyecek⁵⁸, bu husus fail hakkında bireysel kınanabilirlik değerlendirilmesinin yapıldığı kusur bahsinde değerlendirilerek bir sonuca ulaşılabacaktır.

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, organı veya dokuyu satan kişi kendi organını veya dokusunu satıyor olabileceği gibi bir başkasından temin ettiği organı veya dokuyu da satıyor olabilir.⁵⁹ Bu ikinci durumda kişi seçimlik hareketli fiillerden ikisini birlikte işlemiş olsa da durum değişmeyecek, kişi sadece bir defa cezalandırılacaktır⁶⁰. Örneğin, yaşayan bir kişiden veya ölüden rızaya uygun olarak alınan bir organı daha sonra organ veya doku ticaretine konu eden fail, “satmak” seçimli hareketini gerçekleştirdiğinden dolayı cezalandırılacaktır.⁶¹

Organ veya doku ticaretinden söz edebilmek için, tarafların organ veya dokunun nakledilmesinden önce, hiç olmazsa en geç organ veya doku alınırken menfaat içeren bir anlaşma yapmış olmaları gerekir.⁶² Organ veya dokunun alınması sırasında bir

⁵⁷ Yargıtay 12. CD., 23/12/2014, E: 2014/3632, K: 2014/26400, Erişim 9 Ocak 2021: “Organ veya doku ticareti yapılmasının suç olarak tanımlandığı TCK’nın 91/3. maddesinin gerekçesinde de belirtildiği üzere, burada önemli olan hususun organ veya dokunun para veya sair bir maddi menfaat karşılığında tedavüle tabi tutulması olup, suçun oluşması için ödemenin ne zaman yapıldığının ya da yapıp yapılmadığının öneminin olmaması, **hatta organ veya dokunun alınmasına dahi gerek bulunmaması karşısında...**”; Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 673; Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 226.

⁵⁸ Bakıcı, *Özel Hükümler*, 950.

⁵⁹ Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*, 131; Aksi yöndeki görüşe göre, buradaki “organ veya doku satmak” tabirinden kişinin kendi organ veya dokusunu satmasını, “organ veya dokunun satılmasına aracılık etmek” tabirinden ise kişinin başkasına ait organ veya dokuyu satmasını anlamak gerekmektedir. Kanunun lafzına ve amacına uymayan bu yorumun savunulabilir olduğunu düşünmüyorum. İlgili görüş için bakınız: Özbek, *Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı*, 2/541.

⁶⁰ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 130; Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 110.

⁶¹ Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 181.

⁶² Yargıtay 12. CD., 10/03/2015, E: 2014/7311, K: 2015/4445, Erişim 15 Ocak 2021: “... Şikayetçi ...’ın sanık ... ile tanıştıktan sonra ...’ın şikayetçiye böbreğini para karşılığında sattığını, kendisinin de böyle bir şey düşünmesi halinde yardımcı olabileceğini söylemesi üzerine, ...’ın **da ekonomik sıkıntı sebebiyle böbreğini satmaya karar verdiği**, sonra sanık ... vasıtasıyla böbrek hastası olan sanık ...’la tanıştığı, **böbreğini satmak için bir miktar para karşılığında anlaştıkları**, ... Fakültesinde ... Ünitesi Böbrek Transplantasyon Onam Formu doldurulduğu, böbrek vericisi ... ve kendisine böbrek nakledilecek olan ...’ın ... Fakültesine tüm tedavi ve takiplerinin yapıldığı, epikriz raporunun düzenlendiği ve herhangi bir sorun olmadığı onaylandıktan sonra ... Hastanesi’nde 16.04.2009 tarihinde yapılan ameliyatla şikayetçi ...’dan alınan sağ böbreğin sanık ...’a nakledildiği, daha sonra şikayetçi ile sanık ...’ın böbrek nakli karşılığı anlaştıkları paranın bir kısmının ödenmesi hususunda anlaşmazlığa düştükleri, bu anlaşmazlık sebebiyle şikayetçi hakkında hakaret ve tehdit suçları sebebiyle ... Sulh Ceza Mahkemesinde dava açıldığı, bu dava kapsamında sanık ...’ın oğlu ...’ın şikayetçi sıfatıyla alınan beyanlarında ...’ın böbreğini babası ...’ya para karşılığında verdiğini, sonradan aralarında anlaşmazlık çıktığı için kendilerini tehdit ettiğini söylediği anlaşılmakla; **Davaya konu böbrek nakli işleminin TCK’nın 91/1. maddesinde aranan hukuken geçerli rızaya dayalı olmadığı, tarafların daha önceden aralarında anlaştıkları bir miktar para karşılığında gerçekleştiği, dolayısıyla sanıklara atılı organ ticareti suçunun oluştuğu, hukuki durumlarının buna göre takdir ve tayini gerektiği gözetilmeden, yazılı gerekçeyle beraatlerine hükmedilmesi...**”

anlaşma bulunmamaktayken, bu işlemin sonrasında organ veya dokuyu satın alan kişinin satıcıya veya aracıya bir menfaat temin etmesi, bu suçun oluşmasına yol açmaz.⁶³ Nitekim Yargıtay da hiçbir maddi karşılık beklenmeden, hukuka uygun rızaya dayanılarak organ veya doku verildiği hallerde suçun *oluşmadığını* kabul etmektedir.⁶⁴

Doktrinde tartışmalı olan bir diğer sorun ise, özel nakil merkezlerinde hukuka aykırı şekilde ek ücretlerle nakil yapılması durumunda parası olan hastaların daha hızlı bir şekilde ihtiyacı olan organ veya dokuya ulaşması durumunda organ veya doku ticareti suçunun oluşup oluşmayacağıdır. Savunulan bir görüşe göre, *gerekli masraflar dışında* ek bir ücretin alınması durumunda sorumluların bu kapsamda cezalandırılması gerekir.⁶⁵ Bu kapsamda “ücret niteliğinde olmayan bazı tazminat taleplerine” cevaz verilmesi gerektiği de savunulmaktadır. Buna göre organ vericisinin hastane, ilaç, hastaneye ulaşım ve konaklama masrafları, nakil nedeniyle işine gidemediği için yoksun kaldığı kazanç, operasyon sonrası özel bakıma ihtiyaç duyması nedeniyle yapmak zorunda kaldığı harcamalar; kısaca, bu tıbbi operasyon nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan bütün zararlar tazmin edilmelidir. Bunu devletin yapması gerektiği de savunulmuştur.⁶⁶

Daha önce de belirtildiği üzere organ talebi arzından daha fazla olduğundan, kimin öncelikli olarak organ nakli olabileceğini belli ilkeler çerçevesinde düzenleyen bir sıra sistemi oluşturulmuştur. Bu sıralamada manipülasyonların yapılması, kanunun

⁶³ Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 319; Yargıtay 12. CD., 14/1/2014, E: 2012/32443, K: 2014/337: “Olayda bu anlaşmanın varlığı kanıtlanamadığından ve sanık G. ile tanık S. arasındaki böbrek nakli olayının sanık G.’in rızası dahilinde maddi olarak alım-satım ilişkisine konu olmaksızın aralarındaki önceki nişanlılık nedeniyle insani nedenlerle gerçekleştiği, nakil olayı sonrasında bu işlemin getirdiği rahatlık ve sanığın maddi durumunun kötü olduğunu belirtmesi üzerine sanık A. tarafından sanık G.’a bir miktar para verildiği sonuç ve kanısı ile sanıkların beraatlerine...”, kararı aktaran: Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*, 500-501.

⁶⁴ Yargıtay 12.CD., 11/03/2014, E: 2013/13718, K: 2014/6023, Erişim 15 Ocak 2021: “Sanık T. B.’in sanık M. K.’a ait çiftlikte uzun zamandır hayvancılık ve çiftçilik yaptığı, sanık Mehmet’in böbrek hastası olması sebebiyle babası gibi sevdiğini söylediği sanık Mehmet’e böbreğini vermek amacıyla Mehmet’in oğlu sanık Teyfik’in kimliğine kendi fotoğrafını yapıştırarak birlikte Antalya Medikalpark Hastanesine müracaat ederek, Mehmet’in oğlu olduğunu beyanla Mehmet’e böbrek naklinin yapılmasını sağlamaları şeklinde gerçekleşen eylemde, **dosya içindeki hiçbir maddi karşılık beklenmeden, hukuka uygun rızaya dayanılarak organ verildiğine ilişkin evraklar ve sanıkların bunu doğrulayan aşama savunmalarının aksine, mahkumiyetlerine yeterli başkaca delil bulunmadığı gözetilerek atılı suçtan beraatleri yerine, yazılı şekilde dosya kapsamına uygun düşmeyen, varsayıma dayalı gerekçeyle mahkumiyetlerine hükmedilmesi...**”

⁶⁵ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1148.

⁶⁶ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 182-183; Ömeroğlu, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 70; Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 1477; Soyaslan, “Organ Nakilleri”, 333; Avrupa Konseyi Biyotıp Sözleşmesi m. 24’e göre “Tıbbi bir müdahale sonucunda, uygun olmayan bir zarara uğrayan kişinin, kanun tarafından öngörülen koşullar ve usuller uyarınca, *adil bir tazminat* isteme hakkı vardır.”; Yargıtay 12. CD.’nin 14/1/2014 tarihli E: 2012/32443 ve K: 2014/337 sayılı kararı bu açıdan da değerlendirilebilir, karar için bakınız 63 numaralı dipnot.

bu haliyle organ veya doku ticareti suçu kapsamında cezalandırılmaz. Ancak Alman doktrininde buna ilişkin bir tartışma söz konusudur.⁶⁷

2. 2. 3. 1. 4. 2. Satın Almak

Satın almak, sözlükte “bedelini ödeyip o şeye sâhip olmak, mübâyaa etmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁸ Bir önceki başlık altında savunduğumuz görüş doğrultusunda, “satın almak” fiili, bir organ veya dokunun para veya sair bir maddi menfaat karşılığında asgari olarak *sözlü bir anlaşmaya konu edilmesi ile* gerçekleşir. Ancak doktrinde de belirtildiği üzere, organ veya dokunun ücreti olarak değil de vericinin bu nakil işlemi dolayısıyla ortaya çıkan çeşitli zararlarını tazmin etmek maksadıyla verilen bedel, “satın almak” manasına gelmez.⁶⁹

2. 2. 3. 1. 4. 3. Satılmasına Aracılık Etmek

Aracılık, sözlükte “bir işin olması için iki taraf arasına girme, ara buluculuk, tavassut” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁰ Bu bağlamda, alıcı ve satıcıyı bir araya getirerek onları tanıştıran, bu ticarî ilişkinin kurulması için gerekli ortamı hazırlayan, taraflar arasındaki pazarlığı yürüten veya sonuçlandırmak için çaba gösteren ve benzeri fiillerde bulunan kişi TCK’nın 91/3. maddesi kapsamında cezalandırılır.⁷¹

Burada Yargıtay’ın organ veya doku ticareti suçunun oluşması için yeterli gördüğü “maddi menfaat sağlama hususunda sözlü olarak anlaşma” kriterini, aracılık etme fiili bakımından tekrardan tartışmak gerekmektedir. Her ne kadar bu kriter organ veya dokuyu satan ve satın alan bakımından tutarlı bir kriterse de aracılık eden bakımından bu kriterin uygulanıp uygulanamayacağı incelenmelidir. Burada iki farklı yorum yapılabilir. İlk olarak, aracılık eden bakımından organ veya doku ticareti suçunun oluşabilmesi için taraflar arasında maddi menfaat sağlama hususunda -asgari- sözlü olarak anlaşmanın gerçekleşmiş olması gerekir şeklinde bir yorum yapılabilir. Bu durumda aracılık etme fiili bakımından suç neticeli olacak, netice ise tarafların anlaşması olacaktır. İkinci bir yorum, aracılık etme fiili dolayısıyla organ veya doku ticaretinin oluşabilmesi için failin girişiminin başarılı bir şekilde sonuçlanması gerekmez, dolayısıyla failin aracılık etme girişimi başlı başına suçu oluşturmaya

⁶⁷ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1147; Hans Lilie, “Organ Ticareti Suçu”, *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008), 362-363.

⁶⁸ Kubbealtı Lugatı, “Satın almak” (Erişim 9 Ocak 2021).

⁶⁹ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 186.

⁷⁰ Kubbealtı Lugatı, “Aracılık etmek” (Erişim 9 Ocak 2021).

⁷¹ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 186.

yeterlidir; bu nedenle suç, sırf hareket suçu niteliğindedir.⁷² Görüldüğü üzere, bu hususta bir muğlaklık söz konusudur. Bu nedenle madde metninin suçta ve cezada kanunilik ilkesi bağlamında daha öngörülebilir bir formda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

ODNK'nın 7. maddesinin e bendinde organ ve doku nakli operasyonunu gerçekleştiren doktorlara “bedel veya başkaca çıkar karşılığı veya insancıl amaca uymayan bir düşünce ile verilmek istenen organ ve dokuların alınmasını reddetmek” yükümlülüğü getirilmiştir. Doktrinde bir görüşe göre organ veya doku naklinin bir bedel veya başkaca çıkar karşılığı yapıldığını öngören fakat buna rağmen operasyonu gerçekleştiren doktor, diğer unsurlarında bulunması halinde hem TCK 91/3. maddesi kapsamında “aracılık etme” fiilini gerçekleştirmiş hem de TCK 91/5. maddesindeki suç işlemiş kabul edilecektir.⁷³ Ancak kanaatimce burada, aracılık etme fiilini madde başlığı ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla aracılık etme fiili, ticarî bir amacı içermelidir. Bu nedenle, nakli gerçekleştiren doktor, nakil işlemi hukuka uygun olsaydı kazanacağı ücretten daha fazla bir ücret almıyorsa ve fakat organ veya dokunun hukuka aykırı yollarla elde edildiğini bilmesine rağmen nakil işlemini gerçekleştiriyorsa sadece 91/5. maddesinden sorumlu tutulması gerekir. Bu kapsamda örneğin, (A), (B) ile onun böbreğini satın alma hususunda anlaşmıştır. Gerekli testler yapılmış, dokular uyumuş ve etik kurul da nakle onay vermiştir. Ancak operasyon öncesinde nakli gerçekleştirecek doktor (D), (A) ile (B)'nin bu operasyon için anlaşmaları alışverişe şahit olmuş ve dolayısıyla bu organın hukuka aykırı bir şekilde elde edildiğini öğrenmiştir. Buna rağmen operasyonu gerçekleştirirse, kendisi bu ticaretten herhangi bir çıkar elde etmediği için sadece 91/5. maddesinden sorumlu tutulacaktır.

2. 2. 3. 2. Manevi Unsur

Bu suç kasten işlenebilen bir suçtur. Failin maksat veya saiki bu suçun oluşması bakımından önem taşımamaktadır. Bir görüşe göre bu suç ancak *doğrudan kast* ile işlenebilir ve dolayısıyla olası kast ile işlenmesi mümkün değildir.⁷⁴

Failin kastının suçun kanuni tarifinde öngörülen unsurları kapsamı, suçun kasten işlenmesi bakımından gereklidir. Bu nedenle failin bir organ veya dokuyu sattığını, satın aldığını veyahut bunların satımına aracılık ettiğini biliyor olması gerekir. Aksi takdirde, yani failin bir organ veya dokuyu sattığını, satın aldığını veya bunların

⁷² Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1207; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 196; Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 1477; Yargıtay 12.CD.'nin 09/11/2013 tarihli ve 2410/24556 sayılı kararı ikinci yorumu destekler niteliktedir, karar için bakınız 102 numaralı dipnot.

⁷³ Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 1478.

⁷⁴ Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 228; Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1208.

satımına aracılık ettiğini bilmediği halde *unsur yanılığısı* gündeme gelecektir. Örneğin, organ ve doku bağışı için tarafları bir araya getiren kimse, sonrasında bu kişiler işi ticarete çevirmiş olsalar dahi bu suç kapsamında cezalandırılmaz. Çünkü burada aracılık eden kişinin kastı söz konusu değildir.⁷⁵ Önemle belirtmek gerekir ki, fail sattığı, satın aldığı veya satılmasına aracılık ettiği şeyin organ veya doku olduğundan *şüphede ediyorsa* bu durumda onun kastı kalkmayacak, tam tersi bu durum failin olası kastla hareket ettiğine işaret edecektir. Yukarıdaki örnekte, aracılık eden kişi sonrasında taraflar arasında bir alım-satım ilişkisine girildiğini öngörüyorsa, bu durum onun olası kastına delalet edecektir.

Unsur yanılığısının söz konusu olduğu halde, failin işlediği fiil bakımından kastı ortadan kalkacaktır. Eğer failin bu husustaki yanılığısı onun taksirinden kaynaklanıyorsa, bir başka deyişle fail gerekli dikkat ve özeni gösterseydi, yaptığı hareketin konusunun organ veya doku olduğunu bilebilirdi denilebiliyorsa, bu durumda taksirle işlenmiş bir haksızlıktan söz etmek gerekir.⁷⁶ Ancak bu fiilin taksirli hâli kanunda suç olarak düzenlenmemiştir.⁷⁷

2. 2. 3. 3. Hukuka Aykırılık Unsuru

Organ veya doku üzerindeki tasarruflara ilişkin hukuki şartlar Organ veya Doku Nakli Kanunu'nda belirlenmiştir. ODNK'nın "amaç" başlıklı 1. maddesine göre, organ veya doku alınması, saklanması, aşılması ve nakli ancak tedavi, teşhis ve bilimsel amaçlarla⁷⁸ mümkündür. Yine ODNK'nın 3. maddesinde bir bedel veya başkaca çıkar karşılığı, organ ve doku alınması ve satılması yasaklanmıştır. Bu nedenle organ veya doku sahibi yaşayan kişinin veya ölüden organ ve doku nakli alınması durumunda rıza göstermeye yetkili kimselerin bu husustaki rızası önem taşımamaktadır. Dolayısıyla bir hukuka uygunluk nedeni olarak ilgilinin rızası bu suç bakımından uygulanma kabiliyetini haiz değildir.⁷⁹ Bunun dışında bu fiili hukuka uygun hâle getirecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.⁸⁰

⁷⁵ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 187.

⁷⁶ Kastın kapsamı ve unsur yanılığısı hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Mahmut Koca – İlhan Üzülmöz, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 159 vd., 253 vd.

⁷⁷ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 134; Çağrı Kan Aydın, "Organ veya Doku Ticareti Suçu", *Ankara Barosu Dergisi* 69/1 (2011), 148.

⁷⁸ Burada bahsi geçen bilimsel amaçlarla ifadesi doktrinde eleştirilmiş ve hükmün bu ifadesinin sadece ölülerden organ ve doku alımı halinde uygulanabileceği savunulmuştur. Bkz: Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 9.

⁷⁹ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 111; şen, *Yeni TCK Yorumu*, 319.

⁸⁰ Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 458; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 194; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 186-187.

2. 2. 3. 4. Nitelikli Unsurlar

TCK'nın 91/4. maddesinde organ veya doku ticaretinin bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde daha ağır yaptırımlar uygulanacağı öngörülmüştür⁸¹. Bu fıkra göre artırım nedeninin uygulanabilmesi için, failin bir örgütün faaliyeti çerçevesinde suçu işleyip işlemediği belirlenirken TCK'nın “*suç işlemek amacıyla örgüt kurma*” başlıklı 220. maddesindeki şartların gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılacaktır. Bu kapsamda örgüt, “ceza normlarının suç saydığı fiilleri işlemek maksadıyla en az üç kişinin birliktelik oluşturarak, bu birlikteliğin yönetimi, yapısı, katılan sayısı ile araç ve gereçleri bakımından amaç suçları işlemeye elveriş olması halinde kurulmuş kabul edilecektir”⁸². Bu minvalde, kurulan örgütün “cebir, şiddet, tehdit veya baskı yöntemleri kullanmasına” ya da silahlı olmasına gerek olmadığı gibi, bu örgütün organ veya doku ticareti suçunu işlemek amacıyla kurulmuş olmasına da gerek bulunmamaktadır.⁸³ TCK'nın 220. maddesinde düzenlendiği şekliyle suçun oluşumu, failerin TCK'nın 91/4. maddesinde öngörülen daha ağır ceza ile cezalandırılması için yeterlidir.

2. 2. 4. Kusur

Organ veya dokularını *satan* kimse için TCK'nın 92. maddesinde özel bir zorunluluk hali düzenlemesine yer verilmiştir. Bu düzenleme ile genel zorunluluk hali düzenlemesi dışında kusurluluğu etkileyen diğer hâllerin bu suç kapsamında uygulama alanı bulması söz konusu değildir.⁸⁴

TCK'nın 92. maddesine göre, kişinin içinde bulunduğu **sosyal ve ekonomik koşullar** göz önünde bulundurularak, hakkında verilecek cezada indirim yapılabileceği gibi, ceza vermekten de vazgeçilebilir. Burada hâkime takdir yetkisi tanınmıştır; ancak kanaatimce, hâkimin takdir yetkisi failin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulları takdir etmekle sınırlıdır. Bu nedenle şartları gerçekleşmesine rağmen failin bu zorunluluk halinden faydalandırılmaması mümkün olmamalıdır.

Önemle belirtmek gerekir ki, şartları gerçekleştiği takdirde bu zorunluluk halinden faydalanacak olan **kendi organ veya dokusunu satan faildir**. Organ veya doku

⁸¹ TCK, md. 91/4: “Bir ve üçüncü fıkralarda tanımlanan suçların bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, sekiz yıldan on beş yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.”

⁸² Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 676; Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 322; Yargıtay da bir kararında şu tanımlı yapmıştır: “çıkartılma için üç veya daha fazla kişiden oluşan hiyerarşik biçimde yapılanmış sürekli ve disiplinli işbirliği öngören ve amaca yönelik suçları işlemek için oluşturulmuş bir grup.” Yargıtay 8.CD., 05/04/2005, E.2005/341, K.2005/2011, Erişim 15 Ocak 2021.

⁸³ Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 322

⁸⁴ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 188.

ticaretine aracılık eden ya da organ veya dokuyu satın alan kişinin bu hükümden yararlanma imknı bulunmamaktadır.

Bu düzenleme doktrinde çeşitli eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu hükmün suiistimallere açık olduğu, organ ticaretini artırma potansiyeline sahip olduğu, sosyal ve ekonomik nedenlerin cezasızlık nedeni olarak düzenlenemeyeceği ve suçla mücadeleyi etkisizleştireceği dile getirilmiştir.⁸⁵ Bu durumun Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenen sosyal devlet ve hukuk devleti ilkeleri ile 12. maddesinde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilmez olarak sayılan niteliklerine⁸⁶ ve TCK'nın 3/2. maddesine aykırılık teşkil ettiği belirtilmiştir.⁸⁷

Sayılan gerekçelerin haklılık payı olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik nedenlerle zor durumda kalan kişinin yaptığı suç niteliğindeki bu hukuksuz işlem dolayısıyla bir organını yitirmiş olması, hayatının geri kalanında bu nakil işlemi dolayısıyla çeşitli sağlık sorunlarıyla mall olacağı ve yine bu süreçte uğradığı veya muhtemelen uğrayacağı manev sıkıntılarının göz ardı edildiğini düşünmekteyim. Bu sayılan hususlar organını satan kişi açısından yeterince büyük "cezalara" dır. Bu hükmün varlığının suçla mücadeleyi etkisiz kılacağı hususuna gelince, Devletin görevi bu yasadışı ticaretten çoğu zaman en büyük zararlarla ayrılan ve içine düştüğü sosyal ve ekonomik sıkıntılarının "mağduru" olan organını satan kişiyi cezalandırmak değil; bu suçtan haksız bir Şekilde menfaat elde eden gerçek kişileri cezalandırmak olmalıdır. Bu çerçevede, bir sonuç olarak ortaya çıkan hukuk normların, içinden neşet ettikleri sosyal hadiseler yeterince kavranılmadan yoruma tbi tutulmasının yanlış olduğunu belirtmeliyim.⁸⁸

Yargıtay, hüküm bağlamında doktrinde yapılan ve yukarıda sayılan eleştirilerden hareketle, bu hükmün uygulanması için gerekli Şartların gerçekleşip gerçekleşmediğini takdir ederken daha titiz davranmak adına istikrarlı bir içtihat geliştirmiştir. Buna göre; "sanıkların savunmalarına göre ekonomik sıkıntılarını gidermek amacıyla atılı suçların işlendiği olayda, (1) kendi eylemiyle bilerek ve isteyerek neden oldukları ekonomik sıkıntılarını, (2) hayati önem taşıyan organlarını para karşılığında satmak dışında başka bir yolla giderebilme imknlarının bulunması, (3) te yandan kişinin ekonomik sıkıntısını bu Şekilde gidermeyi tercih etmesinde tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasındaki orantıdan da söz edebilme imknının bulunmaması ve (4) söz konusu eylemin hukukun genel ilkeleri gereğince kişinin bedeni üzerindeki tasarruf yetkisinin sınırlarının aşılması niteliğinde olması karşısında, TCK'nın 92. maddesi

⁸⁵ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1149; zen, *zel Hükümler Dersleri*, 194; Ömer Bayraktar, "Organ ve Doku Nakli", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1324-1325.

⁸⁶ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 679.

⁸⁷ Bakıcı, *zel Hükümler*, 955.

⁸⁸ Aynı yönde görüş için bakınız: meroğlu, "Organ ve Doku Ticareti Suçu", 68.

gereğince ceza verilmesine yer olmadığına karar verilmesine ilişkin yeterli şartların oluşmadığı” kabul edilmektedir.⁸⁹ Kanaatimce, kanunun açık düzenlemesine rağmen Yargıtay’ın hükmün uygulama alanını daraltacak nitelikteki bu içtihadı yerinde değildir. Diğer yandan aşağıda değineceğimiz üzere Yargıtay’ın, hükmün özel zorunluluk hâli değil, özel cezasızlık hâli teşkil ettiğini savunmasına rağmen, hükmün uygulama alanını daraltırken genel zorunluluk hâlinde öngörülen kriterleri kullanması tutarsızdır. Hükümde öngörülen zorunluluk hâlinin kapsamının fazla geniş olduğu düşünülüyorsa, bu hususta kanuni bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan Yargıtay, madde başlığına da itiraz etmekte, bu düzenlemenin özel bir zorunluluk halinden ziyade, *özel bir cezasızlık hâli* olduğunu savunmaktadır.⁹⁰ Doktrinde bir görüş ise, bu kurumun kusurluluğu etkileyen bir neden olarak, *istenemezlik ilkesinin** özel bir hâli olduğunu savunmaktadır.⁹¹

Düzenlemeye getirilen bir eleştiri de kanunun lafzına ilişkindir. Kanunda bu hükmün uygulanabilmesi için “kişinin içinde bulunduğu sosyal *ve* ekonomik koşulların” göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Burada kişinin bu hükümden faydalanabilmesi için hem sosyal koşullar hem de ekonomik koşullar bakımından zor durumda bulunması gerekip gerekmediğinin anlaşılmadığı belirtilmiş, “ve” bağlacı

⁸⁹ Gerekçelerin numaralandırılması ve bazı kısımlarının italik olarak yazılması bana aittir; Yargıtay 12.CD. 23/11/2015, E: 2014/12641, K: 2015/18074, Erişim 15 Ocak 2021.

⁹⁰ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 680; Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 233; Soyaslan, “Organ Nakilleri”, 356; Yargıtay 12.CD., 26/05/2015, E: 2015/3906, K: 2015/8955, Erişim 15 Ocak 2021: “Organ ticareti suçunda, organ veya dokularını satanlar yönünden TCK’nın 92. maddesinde organ ve dokularını satan kişinin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar göz önünde bulundularak, verilecek cezada indirim yapılabileceği gibi, ceza vermekten vazgeçilebileceği düzenlenmiş, bu şekilde **YASA KOYUCU TCK’nın 25/2. maddesindeki ağır şartlardan ayrılarak özel bir zorunluluk hali düzenlemiştir. Bununla birlikte madde başlığında zorunluluk hali kavramı kullanılmış ise de esasen maddede organlarını verenler yönünde özel bir cezasızlık halinin düzenlendiği, madde başlığının içerikle örtüşmediği de kabul edilmektedir.** Bu hüküm uygulanırken çok özenli davranılmalı, maddenin yorumunda organ ve doku ticaretine ilişkin suçlarla mücadelede etkisiz kalınacak bir yorum ve uygulamadan kaçınılmalı, hukuk düzeninin kendi içinde çelişmeyeceği nazara alınarak Organ ve Doku Nakli Kanunu’nun 3. maddesindeki yasaklama hükmü gözetilmelidir. Sanığın savunmalarında belirttiği üzere, borçlarını ödemek için böbreğini satmaya karar verip, internet aracılığıyla tanıştığı organ alıcısı olan diğer sanıkla irtibata geçerek anlatılan şekilde atılı suçun işlendiği olayda, ekonomik sıkıntısını, hayati önem taşıyan bir organını para karşılığında satmak dışında başka bir yolla giderebilme imkanının bulunması, öte yandan kişinin ekonomik sıkıntısını bu şekilde gidermeyi tercih etmesinde tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasındaki orantıdan da söz edilebilme imkânının bulunmaması ve söz konusu eylemin hukukun genel ilkeleri gereğince kişinin bedeni üzerindeki tasarruf yetkisinin sınırlarının aşılması niteliğinde olması karşısında, atılı suçtan mahkumiyetine karar verilmesinde usul ve yasaya aykırılık bulunmadığı anlaşılmakla tebliğnamedeki bu hususa ilişkin bozma düşüncesine iştirak edilmemiştir.”

* İstenemezlik ilkesi, bir ceza hukuku kurumu olarak “içinde bulunduğu durumda yaptığı davranıştan başka bir davranışta bulunmasının kişiden istenememesi veya beklenememesi”dir. Bu kurumun anlamı, uygulama alanı ve ilgili tartışmalar için bakınız: Zeki Hafizoğulları, “Kusurluluğu Kaldıran Bir Neden Olarak Ceza Hukukunda İstenemezlik İlkesi (NICHTZUMUTBARKEIT /L’INESIGIBILITA)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57/3 (2008).

⁹¹ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 117; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 190.

yerine “veya” bağlacının kullanılmasının hükmün konuluş gayesi bakımından daha yerinde olacağı savunulmuştur.⁹²

Bu düzenlemeye getirilen bir diğer eleştiri ise, sosyal ve ekonomik nedenlerle organ veya dokunun satılmasına zorunluluk hâli nedeniyle mûsamaha gösterilebilirken, bir organ veya dokuyu almadığı takdirde hayati tehlike geçirecek kimseye aynı hoşgörünün gösterilmemesi şeklinde olmuştur. Buradaki çelişkinin hayati tehlikeye nazaran, sosyal ve ekonomik nedenlere üstünlük tanınması şeklinde olduğu belirtilmiştir.⁹³ Nitekim bu çelişkiyi giderebilmek adına bazı yazarlar, *organ veya dokuyu alan kimse* “ağır ve muhakkak bir tehlike” içerisinde ise TCK’nın 25/2. maddesinde düzenlenen genel zorunluluk halinin uygulanabileceğini savunmuştur.⁹⁴ Yargıtay da “(1) organ hastası olan failin *hastalığının hayati tehlike arz edecek derecede olup olmadığı*, (2) gelişen tıp bilimi çerçevesinde suç oluşturan organ nakli eylemi dışında *başka bir yolla tedavi edilme imkânı* ve (3) organ naklinde *zaruret bulunup bulunmadığı* araştırılıp, sonucuna göre fail hakkında TCK’nın 25/2. maddesinin uygulanma koşullarının oluşup oluşmadığının değerlendirilmesi gerektiği”ni ifade ederek genel zorunluluk hali düzenlemesinin organ satın alan kimse bakımından uygulanabilirliğinin kriterlerini ortaya koymuştur.⁹⁵ Kanaatimce, bu düzenlemenin amacı, organ veya dokusunu satan kişi bakımından genel zorunluluk hâlinde öngörülen şartları gevşetip, uygulama alanını genişletmektir. Dolayısıyla, bu hükmün niteliğine ilişkin itirazlar da göz önünde bulundurulduğunda, TCK’nın 25/2. maddesinde düzenlenen genel zorunluluk hâli düzenlemesinin şartları gerçekleştiği takdirde bu suç bakımından da uygulanması mümkün olmalıdır.

Burada değinilmesi gereken bir başka husus ise özellikle kendi organını veya dokusunu satan kimse bakımından gündeme gelebilecek *doğrudan haksızlık hatasıdır*. TCK’nın 30/4. maddesine göre “işlediği fiilin haksızlık oluşturduğu hususunda kaçınılmaz bir hataya düşen kişi, cezalandırılmaz.” Dolayısıyla bu suçu işleyen failin yasaklayıcı normun varlığını gözden kaçırarak düştüğü hatanın -onun bilgi düzeyi, eğitim seviyesi ve içinde bulunduğu sosyal ve kültürel şartlar da göz önünde bulundurularak- kaçınılmaz olduğu tespit edilirse, fail cezalandırılmayacaktır.⁹⁶

⁹² Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 117.

⁹³ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 679.

⁹⁴ Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 328; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 188-189.

⁹⁵ Numaralandırma ve italik yazım bana aittir; Yargıtay 12.CD., 29/03/2016, E: 2015/2567, K: 2016/5200, Erişim 15 Ocak 2021.

⁹⁶ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 135; Koca – Üzülmez, *Genel Hükümler*, 369.

2. 2. 5. Suçun Özel Görünüş Biçimleri

2. 2. 5. 1. Teşebbüs

Kişi, işlemeyi kastettiği bir suç elverişli hareketlerle doğrudan doğruya icraya başlayıp da elinde olmayan nedenlerle tamamlayamaz ise teşebbüsten dolayı sorumlu tutulur (TCK, md. 35). Sırf hareket suçlarına teşebbüs ancak icra hareketlerinin tamamlanamaması hâlinde söz konusu olabilirken, neticeli suçlara teşebbüs neticenin meydana gelmemesi veya icra hareketlerinin tamamlanamaması hâlinde mümkündür.

Bu suç bağlamında teşebbüs ile ilgili açıklamalara geçmeden önce belirtmek gerekir ki, suçun tamamlanma anına, suçun sırf hareket suçu mu yoksa neticeli suç mu olduğuna ve bu suçun icrası için kanunda öngörülen fiillerin bölünüp bölünemeyeceği hususunda kabul edilen görüşler doğrultusunda bu suça teşebbüsün mümkün olup olmadığı, bu suça hangi ana kadar teşebbüs edilebileceği gibi sorulara farklı cevaplar vermek mümkündür.⁹⁷ Buna göre aşağıdaki açıklamalar, yukarıda savunduğum görüşler çerçevesinde, TCK'nın 91/3. maddesinde düzenlenen organ veya doku ticareti suçunun sırf hareket suçu niteliğinde olduğu, tarafların maddi menfaat sağlama hususunda sözlü olarak anlaşmalarıyla birlikte tamamlandığı ve kanuni tanımında öngörülen fiillerinin bölünebilir nitelikte olduğu varsayımı üzerine yapılacaktır.

Organ veya doku ticareti suçunu düzenleyen hükümde belirtilen satma, satın alma veya aracılık etme fiilleri bölünebilir nitelikte olduğundan, bu hareketler tamamlanana kadar bu suça teşebbüs edilebilir.⁹⁸ Fiil bahsinde ve TCK'nın 91/3. maddesinin gerekçesinde de belirtildiği üzere, Yargıtay uygulamasında önemli olan husus, bir organ veya dokunun para veya sair bir maddî menfaat karşılığında tedavüle tabi tutulmasıdır. Suçun oluşması için ödemenin ne zaman yapıldığının ya da yapılıp yapılmadığının önemi yoktur. Bu nedenle de tarafların anlaşması ile suç tamamlanır. Dolayısıyla bu

⁹⁷ Teşebbüs başlığının burada sayılan her bir görüş çerçevesinde incelenmesi bu makalenin hacmini oldukça artıracığından, sadece yukarıda savunduğum görüşler çerçevesinde teşebbüs konusu incelenmiştir.

⁹⁸ Koca – Üzülmüş, *Özel Hükümler*, 280; Özen, *Özel Hükümler Dersleri*, 197; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 197; Yargıtay'ın suçun tamamlanması anı ile alakalı istikrar kazanan içtihadından önce verdiği bir karar doktrindeki aksi yöndeki görüşü destekler niteliktedir: “Tüm dosya kapsamına göre, sanıklardan A.Ö.'ün diyaliz hastası olup böbrek nakline ihtiyacı olduğu, sanık N.Y.'in ise borçları nedeniyle böbreğini satmak istediği, aynı yerde çalışan sanık L.S.'nin internet aracılığıyla böbrek aradığını öğrendiği, A.Ö.'ü arayıp onu Antalya'ya çağırdığı, yanında bir akrabasına ait kimlik getirmesini istediği, buluştuğlarında L.'in belgeleri A.Ö.'den aldığı ve A.Ö.'ün oğluna ait olan nüfus cüzdanına sanık N.'in fotoğrafını yapıştırıp diğer işlemleri yaptıktan sonra sanıklar N. ve A.'nin hastaneye yatmalarını sağladığı, N. ve A.'nin yargılama aşamasındaki ifadeleri ve hazırlık aşamasında müdafî huzurunda verdikleri birbirlerini doğrular beyanlarına göre organ nakli sonrasında A.Ö.'ün 45.000 TL vermeyi vaat ettiği, N.'in ise bundan 17.000 TL alacağını düşündüğü hastanedeki tahliller sırasında her iki sanığın birbirleri ile akraba olmalarının tıbben mümkün olmadığına anlaşılması ile durumun ortaya çıktığı, sanık L.'in organ ticaretine aracılık etme eyleminin tamamlandığı, diğer sanıkların eylemlerinin ise teşebbüs aşamasında kaldığı sanık N. yönünden ise TCK 92 maddesinin koşullarının kısmet oluştuğu anlaşılmıştır...” Yargıtay 12.CD., 10/12/2013, E: 2012/32970, K: 2013/28517, kararı aktaran: Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*, 496-497.

suça teşebbüs, ancak bu anlaşmanın sağlandığı ana kadar mümkündür.⁹⁹ Böylece, örneğin, bir organ veya dokuyu satmak veya satın almak için görüşmelerde bulunan kişiler organ veya doku ticareti suçuna teşebbüsten dolayı cezalandırılacaktır.¹⁰⁰ Anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda ise suç gerçekleşmiş olacaktır.

Suç teşkil eden fiil tamamlanmadan önce, organ veya dokuyu satan, satın alan veya bunların satımına aracılık edenlerden biri gönüllü olarak fiilin icrasından vazgeçer ve suçun tamamlanmaması için gayret gösterirse gönüllü vazgeçme hükümlerinden yararlanır¹⁰¹. Bu, cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi bir sebeptir. Bu nedenle ancak gönüllü vazgeçmenin şartlarını yerine getiren failler gönüllü vazgeçme hükümlerinden faydalanabilir.

2. 2. 5. 2. İştirak

“Organ veya doku ticareti suçuna iştirakin her türlü mümkündür.”¹⁰² Daha önce fail bahsinde de değindiğimiz üzere, bu suç, doktrinde suçun tipe uygun olarak gerçekleşmesi için birden fazla kişinin suça iştirakinin zorunlu olduğu durumları ifade eden “zorunlu iştirak” türünün alt bir türü olan *karşılaşma şeklinde çok failli suç* türüdür. Bu suçta iştirak, suçun oluşması için kanunun gerekli gördüğü asgari şart olarak satan ve satın alan dışında üçüncü bir kişinin suça dâhil olması durumunda söz konusu olur.¹⁰³

⁹⁹ Yargıtay 12.CD., 23/12/2014, E: 2014/3632, K: 2014/26400, Erişim 15 Ocak 2021: “hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilen ...’ün böbrek hastası olup kendisine uygun böbrek ararken internet aracılığıyla tanıştığı sanık ... ile görüştikleri, 25.000 TL bedelle **böbrek nakli hususunda anlaştikları**, ...’in sanık ...’a 3.000 TL’yi önden verdiği, birlikte böbrek nakli için ... Park Hastanesi’ne başvuruda buldukları, tahliller yapılırken adı geçenlerin akraba olmadıklarının anlaşılması üzerine hastane yetkililerin durumu emniyet görevlilerine ihbarı üzerine yakalandıkları, bu nedenle organ naklinin gerçekleşemediği anlaşılmakla;

Organ veya doku ticareti yapılmasının suç olarak tanımlandığı TCK’nın 91/3. maddesinin gerekçesinde de belirtildiği üzere, burada önemli olan hususun organ veya dokunun para veya sair bir maddi menfaat karşılığında tedavüle tabi tutulması olup, suçun oluşması için ödemenin ne zaman yapıldığının ya da yapılıp yapılmadığının öneminin olmaması, hatta organ veya dokunun alınmasına dahi gerek bulunmaması karşısında, **somut olayda yasa maddesinde öngörülen suçun tamamlandığı anlaşılmakla** sanığa tayin edilen cezadan TCK’nın 35/2. maddesi gereğince indirim yapılmak suretiyle eksik cezaya hükmedilmesi, aleyhe temyiz bulunmadığından bozma nedeni yapılmamıştır.”; Aynı yöndeki bir başka karar için bkz. Yargıtay 12.CD. 23/09/2014, E: 2013/26896, K: 2014/18492, Erişim 15 Ocak 2021.

¹⁰⁰ Bayraktar, “Organ ve Doku Nakli”, 1326.

¹⁰¹ Koca – Üzülmöz, *Özel Hükümler*, 280.

¹⁰² Yargıtay 12.CD., 09/11/2013, 2410/24556: “Tüm dosya kapsamında sanık Akif K...’r’in diğer sanık Davut...’ın böbreğinin babası olan diğer sanığa nakledilmesi için aralarında anlaştıktan sonra, hastaneye müracaat etmek suretiyle **diğer sanıklarla birlikte hareket ettiği ve olayda asli fail olarak kabul edilip** hakkında TCK’nın 37/1. maddesi yollamasıyla TCK’nın 91/1. maddesi gereğince hüküm kurulması gerektiği gözetilmeden, olayda uygulanma yeri bulunmayan aynı Kanunun 39/2-c. maddesi ile indirim yapılacak eksik ceza tayini, aleyhe temyiz bulunmadığından bozma nedeni yapılmamıştır ... hükmün isteme uygun olarak ONANMASINA”, kararı aktaran: Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 675.

¹⁰³ Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 459-460.

Bu suç kapsamında kanunda benimsenen suç politikası gereği, alım-satım ilişkisinin gerçekleşmesi için taraflar arasında aracı olan kişilerin asli fail olarak cezalandırılacakları hükme bağlanmıştır.¹⁰⁴ Dolayısıyla bu nitelikteki bir yardım söz konusu olduğunda kişi yardım etmeden dolayı değil, failliğin şerikliğe asliliği kuralı gereğince fail olarak sorumlu tutulacaktır. Aracılık etme fiiline giren hâller dışında, bu suça azmettiren veya yardım eden olarak iştirak etmek mümkündür.¹⁰⁵

Organ veya dokusunu satan kişinin 92. maddede öngörülen zorunluluk hâlden faydalanması veya 93. madde bağlamında etkin pişmanlık hükmünden yararlanması ya da fiilin icrasından gönüllü olarak vazgeçmesi nedeniyle ceza almaması, suçu hukuka uygun hâle getirmeyeceğinden ve suçun haksızlık niteliğinde bir değişiklik olmayacağından; bu hallerde, suça fail, azmettiren veya yardım eden olarak iştirak eden diğer kişilerin cezalandırılması mümkündür.¹⁰⁶

Suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, *örgüt yöneticileri*, bu suçtan dolayı ayrıca fail olarak cezalandırılacaktır (TCK, md. 220/4).

2. 2. 5. 3. İçtima

Bu suçun zincirleme suç olarak işlenmesi mümkündür. Örneğin, 100 bin TL'lik borcu için organlarını satmaya karar veren bir kişi, bu kapsamda öncelikle böbreğini 50 bin TL'ye, sonrasında ise karaciğerinin bir kısmını 50 bin TL'ye satsa, bir suç işleme kararının icrası kapsamında, değişik zamanlarda işlenen aynı suçlar söz konusu olacağı için, fail hakkında zincirleme suç hükmü uygulanacaktır. Böylece iki ayrı suçun şartlarının oluşmuş olmasına rağmen bir cezaya hükmedilecek fakat bu ceza dörtte birinden dörtte üçüne kadar arttırılacaktır (TCK, md. 43/1).

Bir organı satın alan kişinin, sonrasında aynı organı tekrar satması durumunda, ilk hareket ile ikinci hareket arasındaki zaman farkına bakılır. Bu zaman farkı çok kısa ise, sonraki hareket önem arz etmeyeceği için fail tek suçtan cezalandırılacaktır. Ancak aradaki zaman farkının uzun olduğu ihtimalde, artık tek suçtan bahsedilemez.¹⁰⁷

Tek hareketle hem organ hem de doku satan, satın alan veya satılmasına aracılık eden kimse hem organ ticareti hem de doku ticareti suçunu işlemiştir. Ancak tek bir fiil ile birden fazla suç işlenmiş olduğundan, farklı neviden fikri içtima söz konusu olacak ve fail en ağır cezayı gerektiren suç olan organ ticareti suçundan dolayı sorumlu

¹⁰⁴ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 676; Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 457-460; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 201.

¹⁰⁵ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 202.

¹⁰⁶ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 202-203.

¹⁰⁷ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 204.

tutulacaktır.¹⁰⁸ Birden fazla organ ya da birden fazla doku satıldığında ise, doğal anlamda birden fazla olan bu hareketler bağımsızlığını yitirmiş ve hukukî anlamda tek hareket ortaya çıkmıştır. Bu nedenle fail yalnızca organ ticareti veya doku ticareti suçundan cezalandırılacaktır.¹⁰⁹

Bir kişi TCK'nın 91. maddesinin 1. veya 2. fıkrasında düzenlenen suçları işledikten sonra, buradan elde ettiği organ veya dokuyu organ veya doku ticareti suçuna konu ederse, gerçek içtima hükümleri uygulanır.¹¹⁰ Dolayısıyla fail iki suçtan dolayı ayrı ayrı cezalandırılır.

Organ veya doku ticareti suçu bağlamında içtima hususunda tartışmalı bir başka durum ise, 3. fıkrada düzenlenen organ veya doku ticareti suçu ile 1. fıkrada düzenlenen rızası hilafına yaşayan kişiden organ veya doku alınması suçu arasındaki ilişkidir. Organ veya doku ticareti suçunun tarafların menfaat içeren bir anlaşma yapmasıyla tamamlandığını savunan görüş çerçevesinde, bu suçun akabinde organı veya dokuyu satan kişinin rızasına dayalı olarak organ veya doku nakli işleminin gerçekleştirilmesi durumunda 1. fıkrada düzenlenen suçun oluşup oluşmayacağı tartışılmıştır. Bir görüşe göre, maddî bir menfaat karşılığında dahi olsa satım işlemiyle birlikte vericinin rızası alındığından, bu suçun oluşmasından sonra ayrıca naklin gerçekleşmesi 1. fıkradaki suçun oluşumuna sebebiyet vermez. Ancak benim de katıldığım diğer görüşe göre ise, kanunun yasakladığı bir satış işlemine rıza gösterilmiş olması nedeniyle bir başka suçun şartlarının oluşmadığı kabul edilemez.¹¹¹ Buradaki rıza, borçlar hukuku kavramlarıyla düşünüldüğünde, her ne kadar “korkutma, aldatma, yanılma” gibi nedenlerden dolayı geçersiz değilse de kanuni şartlar sağlanmadan bir kişinin organ veya dokusunun bir başkasına nakledilmesi kanunda yasaklandığından, buna ilişkin bir rızanın varlığı satım işleminin akabindeki nakil işleminin cezalandırılmasını engelleyemeyecektir. Bu görüş ancak 1. fıkrada düzenlenen “rızası hilafına organ veya doku alınması” fiilinin, 3. fıkrada öngörülen “satma, satın alma veya aracılık etme” fiili içinde erimesi durumunda söz konusu olabilir, ki böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim aksi yorum, kanunun suçla mücadele amacıyla organ veya dokuyu konu alan hukuk dışı hemen hemen her fiili ayrı ayrı cezalandırması amacına da uygun düşmeyecektir.

Bu suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde fail, TCK'nın 220/4. maddesi gereği, hem örgütün faaliyeti çerçevesinde işlediği “organ veya doku

¹⁰⁸ Hakeri, *Tip Hukuku*, 1147; Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 204-205.

¹⁰⁹ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 205.

¹¹⁰ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 205; Aksi yöndeki görüşe göre, burada görünüşte içtima kurallarından “bir normun diğeri tarafından tüketilmesi” ilkesinin bir görünümü olan cezalandırılmayan sonraki fiilin varlığı söz konusudur. Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 147-148.

¹¹¹ Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 320-321.

ticareti suçundan” hem de “suç işlemek için örgüt kurmak veya yönetmek ya da örgüte üye olmak” suçundan cezalandırılacaktır.¹¹² Yargıtay da bu yönde kararlar vermektedir.¹¹³ Dolayısıyla burada gerçek içtima söz konusu olacak, farklı neviden fikri içtima hükümleri uygulama alanı bulmayacaktır.

Fail, silahlı bir örgüte üye olmamakla birlikte, bu niteliği haiz bir örgütün adına organ veya doku ticareti suçunu işlemesi halinde, yine hem örgüte üye olmak suçundan hem de organ veya doku ticareti suçundan ayrı ayrı cezalandırılacaktır (TCK, md. 220/6).¹¹⁴ Ancak kanaatimce bu durumda fail hakkında TCK'nın 91/4. maddesinden değil 91/3. maddesinden hüküm kurulmalıdır. 4. fıkra bağlamında failin cezalandırılabilmesi için suçun örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmiş olması şarttır. Bir kişinin üye olmadığı halde silahlı bir örgütün adına suçu işlemesi, işlediği suçun örgütün faaliyeti kapsamına sokmaz. Dolayısıyla fail hakkında TCK'nın 91/3. maddesinden ve 220/6. maddesinden ayrı ayrı hüküm kurulmalıdır.

TCK'nın 80/1. maddesinde düzenlenen insan ticareti suçunun “vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla” işlenmesi ve buradan elde edilen organ veya dokunun ticarete konu edilmesi hâlinde hem doğal hem de hukukî anlamda iki farklı

¹¹² TCK, md. 91/4 gerekçesi, Lexpera, “Türk Ceza Kanunu Madde Gerekçeleri” (Erişim 12 Şubat 2021); Koca – Üzülmöz, *Özel Hükümler*, 277

¹¹³ Yargıtay 12.CD., 10/02/2015, E: 2015/1531, K: 2015/2378, Erişim 15 Ocak 2021: “Bu açıklamalar ışığında, ihbar ve yakalama, iletişimin dinlenmesi ve tespiti, teknik takip, arama ve el koyma tutanakları, hastane yazıları, sanıkların ikrarlı savunmaları ve tüm dosya kapsamı birlikte değerlendirildiğinde, kendisi de böbrek hastası olan sanık ...'ın 08.01.2009 tarihinde sanık ...'dan böbreğini satın alarak, Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesinde böbrek nakli olduktan sonra, kendisi gibi böbrek hastası olan kişileri tespit ederek, ilk önce şüpheli ..., daha sonra Kışlacık Köyünde bulunan şüpheli ..., ..., ... kardeşler ile şüpheliler ..., ..., ... ve ...'yı **organizasyona dahil ederek, organ ticareti suçunu işlemeye başladıkları, sanık ...'ın çalıştığı diyaliz merkezi ile irtibatlı olarak, böbrek hastalarını tanıdığı, burada böbrek nakli için bekleyen hastalarla irtibat sağlayıp, bedeli karşılığında böbrek bulmayı teklif ettiği**, hastaların kan grubuna göre adı geçen diğer sanıklara verdiği talimatlarla kan grubu uyan böbrek satıcısı şüphelileri tespit edip, yol, barınma, hastanedeki tüm masrafları ve noter masraflarını karşıladıkları, gerektiğinde sahte evrak tanzim edilmesi, noter işlemlerinin yerine getirilmesi, **hastanedeki yasal prosedürlerin tamamlanması faaliyetlerinin, bir disiplin içerisinde ... tarafından verilen talimatlarla diğer sanıklar tarafından gerçekleştirildiği, elde edilen gelirlerin sanık ...'ın belirlediği düzende sanıklar arasında paylaşıldığı** anlaşılacakla, sanıklar ..., ..., ..., ..., ... ve ...'nın, sanık ... liderliğinde **suç işlemek amacıyla eylem ve fikir birliği içinde bir araya geldikleri, bir işbölümü ve hiyerarşi dahilinde gizliliğe de uymak suretiyle örgütsel ilişkilerini yakalanmalarına kadar sürdürdükleri**, bu bağlamda sanık ... yönünden suç işlemek için örgüt kurma, sanıklar ..., ..., ..., ..., ... ve ... haklarında ise kurulan bu örgüte üye olma suçlarının sübut bulunduğu gözlemlenmeden, yazılı gerekçeyle anılan suçlardan beraatlerine hükmedilmesi, B) İhbar, İletişimin tespiti, arama, el koyma, teknik takip tutanakları, hastane yazıları, sanıkların savunmaları ve tüm dosya kapsamından sanık ...'ın TCK'nın 220/5. maddesi gereğince yöneticisi olduğu **örgütün faaliyeti çerçevesinde işlediği sübut bulan** vericisi sanık ... alıcısı sanık ..., vericisi sanık ... alıcısı sanık ..., vericisi sanık ... alıcısı sanık ..., vericisi sanık ... alıcısı sanık ..., vericisi sanık ... alıcısı sanık ... ve vericisi sanık ... alıcısı sanık ... olan **organ ticareti suçlarından da TCK'nın 91/4. maddesi gereğince TCK'nın 220/5. maddesindeki açık düzenleme uyarınca mahkumiyetine karar verilmesi gerektiğinin gözetilmemesi...**”

¹¹⁴ Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 227.

hareket söz konusu olduğundan gerçek içtima uygulanacak; fail iki suçtan da cezalandırılacaktır.

ETCK’da organ veya dokuyu konu alan fiillere özgü bir suç düzenlemesine yer verilmemişti. Bu nedenle Organ ve Doku Nakli Kanunu’nun 15. maddesine dayanılarak bu fiiller cezalandırılmaktaydı. Yeni TCK’nın 91. maddesi ile birlikte bu fiillerin cezalandırılması kanun kapsamına alınmış, fakat Organ veya Doku Suçları ile aynı kapsamdaki fiilleri cezalandıran kanun hükmü yürürlükten kaldırılmamıştı. Bu durum içtima bağlamında tartışmalara yol açmaktaydı. 2018 yılında ODNK’nın 15. maddesi değiştirilerek, bu suçların işlenmesi halinde TCK’nın 91. maddesinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle bahsi geçen tartışmalar değerini yitirmiştir.

2. 2. 6. Cezalandırılabilirliğin Diğer Şartları

Bu suça ilişkin TCK’nın 93. maddesinde iki farklı etkin pişmanlık düzenlemesine yer verilmiştir.¹¹⁵ Etkin pişmanlık hâli, cezayı azaltan veya kaldıran bir neden olarak suçun tamamlanması aşamasından sonra rol oynamaktadır. Dolayısıyla failin aşağıda incelenecek hükümlerden faydalanabilmesi için, organ veya doku ticareti suçunu işlemiş olması gerekir.¹¹⁶

Hükmün 1. fıkrasında, **organ veya dokularını satan kişiye**, bu durum *resmi makamlar tarafından haber alınmadan önce* merciine haber vermesi ve suçluların yakalanmasını kolaylaştırması halinde **ceza verilmeyeceğine** hükmeden bir etkin pişmanlık düzenlemesine yer verilmiştir. Bu durumda fail hakkında “ceza verilmesine yer olmadığına” karar verilecektir.¹¹⁷ Burada failin etkin pişmanlık hükmünden yararlanabilmesi için bahsi geçen iki şartı kümülatif bir şekilde yerine getirmesi gerekir. Bir görüşe göre, durumu merciine haber vererek soruşturmanın açılmasına veya açılmış bir soruşturmanın kapsamının genişletilmesine neden olan failin, “kolaylaştırma” adına elinden başka bir şey gelmiyorsa, bu hükümden yararlandırılması gerekir.¹¹⁸

2. fıkrada ise bu suç *haber alındıktan sonra*, **organ veya dokularını satan kişi**, gönüllü olarak, suçun meydana çıkmasına ve diğer suçluların yakalanmasına hizmet ve yardım ederse bu kişi hakkında **cezaya hükmolunacağı ancak yardımın niteliğine göre cezada indirimde gidileceği** düzenlenmiştir. Bu bağlamda failin etkin pişmanlık

¹¹⁵ TCK, md. 93: “(1) Organ veya dokularını satan kişi, resmi makamlar tarafından haber alınmadan önce durumu merciine haber vererek suçluların yakalanmalarını kolaylaştırırsa, hakkında cezaya hükmolunmaz. (2) Bu suç haber alındıktan sonra, organ veya dokularını satan kişi, gönüllü olarak, suçun meydana çıkmasına ve diğer suçluların yakalanmasına hizmet ve yardım ederse; hakkında verilecek cezanın, yardımın niteliğine göre, dörtte birden yarısına kadarı indirilir.”

¹¹⁶ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 195; Mermut, “Organ ve Doku Ticareti Suçu”, 1484.

¹¹⁷ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 682.

¹¹⁸ Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, 234; Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1212.

hükümlerinden faydalanabilmesi için, “suçu geniş ve ayrıntılı olarak anlatması ve diğer suçluların yakalanması için kendiliğinden, *gönüllü olarak* hizmet ve yardım etmesi gerekir”.¹¹⁹

Bahsi geçen etkin pişmanlık düzenlemeleri failin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar ile alakalı değildir. Burada asıl amaç, suç işlendikten sonra, para karşılığı organ alanları, daha da ötesinde bu suçu örgütlü bir şekilde işleyenleri ortaya çıkaracak araçlar geliştirmektir.¹²⁰ “Bu hükmün uygulanabilmesi bakımından, organın satılmış olması yeterli olup, ayrıca organın vericiden alınıp, alıcıya nakledilmiş olması gerekmez”.¹²¹

Bu hüküm de doktrinde çeşitli açılardan eleştiriye tabi tutulmuştur. Öncelikle organ veya dokularını satan kişiye etkin pişmanlık imkânı sağlanmışken organ veya dokuyu satın alan ya da bu ticarete aracılık eden kişiye bu imkânın sunulmamış olması eleştirilmiştir.¹²² Bir diğer eleştiri ise “organını satan kişinin etkin pişmanlık hükmünden yararlanması halinde, organı satarak elde ettiği haksız kazanca ilişkin herhangi bir düzenlemenin yapılmaması” nedeniyle ortaya konulmuştur.¹²³

Yukarıda bahsi geçen 1. fıkradaki etkin pişmanlık düzenlemesi **cezayı kaldıran şahsi bir sebep** iken 2. fıkradaki düzenleme **cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi sebeptir**. Bu nedenle bu hükümlerden ancak etkin pişmanlık gösteren *satın alan kişi* faydalanabilir. Bir organı satın alan veya satılmasına aracılık eden kimse bu hükümlerden faydalanamaz.¹²⁴

2. 2. 7. Yaptırım

Kanunda organ veya doku ticareti suçunun cezasının “rızası hilafına yaşayan kişiden organ veya doku alınması suçu”nu düzenleyen TCK’nın 91/1. maddesine göre hükmolunacağı belirtilmiştir. Buna göre bir **organı** satan, satın alan veya satılmasına aracılık eden kimse **beş yıldan dokuz yıla kadar** hapisle cezalandırılacaktır. Suçun konusunun **doku** olması halinde ise **iki yıldan beş yıla kadar** hapis cezası

¹¹⁹ Meran, *Kişilere Karşı Suçlar*, s. 234.

¹²⁰ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 681; Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 117; Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 328-329.

¹²¹ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1150.

¹²² Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1150; Şen, *Yeni TCK Yorumu*, 328-329; Bayraktar, “Organ ve Doku Nakli”, 1327.

¹²³ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1150; Bayraktar, “Organ ve Doku Nakli”, 1327.

¹²⁴ Koca – Üzülmüş, *Özel Hükümler*, 280; Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 462; Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1212.

öngörölmüştür.¹²⁵ Ancak doktrinde bir görüş, TCK ile alakalı TBMM Adalet Komisyonu'ndaki bir beyanı dikkate alarak, burada suçun belirlenmesi bakımından suçun konusunun dikkate alınmayacağını, failin beş yıldıan dokuz yıla kadar cezalandırılması gerektiğini savunmuştur.¹²⁶ Kanaatimce, kanunun lafzı bu son görüşe uymamaktadır. Kanunda açıkça bu suç hakkında “birinci fıkrada belirtilen cezalara hükmolunur” denilmektedir. Birinci fıkrada ise suçun konusunun organ veya doku olmasına göre iki farklı ceza düzenlenmiştir. Bu nedenle ilk bahsedilen görüşe itibar etmek gerekir.

“Bu suçu işleyen kimseye verilen ceza, cezanın süresine göre TCK'nın 50. maddesine göre, *seçenek yaptırımlarına çevrilemeyeceği gibi*, 51. maddesine göre de *ertelenemez*. Bu maddede belirlenen ceza kendisine verilen kimse hakkında, hapis cezasının süresi kadar aynı Kanunun 53. maddesi uyarınca *belli haklardan yoksun bırakılacak*, ayrıca bu suç bir görevin (*doktorluk görevi gibi*) *kötüye kullanılması suretiyle işlenirse* cezanın infazından itibaren geçerli olmak üzere verilen *cezanın yarısından bir katına kadar da bu hakları kullanmaktan yoksun bırakılabilecektir.*”¹²⁷

Bu suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde ise fail hakkında **sekiz yıldan on beş yıla kadar** hapis ve on bin güne kadar adli para cezasına hükmolunacaktır (TCK, md. 91/4). Ayrıca fail, içtima bahsinde değindiğimiz üzere, örgüt suçundan dolayı da ayrı olarak cezalandırılacaktır.¹²⁸ Suçun temel şeklinde ceza, suçun konusunun organ veya doku olmasına göre farklı miktarlarda belirlenmiştir. Ancak bu nitelikli hâl bağlamında tek bir ceza öngörölmüştür. Bu husus doktrinde eleştirilmiş ve böyle bir belirleme yapılmasına ilişkin herhangi bir gerekçenin bulunmadığı savunulmuştur.¹²⁹

Yukarıda değindiğimiz *cezada indirim yapılmasını gerektiren* etkin pişmanlık halinden yararlanma şartlarına sahip olan failin cezası, yardımın niteliğine göre, dörtte birinden yarısına kadar indirilecektir (TCK, md. 93/2).

¹²⁵ Koca – Üzülmöz, *Özel Hükümler*, 279; şen, *Yeni TCK Yorumu*, 319; Parlar, *TCK şerhi*, 1/1209; Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 104-105; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 151.

¹²⁶ Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 462-463: “İzzet Özgenç; Birinci fıkrada organın veya dokunun kişiden alınması arasında bir ayırım gözetilmiştir; ama, üçüncü fıkrada bunun bir ticari faaliyet olarak icra edilmesi ve beşinci fıkrada da bu ticari faaliyetin yürütümüne bir katkı sağlanması söz konusudur. Bu nedenle, bu fıkraların suçun konusunun organ veya doku olması aşıısından bir ayırım gözetilmemiştir, sadece belki cezanın alt ve üst sınırları arasında, cezanın belirlenmesinde dikkate alınabilecektir.”

¹²⁷ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 683

¹²⁸ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 677

¹²⁹ Hafizoğulları – Özen, *Kişilere Karşı Suçlar*, 107.

Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunacaktır (TCK, md. 91/7). Bu tedbirler TCK'nın 60. maddesinde düzenlenmiştir ve faaliyet izninin iptali veya müsadere şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹³⁰ Örneğin bir hastane, bu ticarete paravan olarak kullanılıyorsa, hastane ruhsatının iptali gerekecektir.¹³¹

TCK'nın 54. maddesine göre, kasıtlı bir suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşyanın müsadere hükmolunur. Bu kapsamda organ veya doku ticareti suçunun işlenmesi sırasında kullanılan eşyalar veya bu suçun işlenmesi neticesinde elde edilen maddi menfaatler müsadereye tabi olacaktır. Doktrinde bir görüşe göre, TCK'nın 92. maddesindeki hükümden hareketle hakkında cezaya hükmedilmeyen kendi organını satan failin bu ticaret neticesinde elde ettiği bir menfaat söz konusu ise, bu da müsadereye tabi olacaktır. Çünkü kişinin cezalandırılmıyor olması, bu güvenlik tedbirinin uygulanmasına engel teşkil etmeyecektir.¹³²

Müsadere hükmünün organ veya doku ticareti suçunun konusu bakımından uygulanıp uygulanamayacağı tartışma konusu olmuştur. Doktrinde bir görüşe göre, her ne kadar böyle bir durumda kendisinden doku veya organ alınan kimselerin maddi veya manevi tazminat davası açma hakları bulunsa da bu kimselerin organın alıcıdan alınıp kendilerine verilmesini isteme hakları bulunmamaktadır.¹³³

Kanaatimce burada eşya müsaderesini düzenleyen ilgili hükmün 3. fıkrası uygulama alanı bulabilir. Buna göre, suçta kullanılan eşyanın müsadere edilmesinin işlenen suça nazaran daha ağır sonuçlar doğuracağı ve bu nedenle hakkaniyete aykırı olacağı anlaşıldığında, müsadere hükmü uygulanmayabilir. İlk olarak organ veya doku ticareti hukuken geçerli kabul edilmese de tarafların rızasına dayanmaktadır. Bunun yanında organ veya doku nakli uygulamaları halihazırda özellikle alıcının bağışıklık sistemine uygunluk sağlaması aşamasında problemler yaratmaktadır. Dolayısıyla başarılı bir şekilde nakledilmiş bir organın, alıcının vücudundan alınıp tekrardan vericiye nakledilmesi ve bu işlemin başarılı şekilde sonuçlandırılması tıbben neredeyse imkânsızdır. Alıcının vücuduna uyum sağlamış bir organın alınıp yok edilmesi ise hiçbir faydaya hizmet etmeyecektir. Nitekim doktrinde de Kanunun, yeni bir hukuksuzluğa, yeniden başka bir vücudun beden bütünlüğünün ihlaline cevaz veremeyeceği

¹³⁰ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684; Parlar, *TCK Şerhi*, 1/1209; Soyaslan, "Organ Nakilleri", 355.

¹³¹ Gökçen – Balcı, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 454.

¹³² Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 152; Bakıcı, *Özel Hükümler*, 954.

¹³³ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684; Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*, 151-152; Bakıcı, *Özel Hükümler*, 954.

savunulmuştur.¹³⁴ Bu nedenle organın mäsaderesinin suçta nazaran daha ağır sonuçlar doğuracağı savunulabilir.

Bunun yanında aynı maddenin başlığında yola çıkılarak, organ veya dokunun insanların üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceğİ bir eşya sayılamayacağı, bu nedenle bu maddenin bu suç bağlamında uygulama alanı bulamayacağı savunulabilir. Doktrinde de benzer şekilde, hukuksuz da olsa organın bir kimseye nakledilmiş olması halinde artık o organın bir “mal” olduğundan bahsedilemeyeceğİ, bu organın artık alıcının vücudunun bir parçası haline geldiğİ ifade edilmiştir.¹³⁵

2. 2. 8. Soruşturma ve Kovuşturma Usulü, Dava Zamanaşımı, Görevli ve Yetkili Mahkeme

Organ veya doku ticareti suçu re’sen takip edilen suçlardandır, takibi şikâyete bağılı değıldir.¹³⁶

Bu suçun işlendiğİne ilişkin yeterli şüpheye ulaşan, fakat organını satan kişi bakımından TCK’nın 93/1. maddesinde düzenlenen cezayı kaldıran şahsi sebep olarak etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanabileceğİni düşünen Cumhuriyet savcısı, Ceza Muhakemesi Kanunu’nun (CMK)* 171/1. maddesinde düzenlenen takdir yetkisini kullanarak kovuşturmaya yer olmadığına ilişkin karar verebilir. Bu karara aleyhine CMK’nın 173. maddesi kapsamında sulh ceza hâkimliğİne başvuru da bulunulabilir.¹³⁷

Organ veya doku ticareti suçunda dava zamanaşımı suçun konusuna göre farklılık arz edecektir. Suçun konusunun organ olması durumunda dava zamanaşımı on beş yılken, doku olması durumunda sekiz yıldır. Suçun bir örgütün faaliyeti kapsamında işlenmesi halinde, suçun konusuna bakılmaksızın dava zamanaşımı on beş yıldır (TCK, md. 66).¹³⁸

Bu suçun temel şekli bakımından Asliye Ceza Mahkemesi görevliyken, suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenen nitelikli hâli Ağır Ceza Mahkemesi’nin görevine girmektedir.¹³⁹

¹³⁴ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684.

¹³⁵ Aydın, *Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğİ*, 151-152.

¹³⁶ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684.

* Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), *Resmî Gazete* 25673 (17 Aralık 2004), Kanun No. 5271.

¹³⁷ Hakeri, *Tıp Hukuku*, 1150.

¹³⁸ Algan, *Organ ve Doku Ticareti Suçları*, 208.

¹³⁹ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684; Taneri, *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*, 494.

Yetkili yargı mercii ise satmanın, satın almanın yahut satılmasına aracılık etmenin yapıldığı yerdeki yargı merciidir.¹⁴⁰ Satan veya satın alan açısından suç, tarafların anlaşmasıyla tamamlandığı için anlaşmanın yapıldığı yer mahkemesi; aracılık etme bakımından ise, benimsenen yoruma göre anlaşmanın yapıldığı yer veya aracılık girişiminde bulunulan yer mahkemesi yetkili olacaktır.

SONUÇ

İçinde yaşadığımız modern dönemin birçok farklı karakterinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri de bu dönemin paradokslarla dolu bir dönem olmasıdır. Özellikle teknolojik ilerlemenin* modern hayata getirdiği yeniliklere, içinden çıkılması neredeyse imkânsız olan girift problemler eşlik etmektedir. İki ucu keskin bıçak metaforunun teknoloji için de fazlasıyla geçerli olduğunu düşünmekteyim. Bu durum organ nakli ve ticareti konusunda da kendisini fazlasıyla ortaya koymaktadır. Organ ve doku naklinin mümkün olduğunu gösteren bilimsel keşifler ve bu keşiflerin teknolojik cihazlarla desteklenmesiyle birlikte ilk defa başarılı organ nakillerinin gerçekleştirildiği günden bugüne, organ veya doku nakline ihtiyaç duyan çok sayıda hastanın yaşam süresinin uzatıldığı bir gerçektir. Ancak bu gerçeğin topluma yansıtılmayan yönünde, ekonomik olarak zor durumda kalması nedeniyle organlarını satmak zorunda kalan, zorla, korkutularak veya aldatılarak organlarından edilen çok fazla sayıda insan vardır. Bunlar “siyah sayılar” olduğundan net sayı vermek bir yana bir tahminde bulunmak bile zordur.

İşte, TCK'nın 91/3. maddesinde düzenlenen “organ veya doku ticareti suçu”, yukarıda kısaca değindiğim derin, karmaşık ve içinden çıkılması zor bir sosyal problemin çözümünde rol oynaması gereken hukukî bir normdur. Bu normun anlaşılabilmesi için, öncelikle organ ve doku nakline ilişkin kavramlar ele alındı ve organ ve doku naklinin hangi hukuksal temele dayanılarak gerçekleştirildiği ortaya konuldu. Akabinde iki ayrı başlıkta yaşayan kişiden ve ölüden organ ve doku alımında hangi şartların arandığı açıklanmaya çalışıldı. Organ ve doku naklinin hukuken meşru olarak gerçekleştirilebilmesinin şartları böylece açıklandıktan sonra, organ ve dokunun ticarete konu edilmesi yasağının cezaî müeyyidesini düzenleyen hükmün suç inceleme yöntemi çerçevesinde incelenmesine geçildi.

Makalenin ikinci bölümünde, mercek altına alınan “organ veya doku ticareti suçu” ile alakalı doktrindeki tartışmalara ve bu düzenlemeye getirilen eleştirilere değinildi. Bu sırada tartışmalı noktalarda hangi görüşün tercih edilmesi gerektiğine

¹⁴⁰ Artuç, *Kişilere Karşı Suçlar*, 684.

* Buraya bir soru işareti koymak gerekmektedir. Doğrusal zaman algısı ve ilerlemeci tarih anlayışı her ne kadar hâlâ resmî müfredatlara hâkim paradigma ise de bu yaklaşımların en azından “hâkikat” olmadığı sarihdir.

ilişkin gerekçelere yer verildi. Bu noktada, her ne kadar salt hukukî yaklaşımla bu sorunun çözülemeyeceği barizse de en azından çözüme yönelik bir katkı sunmak adına doktrinde getirilen ve makale boyunca zikredilen görüşler çerçevesinde bu düzenlemenin gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Bu yapılırken, karşı karşıya olduğumuz “insanlık dramı”nın hakkıyla anlaşılması ve sorunun uluslararası bir kimlik taşıdığının fark edilmesi zarurîdir. Özellikle kaçınılması gereken bir hata olarak, başka ülkelerden hukuk ithal etme eğiliminin yerini Türkiye’de yaşayan milletlerin ruhuna uygun bir çözüm arayışının alması gerekmektedir. Bu genel öneriler yanında, aşağıdaki tavsiyelerin de göz önünde tutulması gerekmektedir:

- Kanunda bu suçun fiilini ifade eden “satma, satın alma ve aracılık etme” kavramlarının özellikle suçun tamamlanma anının tespiti bakımından tartışma yarattığı belirtildi. Modern hukukun temel amaçlarından biri olan belirlilik ilkesi, konu verilen hükümlerle birlikte kişilerin özgürlüğünün kısıtlandığı ceza hukuku olunca daha büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla doktrindeki tartışmaların giderilmesi adına kanuna suçun tamamlanma anına ilişkin bir ifade eklenmelidir.
- Bu suç bakımından en tartışmalı hüküm olan “zorunluluk hâli” başlıklı TCK’nın 92. maddesi muhafaza edilmeli, ancak doktrinde ifade edilen endişeler dikkate alınarak daha belirgin bir ifade biçimiyle yeniden kaleme alınmalıdır. Kanaatimce bu hüküm, şu anda olduğu gibi sadece organ veya dokusunu satan bakımından geçerli olmalı, satın alan bakımından ise genel zorunluluk hâlinin uygulanmasına devam edilmelidir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

Ainley, Robert. “Organ Transploitation: A Model Law Approach to Combat Human Trafficking and Transplant Tourism”. *Oregon Review of International Law* 13/2 (2011), 427-466.

Algan, Hazal. *Türk Ceza Kanunu’nda Organ ve Doku Ticareti Suçları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.

Aronowitz, Alexis A. – Elif Isitman. “Trafficking of Human Beings for the Purpose of Organ Removal: Are (International Legal Instruments Effective Measures to Eradicate the Practice?”). *Groningen Journal of International Law* 1/2 (2013), 73-90.

Artuç, Mustafa. *Kişilere Karşı Suçlar*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2. Basım, 2018.

Aydın, Çağrı Kan. “Organ veya Doku Ticareti Suçu”. *Ankara Barosu Dergisi* 69/1 (2011), 129-162.

Aydın, Murat. *Tıbbi Müdahale Olarak Organ ve Doku Nakli ve Cezai Sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2008.

Bagheri, Ali. “Child organ trafficking: global reality and inadequate international response”. *Medicine Health Care and Philosophy* 19/2 (2016), 239-246.

Bakıcı, Sedat. *5237 sayılı yasa kapsamında Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2010.

Bayraktar, Köksal. “Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanuna İlişkin Düşünceler”. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* 1/2 (1979), 15-22.

Bayraktar, Ömer. “Organ ve Doku Nakli”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1297-1329.

Çiftçioğlu, Cengiz Topel. “Türk Ceza Kanununda Organ veya Doku Ticareti Suçu”. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (2015), 107-146.

Dönmezer, Sulhi. “Organ Nakli”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 41/1-2 (1975), 373-380.

Gökçen, Ahmet – Balcı, Murat. *Kasten Öldürme, Kasten Yaralama, Organ ve Doku Ticareti Suçları*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2. Basım, 2015.

Gözübüyük, Gizem. *Bir Tıbbi Müdahale Şekli Olarak Organ ve Doku Naklinin Hukuki Sınırları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Hafizoğulları, Zeki. “Kusurluluğu Kaldıran Bir Neden Olarak Ceza Hukukunda İstenemezlik İlkesi (NICHTZUMUTBARKEİT /L'INESIGIBILITA)”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57/3 (2008), 337-369.

Hafizoğulları, Zeki – Özen, Muharrem. *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler: Kişilere Karşı Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. Basım, 2017.

Parlar, Ali. *Türk Ceza Kanunu Şerhi*. 2 Cilt. Ankara: Bilge Yayınevi, 2. Basım, 2015.

Hakeri, Hakan. *Tıp Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 16. Basım, 2019.

Kelly, Emily. “International Organ Trafficking Crisis: Solutions Addressing the Heart of the Matter”. *Boston College International & Comparative Law Review* 54/3 (2013), 1317-1349.

Kızıllarslan, Hakan. “Organ ve Doku Naklinin Hukuki Yapısı”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1003-1025.

Koca, Mahmut – Üzülmöz, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 13. Basım, 2020.

Koca, Mahmut – Üzülmöz, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 6. Basım, 2019.

Lilie, Hans. “Organ Ticareti Suçu”. *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları*. 359-366. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008.

Meran, Necati. *Yeni Türk Ceza Kanununda Kişilere Karşı Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Mermut, Serdar. “Organ ve Doku Ticareti Suçu”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 1457-1488.

Ömeroğlu, Ömer. “Organ ve Doku Ticareti Suçu”. *Terazi Hukuk Dergisi* 5/42 (2010), 57-72.

Özbek, Veli Özer. *Yeni Türk Ceza Kanununun Anlamı*. 2 Cilt. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Özen, Mustafa. *Ceza Hukuku Özel Hükümler Dersleri*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2017.

Özer, Kemâl. *Ölüm Tacirleri: Organ Nakli Hakkında Gizlenen Gerçekler*. Ketebe Yayınevi, 2020.

Schroth, Ulrich. “Organ Naklinde Hukuksal Problemler”. *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları*. 313-327 Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008.

Soyaslan, Doğan. “Organ Nakilleri”. *Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları*. 328-358. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008.

Şen, Ersan. *Yeni Türk Ceza Kanunu Yorumu*. 2 Cilt. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006.

Taneri, Gökhan. *Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Toroslu, Nevzat. “Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 35/1 (1978), 91-120.

Elektronik Kaynaklar

(CMK) – Ceza Muhakemesi Kanunu (Kanun No. 5271). *Resmî Gazete* 25673 (17 Aralık 2004). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf>

Demiroğlu Bilim Üniversitesi (DBÜ). “Anesteziyoloji ve Reanimasyon” (Erişim 10 Ocak 2021) <https://demiroglu.bilim.edu.tr/tip-fakultesi-akademik-bolumlerimiz-anesteziyoloji-ve-reanimasyon-anabilim-dali.php?sc=d&W=1366>

eTCK – Mülga Türk Ceza Kanunu (Kanun No. 765). *Resmî Gazete* 320 (1 Mart 1926). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf>

Kubbealtı Lugatı. Erişim 9 Aralık 2020. www.lugatim.com.

ODNK – Organ ve Doku Nakli Kanunu, Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun (Kanun No. 2238). *Resmî Gazete* 16655 (3 Haziran 1979). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2238.pdf>

ODNY – Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği (Yönetmelik No. 15860). *Resmî Gazete* 28191 (1 Şubat 2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15860&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Sağlıkla İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No 7151). *Resmî Gazete* 30616 (5 Aralık 2018). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181205-8.htm>

TCK, Türk Ceza Kanunu (Kanun No. 5237). *Resmî Gazete* 25611 (26 Eylül 2004). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Lexpera. “Türk Ceza Kanunu Gerekçesi” (Erişim 12 Şubat 2021). <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/turk-ceza-kanunu-madde-gerekceleri/1>

Türkiye Organ Nakli Vakfı. “İstatistikler” (Erişim 21 Şubat 2021). <https://tonv.org.tr/admin/pages/files/TURKEY-2002-2013-ORGAN-DONATION-AND-TRANSPLANTATION-STATISTICS.pdf>

U.S. Government Information on Organ Donation and Transplantation. “Organ Donation Statistics” (Erişim 21 Şubat 2021). <https://www.organdonor.gov/statistics-stories/statistics.html#glance>

Yargıtay Kararları. <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasi>
IstemciWeb/

KARL MARX VE MICHEL FOUCAULT'DA İKTİDAR, ÖZGÜRLÜK VE MÜCADELE KAVRAMLARI: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan YALÇIN*

ORCID ID: 0000-0003-1561-6521

Öz: Bu makalenin amacı Karl Marx ve Michel Foucault'un iktidar ve özgürlük hakkındaki düşüncelerini birbirleri ile ilişkisi içerisinde ve birbirleri ile karşılaştırarak ele almaktır. Bu iki düşünürün seçilmesinin sebebi Foucault'nun iktidarın Marksist kavranışına getirdiği temel eleştirileri incelemek ve onun Marx'ın özne kurgusundan ve öngördüğü direniş pratiklerinden hangi yönde farklılaştığını analiz etmektir. Örneğin Marx kolektif bir özne tahayyül edip, kolektif bir mücadele önerirken Foucault mikropolitikaya ve mikrodirenışlere önem vermektedir. Bu incelemeyi yaparkenki yol haritam bu iki filozofun iktidar, özgürlük ve mücadele kavramlarına yaklaşımlarını incelemektir. Bu üç kavramın etrafında gezinmek sureti ile filozofların düşünceleri ele alınmıştır. Bu iki düşünür farklı zaman dilimlerinde yaşamış, farklı şeyleri dert edinmiş ve ele aldıkları konulara farklı açıklamalar getirmişlerdir. Biri diğzerinin öncüsü veya takipçisi değildir; ancak her ne kadar farklı perspektiflerden baksalar da en temelinde ikisinin de sorunu özne sorunudur. Foucault'yu incelerken "iktidar nedir?", "nasıl işler?", ve "iktidar ile nasıl mücadele edebiliriz?" soruları üzerinden hareket edilecek ve genel olarak iktidar ile ilişkisi içerisinde özgürlüğün nasıl ele alındığı incelenecektir. Marx'ı incelerken de aynı şekilde Marx'ın iktidarı nasıl ele aldığı ve bu iktidara karşı nasıl bir mücadele stratejisi geliştirdiği tartışılacaktır. Bu yazı, incelenen filozofların iktidar ve özgürlük kavramlarına nasıl yaklaştıklarını ele almakta ve nasıl bir mücadele yöntemi geliştirdiklerini incelemektedir. Dolayısıyla filozoflar hakkında yapılan

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, hasan.yalcin@ogr.iu.edu.tr

yorumlar ve çıkarımlar da filozofların söz konusu kavramlar hakkındaki düşünceleri etrafında şekillenecek ve bununla sınırlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Özgürlük, Mücadele, Özne.

POWER, FREEDOM AND RESISTANCE CONCEPTS IN KARL MARX AND MICHEL FOUCAULT: A COMPARATIVE REVIEW

Abstract: This article aims to examine that Marx's and Foucault's ideas about power and freedom by context both their similarities and differences. The reason for choosing these two thinkers is to examine Foucault's fundamental criticisms of the Marxist conception of power and analyze how he differs from Marx's subject construct and the practices of resistance he envisioned. For example, while Marx envisions a collective subject and proposes a collective resistance, Foucault emphasizes micropolitics and micro resistance. My roadmap in making this investigation is to examine these two philosophers' approaches to the concepts of power, freedom, and resistance. By navigating around these three concepts, the thoughts of philosophers have been discussed. These two thinkers lived in different periods, became concerned about different things, and provided different explanations for the issues they dealt with. One is not a forerunner or follower of the other; However, although they look from different perspectives, their common problem is the problem of the subject. In examining Foucault, "what is power?", "How does it work?", and "how can we fight the power?" and how freedom is dealt with concerning the power, in general, will be examined. While examining Marx, it will also be discussed how Marx handled power and what strategy he developed against this power. This article examines how the philosophers approached the concepts of power and freedom and what kind of resistance they developed. Therefore, philosophers' interpretations and inferences will also be shaped around and limited to the philosophers' thoughts on the concepts in question.

Keywords: Power, Freedom, Resistance, Subject.

GİRİŞ

Karl Marx sermayenin küçük bir azınlığın elinde birikmesinin kökeni olan sömürüye odaklanmıştı. O dünyaya baktığında tarihin her döneminde var olmuş olan bir egemen sınıf ve bu egemen sınıfın kendisine tabi kılıp sömürdüğü bir ezilen sınıf görmekteydi. Dolayısı ile tarihin motorunun da sınıf mücadelesi olduğunu iddia

etmekteydi. Kabaca ifade etmek gerekirse Marx bir sınıfın diğer sınıfı hem maddi hem de fikri anlamda egemenliği altına almasının pratiklerini incelemiştir. Nasıl oluyor da sayıca çok daha büyük bir çoğunluğa tekabül eden ezilen sınıf hem maddi hem de fikri anlamda egemen sınıfın tahakkümü altında yaşamaktadır? Buradan hareketle Marx bir sınıf mücadelesi aracılığıyla sömürü ve tahakküm ilişkilerinin son bulması ile gerçekleşecek bir özgürlük ve bir nevi de kurtuluş tahayyül eder. Marx sınıflı toplumlarda kişilerin asla hiçbir eyleminde veya kararlarında vs. özgür olmadığını iddia etmez. Tam tersine Marx'a göre insanların eylemlerinde ve kararlarında her zaman özgürlük ve zorunluluk iç içedir. Özgürce yaptığımız her eylemin içinde bir parça zorunluluk olduğu gibi, zorunlu olarak yaptığımızı düşündüğümüz şeylerde de her zaman bir parça özgürlük vardır. Görüldüğü gibi özgürlük kavramına bu açıdan yaklaştırmamızda onun karşısına zorunluluğu koymaktayız. Ancak Marx'ın nihai kurtuluş olarak tarif ettiği özgürlük, özgürlüğün bu anlamı değildir. Marx'ın bahsettiği özgürlük/kurtuluş yabancılaşma, sömürü ve tahakkümün karşısında konumlandırılmış olan özgürlüktür. Kapitalist toplumda öznenin yabancılaşması öznenin özgürlüğe kavuşmasının önündeki en büyük engeldir. Michel Foucault ise özgürlüğü sömürü ve tahakkümün karşısında konumlandırarak ele almaz. Foucault'un derdi kendisinin de birçok kez belirttiği üzere özne sorunudur. 1982 yılında *Özne ve İktidar* isimli makalesinde belirttiği gibi, onun yaptığı tüm çalışmalar aslında insanların özneye dönüştürölme kiplerinin analizidir.¹ İnsanların özneye dönüştürölmesi demek en kaba tabiri ile, ilk olarak öznel bir deneyimin kurulması ve sonrasında ise kişinin bu deneyimin öznesi haline getirilmesidir. Örneğin cinsellik iktidar ilişkileri bağlamında öznel bir deneyim olarak kurulur ve ardından bireyler bu öznel deneyimin öznesi haline gelirler. Dolayısıyla söz konusu özneleştirme de aslında iktidar ilişkilerinin var ettiği bir şeydir. Çünkü burada olan şey kendi özgür irademizle, kendi özneliğimizle icra ettiğimiz şeyi aslında iktidarın bizden yapmamızı istediği şekilde ve iktidarın arzusuna yönelik icra etmemizdir. Biz sağlıklı bir yaşam sürebilmek için her akşam belirli bir saatte uyumanın ve sabah erken kalkmanın bizim için iyi bir şey olduğunu düşünür ve bunu uygulamaya çalışırız. Ancak sabah erken kalkıp işe gidip, uykumuzu almış olarak ve dinç bir şekilde işimizin başına geçmemiz aslında iktidarın da arzuladığı bir şeydir. Bu bağlamda Marx ve Foucault'nun iktidar ilişkilerine biçtikleri işlev ve özne kurguları birbirinden ayrılmaktadır. Marx iktidarı makro boyutu ile ele alıp incelerken Foucault tam tersine mikropolitikaya vurgu yapar.

¹ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden - Osman Akinhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 57-58.

Foucault'nun kullandığı özne (sujet) kavramı içerisinde bireyin başkasına tabi olması anlamını barındırır.² Söz konusu tabi oluş ve boyun eğdirilmişlik özne kavramına içkindir. Kişi iktidar ile ilişki içerisinde girmeden ve iktidara tabi olmadan özne olamaz. Özneyi kuran iktidar ilişkilerinin kendisidir. Marx'ın öznesi ise özel mülkiyetin iktidarına karşı mücadele ederek tüm toplumsal yapıyı değiştirme potansiyeline sahip olan devrimci işçi sınıfıdır. Marx Feuerbach Üzerine Tezler'in 11. Tez'inde "Filozoflar dünyayı yalnızca farklı şekillerde yorumlamışlardır, mesele onu değiştirmektir." der.³ Marx'ın temel derdi tüm toplumsal yapıyı değiştirecek toplumsal özne olan işçi sınıfını kavramsallaştırmaktır.⁴ Marx'ın öznesi kolektif bir özne olan işçi sınıfı iken Foucault kolektif özneyi yok saymaktadır.⁵ Her iki düşünür de özne tahayyüllerini iktidar kavramsallaştırmaları ile ilişkisi içerisinde oluşturmuşlardır. Bu nedenle özne meselesi tartışılırken öncelikle düşünürlerin iktidarı nasıl kurguladıklarını ele almamız gerekmektedir. Dolayısıyla makalenin birinci ve ikinci bölümlerinde düşünürlerin özne ile iktidar arasında nasıl bir ilişki kurdukları ve genel olarak iktidarı nasıl algıladıkları tartışılacaktır.

Yukarıda temel inceleme alanları ve bakış açıları kabaca tarif edilen Marx ve Foucault'nun her ne kadar farklı sorunlara farklı şekillerde yaklaşım farklı çözümler önerileri ürettiklerini söyleyebilirsek de her iki düşünürün temel sorununun özne meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle iki filozofun birbirinden farklı özne tahayyüllerinden hareketle iktidar, özgürlük ve mücadele kavramlarına yaklaşımlarını birbirleri ile ilişkisi içerisinde incelemek nasıl bir dünya resmi çizdiklerini anlamak açısından önemlidir. İlk olarak söylemek gerekir ki bir modernite düşünürü olan Marx her ne kadar gelişmekte olan kapitalist sistemin toplumsal etkilerinden hareketle oldukça yıkıcı ve karamsar tespitlerde bulunsa da ona bir pesimistlik atfedemeyiz. Marx'ın öznesi eninde sonunda nihai kurtuluşa/özgürlüğe kavuşacaktır. Foucault'ya ise tam tersine pesimist bir düşünür diyebiliriz. O dünyaya baktığı zaman gelecek bir zamanda erişilecek herhangi bir özgürlük uğrağı görmez. Neocleous Foucault'nun bu kötümserliğini onun devlet-sivil toplum ayrımını reddetmesine bağlar. Çünkü kapitalist sistem kendi iç çelişkileri yüzünden kendi mezar kazıcısını yarattığı için yıkılacaksa, bu gelişimin sivil toplum içerisinde olması gerekir. Sivil toplumu reddetmek doğal olarak

² Altuğ Koç, "Foucault'nun Biyopolitika Kavramının Teorik Çerçevesi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2018), 196.

³ Karl Marx, "Feuerbach Üzerine Tezler", çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*, ed. Güçlü Ateşoğlu, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 200.

⁴ Olkan Senemoğlu, *Kapitalizm ve Korku* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 47.

⁵ Mark Neocleous, *Sivil Toplumu Yönetmek*, çev. Bahadır Ahıska, (Ankara: Notabane Yayınları, 2015), 93.

bu çelişkileri de görmemek demektir.⁶ Bu bağlamda makalenin üçüncü bölümünde düşünürlerin tahayyül ettikleri öznelerin, özneyi boyunduruk altına aldığını iddia ettikleri iktidara karşı nasıl bir mücadele stratejisi geliştirmeleri gerektiği birbirleri ile karşılaştırılarak incelenecektir.

1. MARX VE İKTİDAR

Marx'ın ele aldığı biçimi ile iktidara mülkiyet rejiminin iktidarı diyebiliriz.⁷ Marx'a göre doğada ilk işbölümü ortaya çıkar çıkmaz artık insanlar kendilerine ayrılan belirli bir alana hapsedildiler. *Alman İdeolojisi*'nde ele aldığı biçimiyle Marx'a göre insanlar arasında işbölümü tesis edilir edilmez insan artık bir avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirel eleştirmendir ve geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa da olduğu gibi kalmalıdır.⁸ İnsanlar arasında işbölümünün ortaya çıkması demek aynı zamanda mülkiyetin de ortaya çıkması demektir. Zaten Marx işbölümü ile özel mülkiyetin özdeş ifadeler olduğunu söyler.⁹ Özel mülkiyetin ortaya çıkması demek de insani özgürlüğe ve insani gelişmeye bir ket vurulması demektir. Marx'a göre özel mülkiyet rejiminin olduğu toplumda herhangi bir insani özgürlükten bahsedemeyiz.

Marx insanın temel tanımlayıcı özelliğinin üretim olduğunu söyler. Üretimin temel faaliyeti ise emektir ve Marx'a göre insan ancak özgür bir çalışma ile özgür olabilir.¹⁰ Burada çalışma, emek ve üretim denildiğinde akla belirli bir parasal karşılığı olan çalışma/emek/üretim gelmemelidir. Kapitalist toplumsal sistem sadece paraya dönüştürülebilen emeği iş olarak kabul etse de Marx buna karşı çıkar. Ona göre üretim dediğimiz şey insanın doğayı dönüştürmesidir. Marx tarihsel süreç içerisinde her şeyin, insanın neyi nasıl ürettiği ile bağlantılı olarak değıştiğini ve dönüştüğünü söyler. Çünkü ona göre insan üretim yaparak kendisini gerçekleştirir ve nasıl bir üretim yaptığı da bu yüzden önemlidir. İnsan ancak doğada üretim yaparak kendisini gerçekleştirebiliyorsa doğal olarak bu üretimin özgür olmaması demek insanın da özgür olmaması demektir. Marx bu nedenle insan ancak özgür bir çalışma ile özgür olabilir demiştir.¹¹

Marx işbölümünün ve uzmanlaşmanın olduğu her toplumda bir yabancılaşmanın var olduğundan bahseder. Çünkü işbölümünün var olması beraberinde özgür çalışmanın

⁶ Neocleous, *Sivil Toplumunu Yönetmek*, 93.

⁷ Jacques Bidet, *Foucault'yu Marx'la Okumak*, çev. Zehra Cunillera, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016).

⁸ Karl Marx – Friedrich Engels, “Alman İdeolojisi”, çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*, ed. Güçlü Ateşoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 211.

⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, “Alman İdeolojisi”, 211.

¹⁰ Bertell Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2015), 194.

¹¹ Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, 194.

imkansızlığını da getirir. İşbölümü ile beraber insanın etkinlik alanının sınırları çizilir ve bu da beraberinde yabancılaşmayı getirir.¹² İşbölümü sınıflı toplumsal yapının temelidir. İnsanlar arasında belirli bir işbölümü tesis edilmeden sınıflı toplumsal yapı ve onun beraberinde getirdiği sömürü ortaya çıkamaz. Yani insanın özgürlüğünün ve potansiyelinin kısıtlanması ve insanın kendisine, emeğine, işine yabancılaşması kapitalist üretim tarzının ortaya çıkması ile başlayan bir şey değildir. Ancak kapitalist üretim tarzında insanın yabancılaşması diğer üretim tarzları ile kıyaslandığında çok daha vahim bir hal almıştır. Ollman kapitalist toplumdaki yabancılaşmayı balyoz ile kırılan bir findıktan geriye kalan olarak tanımlar.¹³ Kapitalist toplumda işçi üretim araçlarından tamamen kopartılmıştır ve toplum üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar (burjuva) ve bu üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanlar (proletarya) olarak iki keskin kutba ayrılmıştır. Bu anlamda Marx'ın bahsettiği iktidar üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların iktidarındır. Bu iktidar aynı zamanda toplumun nasıl düşünmesi gerektiğinin de egemen sınıf tarafından belirlenmesini sağlar. Marx'ın meşhur ifadesiyle; “Egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşüncelerdir; başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür.”¹⁴

Marx'a göre kapitalist toplumda birey özgür değildir. Marx liberal düşünürlerin aksine özgürlüğün bir sözleşme yapma özgürlüğü olarak kavranılmasına karşı çıkar. Mesela işçilerin, sermayedarların karşısına özgür bireyler sıfatıyla, sözleşmenin bir tarafı şeklinde ve sözleşme yapıp yapmama özgürlüğüne sahip olarak çıktığını söylemek bir düzmedir. Zaten tanım olarak işçi Marx'a göre yaşamak için emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan kişidir.¹⁵ “Marx'ın metinlerinde işçi hep ölüden biraz fazla, diriden epeyce az şekilde tasvir edilir.”¹⁶ İşçi sözleşme yapıp yapmama konusunda asla özgür değildir; zaten özgürlük böyle bir şey de değildir. Kapitalist toplumda insanların birbirlerinin karşısına özgür özneler olarak çıktıklarını söylemek ile insanların birbirlerinin karşısına düşman olarak çıktıklarını söylemek aynı şeydir. Marx'a göre kapitalist toplumda “özgürlük aslında mücadele etme özgürlüğü, yaşama hakları da aslında hayatta kalmaya çalışma görevidir.”¹⁷

¹² Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, 254.

¹³ Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, 317.

¹⁴ Marx – Engels, “Alman İdeolojisi”, 217.

¹⁵ Marx – Engels, “Alman İdeolojisi”, 295.

¹⁶ Onur Kartal, “Ete Kemiğe Bürünen Hayalet: Marx ve Foucault”, *Birikim Dergisi* 349/350 (Haziran 2018), 102.

¹⁷ Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, 326.

Marx her zaman verili ve hazır bir şekilde yapılan gelecek tasavvurlarına karşı çıkmıştır ve geleceğin toplumunun ayrıntılı bir şekilde tarif edilemeyeceğini söylemiştir. Ancak yine de Marx'ın insani özgürleşmenin gerçekleşeceği bir gelecek anlatısı vardır. Marx geleceğin özgür toplumunu “Komünist Toplum¹⁸” olarak adlandırır. Komünist toplumda üretime toplum tarafından el konulacak ve üretim toplumun ihtiyaçlarına göre belirlenecektir. Bu aşamada özel mülkiyetin rejimi ortadan kalkmış olacağı için insanın hayatında var olan tüm yabancılaşma da ortadan kalkacaktır ve insan nihayet tamamen özgür olacaktır. Marx'a göre sınıflı toplumlarda bireyler tüm ilişkilerine bir sınıfın üyesi olarak girerler. Ancak komünist toplumun sınıfsız ortamında bireyler ilk kez birey olarak toplumda birbirleri ile ilişkiye girerler. Komünist toplumda toplumsal faaliyetlerin sabitlenişi de son bulacaktır. Yine Marx'ın deyişi ile; toplumun genel üretimi düzenleyeceği komünist toplum kişiye hiçbir zaman avcı, balıkçı, oban ya da eleştirmen olmak zorunda bırakmayacak, kişi bunların hepsi birden olabilecektir.¹⁹ Bu aşamada çalışmak kişinin öz faaliyeti haline gelmiştir ve komünist toplumdaki emek yabancılaşmamış emektir. Komünist toplumda da bir zorunluluklar alanı vardır. Yani insan tüm zorunluluklarından mutlak bir şekilde özgürleşmiş değildir. Örneğin insan yaşayabilmek için çalışmak zorundadır. Ancak bu çalışma kapitalist toplumdaki gibi bireyi sömüren, işin ve işçinin içeriğini boşaltan ve işçiyi gelişiminden yoksun bırakan bir çalışma değil, tam tersine bireyi geliştiren ve tatmin eden bir çalışmadır.²⁰

2. FOUCAULT ve İKTİDAR

Foucault'nun, kendisinden önceki düşünürlerden farklı bir iktidar anlayışı vardır. Ondan önceki düşünürler genelde iktidarı belirli bir kuruma veya üstyapısal bir konuma yerleştirmiş ve daha çok iktidarın yasaklayan, ceza veren, hükmeden ve baskılayan özelliklerine vurgu yapmışlardır. İktidar hep olumsuz yönleri ile ele alınmıştır ve bir kurumun içerisine yerleştirilmiştir. Foucault bu noktada şu soruyu sormaktadır; “İktidar tümüyle olumsuz olsaydı kabul edilebilir miydi?”²¹ Yani iktidar salt engelleyen, baskılayan, şiddet uygulayan ve yasaklayan bir şey ise biz bunu neden kabul ettik ve neden hala kabul etmeye devam ediyoruz? Foucault'ya göre iktidarın başarılı olmasının paradoksu burada saklıdır. “[İktidarın] başarısı kendi mekanizmalarının ne kadarını saklayabildiği ile orantılıdır.”²² Yani iktidara salt olumsuz yönüyle baktığımızda onu

¹⁸ Ancak yine de Marx'ın geleceğin toplumu olarak bahsettiği komünist toplumun nasıl bir şey olduğunu anlattığı ve bu toplumu bir anlamda tasvir ettiği metinlerin genelde hayatı boyunca yayımlamadığı metinler olduğunu aklımızda tutmalıyız.

¹⁹ Marx – Engels, “Alman İdeolojisi”, 211.

²⁰ Ollman, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, 194, 195.

²¹ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, ev. Hülya Uğur Tanrıöver, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 65.

²² Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 65.

özgürlüğe çizilmiş bir sınır olarak görürüz ve eylemlerimizde özgür olduğumuzu düşünürüz. İktidarı belirli bir yerde konumlandırarak ve ona salt olumsuz bir rol biçerek aslında üzerinde doğrudan bir yasaklama olmayan her alanda, iktidarın üretici bir rolü yokmuş gibi kendimizi özgür ve iktidardan bağışık hissederiz. Örneğin iktidarı devlette konumlandırırırsak kendimizi özel alanda, devletin müdahale etmediği özel ilişkilerimizde özgür hissederiz. Bu anlamda iktidarın başarısı kendisini gizlemesine bağlıdır. Ancak Foucault bize iktidarın böyle bir şey olmadığını söyler. Ona göre iktidar salt yasaklayan konumunda değildir, var olduğu her yerde doğrudan üretici bir rol oynar. Foucault *Özne ve İktidar* adlı makalesinde iktidarı şöyle tanımlamıştır:

“İktidar, mümkün eylemler üzerinde işleyen bir eylemler kümesidir: eyleyen öznelerin davranışlarının kaybolduğu imkan alanı üzerinde yer alır: kısıktır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar, aşağı yukarı muhtemel hale getirir; uç noktada kısıtlar ya da mutlak olarak engeller; ancak eylemde buldukları ya da bulunabilecekleri ölçüde eyleyen özne ya da özneler üzerinde eylemde bulunma biçimidir. Başka eylemler üzerinde bir eylem kümesi[dir].”²³

Görüldüğü üzere Foucault’ya göre iktidar yalnızca edimde var olabilen bir şeydir. Yani eylemler üzerinde işleyen bir eylem kümesi olan iktidardan söz edebilmemiz için öznelerin edimde bulunmaları, birer özne olarak eylemeleri gerekmektedir. İktidar ancak özneler eyledikleri takdirde özneler arası ilişkilerde kendisine yer edinebilir. Ayrıca bu tanımdan çıkartabileceğimiz bir diğer şey ise iktidarın salt kötü bir şey olmadığıdır. Foucault’ya göre iktidar mutlak olarak kötü bir şey değildir. Örneğin bir satranç hocası öğrencisine hamle öğretirken öğrencisinin mümkün eylem alanını yapılandırmış olur ve böylelikle öğrencisinin eyleminin üzerinde eylemde bulunmuş olur. Öğrenci hocasının öğrettiklerinden hareketle birçok hamle (eylem) arasından bir tanesini (belki daha iyi olanı) seçer ve böylece hocası öğrencisine bir iktidar uygulanmış olur. Bu örnekte hocası, öğrencisinin edimini yapılandırmaktadır ve ikisi arasında doğal olarak bir iktidar ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Ancak biz buradaki ilişkiyi kötülük ile ilişkilendirip dışlayamayız. Dolayısıyla Foucault’ya göre iktidar salt kötü bir şey değildir. Foucault biraz daha ileri giderek iktidarın *sevimli* bir şey olduğunu söyler; iktidar sevimidir çünkü zevk yaratır, arzu yaratır ve bilgi üretir.²⁴ Bu anlamda böyle bir iktidar kötü olan bir iktidar değildir. İkinci bir husus ise; Foucault’ya göre “İktidar yalnızca ‘özgür özneler’ üzerinde ve yalnızca onlar ‘özgür’ oldukları sürece uygulanır.”²⁵ Özgürlük ile iktidar birbirlerini dışlayan şeyler değildir. Tam tersine özgürlük ve iktidar birbirine içkindirler. İktidar kişiye belirli bir özgürlük alanı bıraktığı sürece ancak biz ona iktidar diyebiliriz. Eğer iktidar kişiye bir özgürlük alanı bırakmazsa artık kendisine iktidar uygulanan bir öznenen bahsedemeyiz. Çünkü o artık

²³ Foucault, *Özne ve İktidar*, 74.

²⁴ Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 74

²⁵ Foucault, *Özne ve İktidar*, 75.

özne değil, bir nesnedir. Var olan ilişki de bir iktidar ilişkisi değil bir kontrol ilişkisidir. Bu noktada Foucault²⁶ zincire vurulan ve kendisine şiddet uygulanan bir adam örneği verir. Ona göre böyle bir durumda bu kişi kendisine güç uygulanmasına maruz kalmaktadır ancak burada var olan ilişki asla bir iktidar ilişkisi değildir. İktidarın var olabilmesi için ya da bizim bir ilişkiye iktidar ilişkisi diyebilmemiz için orada potansiyel bir başkaldırı imkanı ve bir direniş imkanı olmalıdır. Bir yerde özgürlük imkanı ve direniş potansiyeli yoksa orada iktidar ilişkisi de yoktur. Ancak Devocioğlu buraya bir cep açar ve bizzat söz konusu direniş pratiklerinin iktidarı ürettiğini söyler. Ona göre direnişler iktidarın kendisini yeniden üretmesine hizmet ederler. Çünkü direnişler olmadığı vakit iktidarın kendisini gösterebileceği bir alan da yoktur demektir.²⁷

Foucault'nun iktidarın üstyapısal bir konuma yerleştirilmesi fikrini reddettiği söylenilmişti. Peki bu iktidar belirli bir kurumun içerisinde veya üstyapısal bir konumda değil ise nerededir? Foucault'ya göre iktidar her yerdedir ve iktidarın mekanizmaları sonsuzdur.²⁸ İktidarın sonsuz olması onun her şeyin belirleyicisi olduğu anlamına gelmez, her yerde iktidar vardır dediğimizde aynı zamanda her yerde özgürlük ve her yerde direniş de vardır demiş olmaktadır. İktidar her şeyi kapsadığı için her yerde değildir, iktidar iki tane öznenin birbiri ile ilişki kurduğu her yerde işler konumunda olduğu için her yerdedir. Foucault bu noktada Marx'dan ayrılmaktadır. Marx'da iktidar çok daha görünür bir biçimdedir. İktidar mülk sahiplerinin, burjuvanın iktidarındır. İktidar bir sınıfın diğer sınıfa uyguladığı bir şey olduğu ölçüde iktidarın konumu ve sahibi bellidir. Peki işçi sınıfı herhangi bir iktidara sahip değil midir? Elbette sahiptir. Bu anlamda Harvey, Marx'ın üretici emekten bahsederken onu "canlı emek" olarak adlandırmasının önemli bir şey olduğunu söyler.²⁹ İşçi *canlı* bir şekilde üretim sürecinde var olur ve kendi potansiyelinin farkına vardığı ölçüde iktidarı eline almaya da muktedirdir. Yani Marx iktidarı egemen sınıfın içerisine yerleştirir ancak ezilen sınıfı mutlak bir boyun eğmişlik ile sınırlandırmaz.

Foucault'ya göre 16. yüzyıl iktidar için bir dönüm noktasıdır. Foucault'nun hükümlerlik olarak adlandırdığı yasaklayan, baskılayan, hayır diyen ve kendi tabiri ile *büyük İ* ile yazılan iktidar 16. yüzyıla geldiğimizde büyük bir değişim ve dönüşüm

²⁶ Foucault, *Özne ve İktidar*, 55.

²⁷ Nadir Ateşoğlu, "Michel Foucault'da İktidar ve Özgürlük Kavramlarının Orhan Tekelioğlu, Cem Devenci ve Tina Besley'in Çalışmaları Bağlamında Değerlendirilmesi", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Ocak 2019), 223.

²⁸ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 69.

²⁹ David Harvey, *Umut Mekanları*, çev. Zeynep Gambetti, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2015), 148.

geçirmeye başlamıştır.³⁰ Foucault'ya göre bu değişim ve dönüşümün sebebi 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlayan devlettir.³¹ 19. yüzyıla geldiğimizde ise monarşi artık ortadan kalkmış ve modern devlet dediğimiz devletler monarşilerin yerini almıştır. Foucault'ya göre bu çok önemli bir aşamanın başlangıcıdır. İktidarın miras yoluyla babadan oğla geçtiği geleneksel monarşilerin ortadan kalkması ile birlikte iktidar belirli bir yönetsel bilginin varlığına ihtiyaç duymaya başlamış ve yöneticiler artık bilgi olmadan yönetemeyeceklerinin farkına varmışlardır; böylelikle de iktidar ile bilgi arasında bir bağ oluşmaya başlamıştır.³² Foucault'ya göre geleneksel iktidar tebaasının üzerinde bir tasarruf hakkına sahipti. Onun malına, canına vs. el koyabilirdi. Geleneksel iktidarın tanımlayıcı özelliği onun bir tasarruf hakkına sahip olmasıdır. Foucault burada bir noktaya dikkat etmemiz gerektiğini söyler. Hükümrana tebaası üzerinde bir tasarruf hakkına sahip olduğu için pekala insanları öldürebilir, ancak hükümrana insanları yaşatabilir diyemeyiz. Geleneksel iktidar modelinin hükümrana tanıdığı hak öldürme veya yaşamaya bırakma hakkıdır. Hükümrana yaşam üzerindeki hakkını ancak bu hakkı öldürme eyleminden yanayken kullanabilir.³³ Hükümrana bireyi yaşatmaz, sadece yaşamaya bırakır/izin verir. Foucault'ya göre 19. yüzyıla geldiğimizde bu konuda büyük bir değişim yaşanmıştır ve hükümrana öldürme veya yaşamaya bırakma hakkı, tersine dönerek bir yaşatma veya ölüme bırakma hakkına dönüşmüştür.³⁴ Buna verilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi günümüzde Covid-19 salgını sürecinde yaşadıklarımızdır. ABD'de salgın nedeni ile ölenlerin %70'inden fazlasının siyahi olduğunu aklımıza getirdiğimiz zaman devletin öldürme işlevini yitirdiğini ancak bunun yerine ölüme bırakma işlevi edindiğini çok daha net bir şekilde görmekteyiz. İşte burada Foucault'nun bahsettiği değişim çok açık bir biçimde görülmektedir. Hükümrana öldürme veya yaşamaya bırakma işlevi bugün tersine dönmüş ve bu modelde iktidar yaşatma veya ölüme bırakma işlevini edinmiştir. Foucault bu iktidara yaşatmak ve ölüme bırakmaktan ibaret olan bir *ayarlama iktidarı* demektedir.³⁵

Geleneksel iktidardan modern iktidara ya da Foucault'nun deyişi ile disipline edici iktidara geldiğimizde geleneksel iktidarda hükümrana sahip olduğu tasarruf ve el

³⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 69.

³¹ Foucault, *Özne ve İktidar*, 64.

³² Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, çev. Işık Ergüden – Ferda Keskin, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 129.

³³ Michel Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 247.

³⁴ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, 247.

³⁵ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, 252.

koyma hakkı yerini kışkırtmaya, gözetlemeye, denetlemeye ve üremeye bırakır.³⁶ Bu yeni iktidar modelinin ortaya çıkması aynı zamanda hapishanelerin ve akıl hastanelerinin, kısaca *kapatma pratiklerinin* doğuşuyla da ilişkili bir şeydir. Modern iktidar, geleneksel iktidarın zıddına bireyi öldüremez ve onun canını hiçe sayamaz. Çünkü zaten modern iktidarın işlevi yaşamı tesis etmek ve yaşamı yönetmektir. Foucault'ya göre ticari kapitalizmin yerini sanayi kapitalizmine bırakması ile birlikte bir işçi ordusuna ihtiyaç duyulmuş ve dolayısıyla bireyin hayatı değer kazanmıştır; çünkü birey işçidir ve çalışmalıdır. Bu nedenle bireylerin hapishanelerde ıslah ve disipline edilip tekrar çalışabilir düzeye getirilmesi gerekmiştir. Çalışamayacak durumda olanların ise (deliler, sakatlar, yaşlılar) kapatılması gerekmiştir.

Foucault'ya göre modern dönemde el koyan, yasaklayan, sınır çizen ve genel olarak *yapma!* diyen iktidar modeli artık tam tersine insanlara ne yapmayacağını söylemek yerine insanlara ne yapacaklarını söyleyen bir modele evrilmiştir. Modern iktidar bilgi aracılığı ile yaşamı yönetmektedir. Bilimsel bilgi aracılığıyla insanlara nasıl olmaları, nasıl davranmaları, nasıl hissetmeleri ve hangi durumda ne arzulamaları gerektiği söylenmektedir. Un, tuz, şeker yenmemelidir, kadınların beli ince olmalıdır, bir siyaset bilimi öğrencisi Foucault'nun iktidar kuramını bilmelidir vesaire. Böylelikle aynı zamanda bir epistemolojik şiddet de uygulanmaktadır. Görüldüğü üzere burada iktidar pozitif bir biçim almıştır. Yasak koymaktan ve neyi yapmayacağımızı belirlemekten ziyade çeşitli “normallikler” ve “hakikatler” yaratarak bize neyi yapacağımızı söylemektedir. Örneğin Foucault'ya göre modern dönemde gelişen tıp bilimi ve psikiyatri bilimi bilimsel bilgi aracılığıyla insan yaşamı hakkında hakikatler üretmektedir. Hakikat üreten kişi aynı zamanda iktidarı da bu vesile ile var etmiş olmaktadır. Mesela doktor hasta olan ile hasta olamayanın kim olduğunu, aynı şekilde psikiyatr de deli olan ile deli olmayanın kim olduğunu kategorik olarak belirlemektedir ve bunu da bilgi aracılığı ile yapmaktadır.

Foucault'ya göre disiplinci iktidar normalleştirir. Normalleştirme, toplumda kabul gören bir normallik inşa eder ve insanlar bu normalliğe uymaya çalışarak *normal* bir birey olabilmek için uğraşırlar.³⁷ Bu nedenle Foucault'ya göre günümüz toplumu bir norm toplumu haline gelmiştir. Norm toplumunda her şeyi, Foucault'nun deyişi ile bir çeşit hakikat oyununun içerisine sokmaktayız. Hakikat oyunları bizim hayatımızı kuran tüm deneyim ve düşüncelerin, yani bizim öznesi olduğumuz bütün her şeyin hakkında belirli birtakım hakikatlerin üretilmesi için kullanılan kuralların tümüdür.³⁸ Bu hakikat

³⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 97.

³⁷ Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019), 51.

³⁸ Foucault, *Özne ve İktidar*, 13.

oyunları iyi-kötü, sağlıklı-hasta, akıllı-deli, suçlu-suçsuz, çalışkan-tembel biçimindeki ayrımlardır ve bu ayrımlar bize normal olanın ne olması gerektiğini gösterirler. Bu örneklere sınırsız sayıda örnek ekleyebiliriz. Bireyi bu hakikat oyunun içerisine soktuğumuzda birey kendi denetimini kendisi yapacak ve normal olmaya çalışacaktır. Bu anlamda bugün bizim kendi özgür irademiz ile yaptığımız birçok şey aslında norm toplumunun bize dayattıklarıdır. Foucault'ya göre günümüzde yasalar giderek işlevini kaybetmektedir ve birer norm biçiminde işlemektedir.³⁹ Günümüz toplumunu bir norm toplumu olarak tanımlayıp, tüm bireysel normlarımızın da iktidarın istediği şekilde oluştuğunu söylediğimizde her şeyi kuşatan ve asla içerisinden sıyrılıp çıkamayacağımız bir iktidar anlatmış gibi olmaktadır. Foucault da çoğu röportajında böyle bir soruyla karşı karşıya kalmıştır; *peki biz bu iktidar ile nasıl mücadele edeceğiz?*⁴⁰

3. İKTİDAR İLE MÜCADELE: MARX VE FOUCAULT KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Foucault iktidara karşı yapılan mücadelelerin belirli bir düşmana, *baş düşmana* karşı yapılan bir mücadele olamayacağını söyler.⁴¹ Foucault'nun aksine Marx'ın bahsettiği mücadele ise bir baş düşman ile, burjuva ile yapılan bir mücadeledir. Proletarya önderliğinde yapılan bir devrim ile birlikte komünist topluma geçilecek ve tüm insanlık özgürlüğüne kavuşacaktır. Marx bu noktada proletaryanın, tüm insanlığın özgürlüğünün taşıyıcısı olduğunu söyler; “İşçilerin özgürleşmesi bütün insanlığın özgürleşmesini içerir, çünkü işçinin üretimle ilişkisi insanın bütün köleliğini ihtiva eder(...)”⁴²Proletaryanın tüm insanlığın özgürlüğünün taşıyıcısı ve temsilcisi olmasının sebebi kapitalist toplumda proletaryanın “insanlığı”nı tamamen kaybetmesi ve tam ve bütünsel bir yabancılaşmanın taşıyıcısı olmasıdır. Marx ezilen bir sınıfın mülkiyet iktidarına karşı yürüteceği bir savaştan bahsetmiş ve bu savaşın kazanılmasına müteakip tüm insanlığın özgürleşeceği bir anlatı geliştirmiştir. Burada iki düşünürün özgürlük kavramını anlamlandırma şekillerinde de bir farklılık olduğunu görmekteyiz. Marx sınıflı toplumsal yapının çözülmesi ile birlikte tüm insanlar için geçerli olacak mutlak bir özgürleşmeden bahseder. Yani Marx'a göre burjuvazinin iktidarı altında işçi özgür değildir ve kapitalist toplum bir işçi devrimi ile yıkılınca burjuvazinin iktidarı da son bulacak ve özgürlük gelecektir. Dolayısıyla insanların özgürleşmesinin koşulu özel

³⁹ Foucault, *Cinseliğin Tarihi*, 103.

⁴⁰ Foucault, *Özne ve İktidar*.

⁴¹ Foucault, *Özne ve İktidar*, 62.

⁴² Karl Marx, “Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları”, çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*, ed. Güçlü Ateşoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 118.

mülkiyetin iktidarının yokluğu ile mümkün olabilmektedir. Bu anlamda Marx'da özgürlük ile iktidar birbirlerini dışlayan şeylerdir.

Neocleous'a göre "Marx'da proletarya özel bir sınıftır ancak amaçları geneldir. (...)”⁴³ Dolayısıyla Marx tüm bir insanlığın özgürleşmesini proletaryanın özgürleşmesine bağlayan bir yaklaşım geliştirmiştir diyebiliriz. Bu yaklaşıma göre Proletarya'nın verdiği savaş tüm insanlığın kurtuluşuna giden yolda kazanılması gereken bir savaş olduğu için bu mücadele karşısında diğer tüm mücadeleler ikinci plana itilme tehlikesi altındadır. Örneğin Donovan'a göre Marksizmin bu konudaki "vahim" eksikliği kadınların boyun eğdirilmesini kapitalizmin yükselişine bağlamasıdır.⁴⁴ Bu tarz bir akıl yürütme doğal olarak kadınların kurtuluşunu da proletaryanın kurtuluşuna bağlamaktadır. Hartman ise bu düşünceyi reddetmiş ve Komünist Manifesto'daki sözcüklerden hareketle "erkeklerin zincirlerinden başka kaybedecekleri şeyleri de vardır" demiştir.⁴⁵ Foucault ise bu tarz kolektif bir mücadelenin aksine yerel, tikel, özel ve doğrudan mücadelelerden bahseder. Ona göre; "(...) ne yöneten kast ne devlet aygıtlarını denetleyen gruplar ne de en önemli iktisadi kararları alanlar, bir toplumda işler durumunda olan (ve toplumu işleten) iktidar şebekesinin tümünü çalıştırabilir."⁴⁶ İktidar insanlar arasındaki ilişkilerin her anında üreyen bir şey olduğu için mücadele de aynı şekilde bu ilişkiler içerisinde verilmelidir. Foucault doğrudan hayatımıza temas eden ve bize doğrudan baskı uygulayan iktidara karşı verdiğimiz bir mücadeleden bahseder. Ancak bu yaklaşım iktidara karşı verilen mücadelenin proletaryanın müttefiki olarak yapılamayacağı anlamına da gelmez. Aksine Foucault'ya göre kendimize her nerede baskı uygulanıyorsa orada mücadele ederek proletarya devrimi davasına gerçek anlamda hizmet etmiş oluruz.⁴⁷

Foucault'ya göre iktidarın Marksist kavranışında bir ekonomik işlevsellik vardır.⁴⁸ Marksist anlamda iktidar mevcut üretim ilişkilerini korur ve sınıf tahakkümünün devamlılığını sağlar. Ancak Foucault'ya göre iktidar bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki tahakkümü olarak görülmemelidir.⁴⁹ Çünkü böyle yaparak iktidarı üstyapısal bir yerde konumlandırmış oluruz ve yine Foucault'un karşı çıktığı gibi iktidarı ele geçirilebilir ve temellük edilebilir bir şey olarak kavramış oluruz. Hâlbuki

⁴³ Neocleous, *Sivil Toplumunu Yönetmek*, 48.

⁴⁴ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora vd. (İstanbul, İletişim Yayınları, 2016), 159.

⁴⁵ Donovan, *Feminist Teori*, 161.

⁴⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 71.

⁴⁷ Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 39.

⁴⁸ Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden – Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 95.

⁴⁹ Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 106.

Foucault'ya göre iktidar sadece edimde vardır ve özneler arası ilişkiler içerisinde işler. İktidarın Marksist kavranışı özneler arasındaki ilişkiler içerisinde işleyen mikro iktidar ilişkilerini ıskalayarak iktidarı direkt olarak bir sınıfın tekeline vermekte ve buradan doğru kurtuluşun da ancak bir sınıf mücadelesi ile mümkün olduğunu söylemektedir. Foucault sınıf mücadelesinden bahsedildiğinde herkesin sınıf kavramı üzerine yoğunlaştığını ancak kimsenin mücadele hakkında hiçbir şey söylemediğini belirtir.⁵⁰ Foucault Marx'ın yaptığı gibi toplumu burjuva ve proletarya olarak ikiye ayırıp bunları da birbirleri ile mücadele eden özneler olarak kurgulamaz. Ona göre “Dolaysız biçimde verili bulunan sözümona biri proleter biri burjuva olmak üzere iki özne yoktur. Kim kime karşı mücadele ediyor? Hepimiz herkese karşı mücadele ediyoruz.”⁵¹ Foucault sınıf tahakkümüne ve ekonomik sömürüye yer vermesine karşılık ona göre modern toplumu tanımlayan şey sınıf tahakkümü veya sınıfsal yapı değildir. Foucault bu tür mücadelelere *büyük mücadeleler* der ve bu büyük mücadelelerde ortaya çıkan iktidara ise *büyük İ* ile yazılan iktidar deyip dışlar. Çünkü ona göre bu büyük mücadelelerin altında yatan gündelik ve bireysel, *küçük i* ile yazılan iktidar ilişkilerini bilmemiz ve bunlar ile mücadele etmemiz gerekmektedir.

Foucault Marksizme *suda yüzen bir balık* demiştir.⁵² Ona göre Marksizm ancak 19. yüzyılın denizinde kaldığı sürece hayatta kalabilir; onu 19. yüzyılın suyundan çıkarıp 20. yüzyıla getirdiğimiz an Marksizm sudan çıkartılan bir balık gibi kalır ve ölür. Yani Foucault'ya göre 20. yüzyılın sorunları Marksizmin çözüm önerileri ve mücadele yöntemleri ile çözülemez. Foucault'ya göre 19. yüzyılda eğer ekonomik sorunları çözebilirsek iktidarın etkilerini de bu şekilde çözmüş oluruz gibi yanlış bir inanç vardı. Ancak 20. yüzyıl bize ekonomik sorunlar ile iktidarın etkileri arasında doğrudan bir bağ olmadığını göstermiştir. Biz hangi ekonomik sorunu çözersek çözelim iktidar etkileri her zaman baki kalacaktır.⁵³ İktidarı tamamen ortadan kaldırmak imkansızdır. Peki bir önceki bölümün sonunda sorduğumuz soruya tekrar dönecek olursak; Foucault'ya göre her yerde olan, her şeye içkin olan ve etkilerini asla tamamen ortadan kaldıramayacağımız bir iktidar ile nasıl mücadele edeceğiz? Bu noktada Foucault'nun önerisi mikropolitikadır. Herhangi bir merkezi olmayan iktidara karşı geliştirilen direniş stratejilerinin de herhangi bir merkezi olmamalıdır.⁵⁴ Foucault bizden norm toplumunun normlarının dışına çıkarak iktidar ile mücadele etmemizi ister. Norm toplumunun bize dayattıklarını, bizden yapmamızı istediklerini sorgulamalı ve bunları

⁵⁰ Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 170.

⁵¹ Jacques Bidet, *Foucault'yu Marx'la Okumak*, çev. Zehra Cunillera, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016), 105.

⁵² Kartal, “Ete Kemiğe Bürenen Hayalet: Marx ve Foucault”, 100.

⁵³ Foucault, *İktidarın Gözü*, 170.

⁵⁴ Sever Işık, “Foucault'da İktidar, Özgürlük ve Direniş”, *Ekev Akademi Dergisi* 16/51 (Bahar 2012), 112.

yapmamalıyız. Foucault mikro düzeyde kendimiz ile kurduğumuz ilişkiyi ve kendimizi herhangi bir deneyimin öznesi kılma biçimimizi sorgulamamızı önerir ve bizi kuşatan normlar ile ancak bu şekilde mücadele edebileceğimizi söyler. Kendimizi sabit bir yerde konumlanmış belirli bir özne olarak kurduğumuzu sanıp, iktidara kendi içimizden bağlanmamalıyız. Mesela günümüz toplumunda her gün belirli bir saatte yatıp belirli bir saatte uyanmak, düzenli bir hayata sahip olmak, çalışkan olmak, evlenmek, bir işte çalışmak vs. birer normdur. Biz bu normları sorgulayarak ve küçük hareketler ile de olsa hayatımızı kuşatan bu normların dışına çıkarak iktidar ile mücadele edebiliriz. Foucault bu nedenle entelektüelin günümüz toplumundaki rolünün asla yasa yapmak, çözümler önermek ya da (Marx'ın aksine) *kurtuluş* için birtakım kehanetlerde bulunmak olmadığını söyler.⁵⁵ Çünkü eğer entelektüel dışarıdan belirlenmiş bir mücadele biçimi veya bir kurtuluş reçetesi önerirse yine bizim özneliğimizi dışarıdan belirlemiş, bize bir kimlik dayatmış ve yine üzerimizde bir iktidar kurmuş olur. Bu nedenle Foucault aşağıdan ve tabandan doğru işleyen bir mücadeleden bahseder. Çünkü iktidar da aşağıda oluşmaktadır. Ona göre iktidar bize başımızdan aşağıya doğru hakim olmaz, ayak tabanımızdan yukarıya doğru hakim olur.⁵⁶ Foucault bu mücadeleleri bireyi özne yapan iktidara karşı yürütülen mücadeleler olarak adlandırır ve bu mücadelelerin birtakım ortak özelliklerinden bahseder; İlk olarak Foucault'ya göre bu mücadelelerin amacı direk olarak iktidar etkileridir. Mesela tıp mesleğinin insan bedeni üzerindeki iktidarına karşı geliştirilen mücadelenin amacı direk olarak bu mesleğin insan bedeni üzerindeki denetlenmeyen iktidarındır.⁵⁷ İkinci olarak ise Foucault'ya göre bu mücadeleler herhangi bir üst amaç, ileride gerçekleşmesi beklenen bir devrim yolundaki ilerleme ya da ileride kazanılacak olan özgürlüğün yolunda atılan küçük bir adım olma niyeti gütmazler.⁵⁸ Mesela Marx'a göre bir fabrikadaki işçinin patronuna karşı verdiği savaş aslında daha üst bir savaşın, sınıf savaşının kazanılması amacıyla hizmet etmektedir. Ancak Foucault'nun bahsettiği mücadelelerin asla böyle üst bir amacı yoktur. Bu mücadeleler direk olarak bizi etkileyen ve eylemlerimiz üzerinde eylemde bulunan pratiklere karşı yürüttüğümüz mücadelelerdir. Foucault'nun bahsettiği mücadele kavramının kapsamı oldukça geniştir. Mücadele dediğimizde zihnimizde örneğin sınıf mücadelesi gibi büyük, zorlu ve belirli bir hedefi olan, planlı ve programlı bir şekilde yürütülmesi zorunlu olan ve belirli bir örgütlenmeyi gerektiren bir şey canlanmamalı. Foucault'ya göre ebeveynlerini kızdırmak için yemek masasında parmağını burnuna sokan ve burnunu karıştıran bir çocuğun yaptığı şey tam olarak bir direniş ve bir mücadeledir.⁵⁹

⁵⁵ Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 305.

⁵⁶ Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 321.

⁵⁷ Foucault, *Özne ve İktidar*, 62.

⁵⁸ Foucault, *Özne ve İktidar*, 62.

⁵⁹ Foucault, *İktidarın Gözü*, 177.

Yemekte burnumuzu karıştırmamız gerektiği bir normdur ve biz bunun iyi bir şey olduğuna kendi içimizde de inanırız. Çocuğun sofrada burnunu karıştırması da bu normun delinmesi olduğu için bu hareket iktidara karşı verilen bir mücadeledir. Son olarak ise Foucault'ya göre bu mücadeleler bilginin iktidarına karşı yürütülen mücadelelerdir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi un, tuz, şeker yemek bilimsel olarak insan sağlığına zararlıdır diyebiliriz. Foucault insanlardan bu bilgiyi inkâr edip, un, tuz ve şeker yemenin insan sağlığına zararlı falan olmadığını iddia etmelerini ve bunun mücadelesini vermelerini istemez. Foucault'un mücadele etmemizi istediği şey bilginin kendisi değil, bilginin iktidar ile olan ilişkisidir. Bilginin bizim hayatımızda gördüğü işlevi hedef almalı ve bu işleve karşı mücadele etmeliyiz. Ancak Foucault'ya; “*peki bu mücadeleleri vererek tamamen özgür olabilir miyiz?*” sorusunu sorduğumuzda aldığımız cevap olumsuzdur. Ona göre iktidarın olmadığı bir toplum ancak soyutlama ile var olabilir. Nasıl ki tam anlamı ile mutlak, yüzde yüz belirleyici olan bir iktidar söz konusu değilse aynı şekilde böyle bir özgürlük de söz konusu değildir. Özgürlük dediğimiz şey iktidar madalyonunun öteki yüzüdür. Ancak Marx böyle düşünmez. Ona göre insanlığın özgürleşmesi, gerçekleşmesi muhtemel olan bir ihtimal değil, bir zorunluluktur. Marx 1852 yılında Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta sınıf mücadelesinin zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne ulaşacağını söyler.⁶⁰ Bu diktatörlük sınıflı toplumsal yapının ortadan kaldırılıp sınıfsız komünist topluma geçişin bir aşamasıdır. Marx'a göre bugüne kadar olan tüm devrimler var olan ilişkilerin yeniden bölüşülmesiydi. Ancak komünist devrim önceki tüm devrimlerden farklı olacak ve tüm bir sınıflı toplum deneyimini karşısına alacaktır. “Komünizm, evvelki üretim ilişkilerinin ve karşılıklı ilişkilerin tümünün temelini altüst etmesiyle önceki bütün hareketlerden ayrılır.”⁶¹

Marx *Manifesto*'da⁶² modern devleti, burjuvanın alelade işlerini yürüten bir kurul olarak tanımlamıştır. Yani devlet kendinde bir amaç değil, sınıflı toplumda eşitsizlikleri görünmez, kabul edilebilir ve uygulanabilir kılan üstyapısal bir kurumdur ve dolayısıyla bir araçtır. Devlet egemen sınıfın egemenliğini uygulayabilmesinin bir aracıdır. Proletarya devrimi ile birlikte, bir geçiş evresine denk düşen proletarya diktatörlüğü evresinden sonra, tanımı gereği egemen sınıfın aracı olan devlet komünizmin sınıfsız toplumunda kendisine artık ihtiyaç kalmadığı için ortadan kalkacaktır. Yani proletarya devriminden sonra, önceki tüm siyasal devrimlerden farklı olarak devlette tekrar kodlanan bir iktidar ilişkisi söz konusu olmayacaktır. Marx hiçbir

⁶⁰ Karl Marx, “1848-1857 Mektupları”, çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*, ed. Güçlü Ateşoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 386.

⁶¹ Marx – Engels, “Alman İdeolojisi”, 221.

⁶² Karl Marx – Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan – Tektaş Ağaoğlu (İstanbul: Yordam Yayınları, 2018), 43.

şekilde devletten doğru ve devletin özgürleşmesinden doğru bir insani özgürleşmenin geleceğine inanmaz. Marx devletin özgürleşmesi meselesini *Gotha Programının Eleştirisi*⁶³’nde dile getirmiştir. Marx’a göre işçinin amacı asla devleti özgürleştirmek değildir. Çünkü zaten devlet sınıflı toplumda, sınıf çatışmalarını egemen sınıfın lehine çözen bir araçtır. Bu nedenle de özgürlük dediğimiz şey devleti özgürleştirmek değil, devleti üstyapısal konumundan indirip halka bağımlı hale getirmektir. Marx aynı şekilde *Yahudi Sorunu*’nda da bu konuya değinmiş ve bazı grupların devlet aracılığıyla birtakım haklar elde etmesini siyasal özgürlük olarak tanımlamış ve bu özgürlüğün insani bir özgürlük olmadığını söylemiştir.⁶⁴ Çünkü özgürlük asla devlet aracılığıyla elde edilmez. Devlet aracılığıyla elde edilen siyasal özgürlükler aslında işçi sınıfının toplumsal gücünün ellerinden çekilip alınması anlamına gelmektedir.

Manifesto’da burjuvazinin kendi mezar kazıcısını ürettiğinden bahsedilmiştir.⁶⁵ Burjuvazi sanayileşme ile birlikte işçi sınıfını kentlerde toplamıştır ve böylece bu sınıfın birlik olup burjuvaziye karşı bir mücadele verebilmesinin de koşullarını kendi elleri ile yaratmıştır. İşçi sınıfı ilk olarak kendi ulusal burjuvası ile mücadele edecek ve sonrasında zaten burjuvazi işçiler arasındaki her türlü farkı silip attığı için işçiler birleşecek ve küresel bir mücadele verecektir. Marx bu mücadeleyi “muazzam çoğunluğun, muazzam çoğunluk yararına bağımsız hareketi” olarak tanımlar.⁶⁶ Buradaki mücadele bir yaşam mücadelesidir ve mücadelenin sonunda tüm insanlığın yaşamının kurtulduğu bir dünya resmi çizilmiştir.

SONUÇ

Marx kapitalizmin maskesiz bir şekilde, tüm çıplaklığı ve vahşeti ile egemen olduğu bir dönemde yazmaktaydı. O bize “insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazıldığını söylediği bir öyküyü” anlatmaktadır.⁶⁷ *Kapital*’in 8. Bölümünde gördüğümüz haliyle Marx fabrikalara giden müfettişlerin raporlarını ve Çocuk İstihdamı Komisyonu’nun raporlarını vs. alıntılarla bu vahşeti görünür kılmaya çalışmıştır. Bu raporlarda işçilerin uyumaya ve yemek yemeye zamanlarının olmadığı, her yeni işçi kuşağının bir önceki kuşağa oranla boy ve kilo anlamında bir bozulma yaşadığı görülmektedir.⁶⁸ Burada anlatılan açık açık bir insan topluluğunun telef oluşunun

⁶³ Karl Marx, “Gotha Programının Eleştirisi”, çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*, ed. Güçlü Ateşoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 604-609.

⁶⁴ Neocleous, *Sivil Toplumunu Yönetmek*, 45.

⁶⁵ Marx – Engels, *Komünist Manifesto*, 56.

⁶⁶ Marx – Engels, *Komünist Manifesto*, 55.

⁶⁷ Karl Marx, *Kapital I*, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2020), 688.

⁶⁸ Marx, *Kapital I*, 241.

hikayesidir. Çalıştıkları kollara göre farklılık arz etmekle birlikte işçilerin ömürleri kısalmış, astım ve verem olma oranları bir hayli artmış, yeni nesil bedensel açıdan bozulmalar yaşamıştır. Salt bağlama yaslanarak bir yorum yapmaktan kaçınmakla birlikte Marx'ın ekonomik sömürü ve tahakküm ilişkilerinden doğru, özel mülkiyetin iktidarına karşı mücadele ederek ve onu ortadan kaldırarak elde edilen bir özgürlük ve kurtuluş tahayyül etmesi yaşadığı dönemin koşulları da göz önünde bulundurulursa daha anlaşılabilir olmaktadır. O dönemde kelimenin tam anlamıyla işçilerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şeyleri bulunmamaktaydı. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru geldiğimizde işçi sınıfının heterojenleştiğini ve kendi içerisinde ayrıştığını söyleyebiliriz. David Harvey bu anlamda ücret ve sosyal güvence açısından diğer bölgelerin işçilerinden ayrılmış olan ve çok daha iyi standartlarda yaşayan bir Avrupalı işçi aristokrasisinden bahseder ve bu işçi sınıfının zincirlerinden başka kaybedecekleri çok fazla şey vardır diye de ekler.⁶⁹ Jacques Bidet'e göre kapitalizmin gelişiminden doğup gelişmesi gereken devrimler gerçekleşmemiştir. Ayrıca 20. yüzyıla geldiğimizde ortaya çıkan *yeni insan* da beklenen özgür üretici değil, neoliberal iktidara tabi kılınmış olan *özne* olmuştur.⁷⁰ Foucault da bu noktada ekonomik sömürü ve tahakküm ilişkilerini de asla dışarıda bırakmamak ile beraber bu neoliberal iktidara tabi olan öznenin boyun eğdirilişini ele almıştır. Çünkü ona göre Faşizm ve Stalinizm deneyimleri bize ekonomik sorunları çözdüğümüzde diğer tüm sorunların hallolmayacağını göstermiştir.

Marx kapitalizmi insani gelişmenin bir uğrağı olarak görmekte, tıpkı köleci toplum ve feodal toplum gibi kapitalist toplumun da doğal bir toplum olmadığını iddia edip bu sistemin insani gelişmenin ileriki evresinde yıkılacağından şüphe duymamaktaydı. Ona göre tarihin her döneminde bir egemen sınıf ve bir de bu egemen sınıfın kendisine tabi kılıp sömürdüğü bir ezilen sınıf var olmuştur. Tarihin itici gücü de bu iki sınıfın birbirleri ile olan mücadelesidir. Kapitalist toplumda söz konusu sınıflar arasındaki ayrım çizgisi daha önce hiçbir toplumda olmadığı kadar keskinleşmiştir ve ezilen sınıf eşi benzeri görülmemiş bir sömürü ve yabancılaşma ile karşı karşıyadır. Ancak Marx'a göre söz konusu ezilen sınıf dünyanın her yerinde bilinçlenerek birlik olacak ve bir proleterya devrimi ile birlikte burjuvanın iktidarına son verecektir. Geleceğin toplumu sınıfsız ve tamamıyla özgür bir toplum olan komünist toplumdur. Marx oldukça karamsar başladığı hikayeyi mutlu bir sonla bitirir. Ancak Foucault'ya göre ekonomik sorunları ve bu sorunların üzerine temellenmiş olan sömürü ve tahakküm ilişkilerini ortadan kaldırdığımızda mutlak bir özgürlüğe erişeceğimiz anlatsı büyük bir yanılsamadır. Ona göre iktidarın stratejileri sonsuz sayıdadır ve özneler arası ilişkilerin her noktasında işler haldedir. Direkt birey olarak tanımlayabileceğimiz bir

⁶⁹ Harvey, *Umut Mekanları*, 65.

⁷⁰ Bidet, *Foucault'yu Marx'la Okumak*, 15.

varlık söz konusu değildir. Birey asla kendi başına var olabilen bir töz olamaz. Birey başlı başına iktidarın bir ürünüdür ve iktidar kurduğu birey üzerinden işlemektedir. Foucault'da birey hem iktidar ilişkileri tarafından kurulur, hem kendisini kuran iktidar ilişkilerinin taşıyıcısıdır ve hem de bu iktidar ilişkilerine karşı direnebilme imkanına sahiptir. Foucault'nun öznesi ancak iktidar ilişkileri içerisinde var olabilmekte ve var olduğu süre boyunca da iktidar ilişkilerinden asla tamamiyle kurtulamamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi; Foucault'ya göre mutlak bir özgürlüğün olduğu iktidarsız bir toplum ancak soyutlamada var olabilir. İktidar her yerdedir.

KAYNAKÇA

Ateşoğlu, Nadir. "Michel Foucault'da İktidar ve Özgürlük Kavramlarının Orhan Tekelioğlu, Cem Deveci ve Tina Besley'in Çalışmaları Bağlamında Değerlendirilmesi". *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Ocak 2019), 220-237.

Bidet, Jacques. *Foucault'yu Marx'la Okumak*. çev. Zehra Cunillera. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016.

Donovan, Josephine. *Feminist Teori*. çev. Aksu Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 11. Basım, 2016.

Foucault, Michel. *Büyük Kapatılma*. çev. Işık Ergüden – Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2015.

Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 8. Basım, 2017.

Foucault, Michel. *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. çev. Işık Ergüden – Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2016.

Foucault, Michel. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. çev. Ferhat Taylan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2019.

Foucault, Michel. *İktidarın Gözü*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2015.

Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. çev. Işık Ergüden – Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, 2016.

Foucault, Michel. *Toplumunu Savunmak Gerekir*. çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Harvey, David. *Umut Mekanları*. çev. Zeynep Gambetti. İstanbul: Metis Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

İşık, Sever. “Foucault’da İktidar, Özgürlük ve Direniş”. *EKEV Akademi Dergisi* 16/51 (Bahar 2012), 103-114.

Kartal, Onur. “Ete Kemiğe Bürünen Hayalet: Marx ve Foucault”. *Birikim Dergisi* 349/350 (Haziran 2018), 100-107.

Koç, Altuğ. “Foucault’nun Biyopolitika Kavramının Teorik Çerçevesi”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2018), 193-218.

Marx, Karl. *Kapital I*. çev. Mehmet Selik – Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Yayınları, 13. Basım, 2020.

Marx, Karl. “Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları”. çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*. ed. Güçlü Ateşoğlu. 107-150. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Marx, Karl. “1848-1857 Mektupları”. çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*. ed. Güçlü Ateşoğlu. 385-387. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Marx, Karl. “Feuerbach Üzerine Tezler”. çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*. ed. Güçlü Ateşoğlu. 198-201. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Marx, Karl. “Gotha Programının Eleştirisi”. çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*. ed. Güçlü Ateşoğlu. 604-610. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Marx, Karl – Engels, Friedrich. “Alman İdeolojisi”. çev. Güçlü Ateşoğlu vd. *Hayalet Marx: Seçme Yazılar*. ed. Güçlü Ateşoğlu. 202-232. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Marx, Karl – Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*. çev. Nail Satlıgan – Tektaş Ağaoğlu. İstanbul: Yordam Yayınları, 8. Basım, 2018.

Neocleous, Mark. *Sivil Toplum Yönetmek*. çev. Bahadır Ahıska. Ankara: Notabane Yayınları, 2. Basım, 2015.

Ollman, Bertell. *Yabancılaşma: Marx’ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. çev. Ayşegül Kars. İstanbul: Yordam Yayınları, 2. Basım 2015.

Senemoğlu, Olkan. *Kapitalizm ve Korku*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

RANKING THE SKILL PRIORITIES OF BANKING MANAGERS FOR SERVICE DEVELOPMENT WITH FUZZY QUALIFLEX

Serhat YÜKSEL*

ORCID ID: 0000-0002-9858-1266

Hasan DİNÇER**

ORCID ID: 0000-0002-8072-031X

Abstract: This study aims to evaluate the skills required by bank managers to be successful in developing new products and services. In this process, 3 different types of skills were identified: technical, conceptual and human skills. Fuzzy QUALIFLEX method is considered to rank these different skills. The findings state that conceptual skills are the most significant for the bank managers in order for the success of new service development process. Thus, it is recommended that banks should employ managers to the new product and service development department who have more effective conceptual skills. Because the managers, who have conceptual thinking skills, question why an event is necessary. Therefore, they can solve their complexity more successfully. Since this situation is crucial for new service development process, banks should firstly make a survey analysis with the candidates to understand their skills more effectively and give priorities for the people who have conceptual skills.

Keywords: Skill Priorities, Banking Industry, New Service Development, Fuzzy QUALIFLEX.

* Assoc. Prof., Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, International Trade and Finance Department, serhatyuksele@medipol.edu.tr

** Prof. Dr., Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, International Trade and Finance Department, hdincer@medipol.edu.tr

BANKA YÖNETİCİLERİNİN HİZMET GELİŞTİRME ÖNCELİKLERİNİN BULANIK QUALIFLEX İLE ANALİZ EDİLMESİ

Öz: Bu çalışma, banka yöneticilerinin yeni ürün ve hizmetler geliştirmede başarılı olabilmeleri için ihtiyaç duydukları becerileri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte, teknik, kavramsal ve insan becerileri olmak üzere 3 farklı beceri türü belirlenmiştir. Bulanık QUALIFLEX yöntemi bu farklı becerileri sıralayabilmek için dikkate alınmıştır. Bulgular, yeni hizmet geliştirme sürecinin başarısına yönelik olarak, banka yöneticileri için kavramsal becerilerin en önemli faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bankaların yeni ürün ve hizmet geliştirme departmanına daha etkin kavramsal becerilere sahip yöneticiler istihdam etmesi önerilmektedir. Çünkü kavramsal düşünme becerisine sahip yöneticiler, bir olayın neden gerekli olduğunu sorgulamaktadır. Bu nedenle, bahsi geçen yöneticiler meydana gelen karmaşıklıkları daha başarılı bir şekilde çözebilmektedirler. Bu durum yeni hizmet geliştirme süreci için hayati önem taşıdığından, bankaların öncelikle becerilerini daha etkili anlayabilmeleri ve kavramsal becerilere sahip kişilere öncelik verebilmeleri için adaylarla anket analizi yapmaları yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beceri Öncelikleri, Bankacılık Sektörü, Yeni Hizmet Geliştirme, Bulanık QUALIFLEX.

INTRODUCTION

Intercompany competition is highly preferred for customers. When companies compete with each other, they take a number of actions to prevent others and win customers. The main action taken is to lower the prices of the products. Therefore, customers are very pleased with the fact that they pay less for the products. However, firms are not very satisfied with this situation. Because they lower their prices in order to compete, sales volumes will decrease. This situation will negatively affect the profitability of the related companies. As can be seen here, companies cannot continuously lower their prices. Since this will cause firms to have negative profit margins after a certain point, they have to consider other possibilities in terms of price reduction in order to gain competitive advantage.

Unlike price reduction, another preferred way for companies to increase their competitive advantage is to develop new products and services. Companies develop products and services on the ground, giving customers the opportunity to have products

that they have not experienced before. This is likely to attract customers, because customers think that their benefits will increase when they use a new product or service. As can be seen, new product and service development is an important strategy that companies can implement to differentiate from their competitors. In this way, these companies will not have to decrease their price and reduce their profitability.

One of the sectors where new product and service development is very important is banking. Particularly with the effect of globalization, the banking sector is experiencing significant competition all over the world.¹ Therefore, banks pursue effective strategies to differentiate themselves from their competitors. As mentioned before, price reduction is an application that both reduces the profitability of banks and also discontinues it. Therefore, banks, as an effective strategy, prefer to develop new products and services. Banks have many different fields of activity such as lending, opening a deposit account, selling credit cards and making money transfers. As a result, it is clear that developing new products and services is a very suitable strategy for banks (Eti et al., 2020).

It is possible to mention a number of factors that affect the performance of banks in developing new products and services. As an example, it is thought that technological development in banks has an effect on performance in this regard. Banks that are more technologically advanced can develop new products and services that are more preferable. On the other hand, it is important to analyze customer expectations correctly.² Banks can understand what their customers want and can develop new products more successfully. In addition, banks that are better able to manage their financial position are considered to be more successful in this process. In other words, banks that do not have liquidity problems and have reasonable indebtedness are likely to develop more successful new products.

In addition, the competence of bank managers is crucial for a bank to be successful in the development of new products and services. In order for banks to be successful in this process, first of all, bank managers need to have good communication with staff. Bank managers who have more effective communication will be able to understand the expectations of the staff more accurately. Moreover, it is very important that bank managers have good training. More educated and following the current issues in the market, bank managers are likely to develop new products more successfully. In summary, in order for a bank to be successful in developing new products, bank

¹ Serkan Eti vd. "G20 Ülkelerinde Bankacılık Sektörünün 5 Yıllık Geleceğinin Arıma Yöntemi ile Tahmin Edilmesi" *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2019), 26-38.

² İrfan Ersin - Serkan Eti. "Measuring the Waste-Conscious and Saving Habits of the Youth in Turkey: The Sample of Istanbul Medipol University." *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 30/5618 (2017), 1-9.

managers must have a high level of technical equipment and a good level of communication.

In this study, the skills required by bank managers to be successful in developing new products and services are analyzed. In this context, firstly, the literature has been searched extensively and 6 different criteria have been selected which can affect the performance of new product and service development. These criteria were weighted using fuzzy DEMATEL method. In the final stage of the analysis process, the skills required by bank managers are listed according to their materiality. Within this framework, 3 different types of skills were identified: technical, conceptual and human skills. The fuzzy QUALIFLEX approach was also taken into account in ordering these skills.

This study is thought to bring innovation to the literature in many respects. First of all, in this study, the factors that affect the performance of the managers are listed in order for the banks to be successful in the new product and service development process. On the other hand, these issues are weighted for banks. Therefore, these weighted criteria are considered to play a significant role in the selection of managers of banks. In addition, the fuzzy QUALIFLEX method was considered for the first time in a study in this field. This situation is thought to increase the originality of the study.

1. LITERATURE REVIEW FOR NEW PRODUCT OR SERVICE DEVELOPMENT

Developing new products and services is an important issue for the continuity of companies. Therefore, in the literature, many researchers have focused on this issue. In general, the studies focused on the issues to be taken into consideration during the development of new products and services. In this context, one of the most prominent issues is customer satisfaction. According to the authors, when developing a new product or service, it is necessary to first understand what customers expect.³ However, it is also stated that as there are different customer profiles in some sectors, it is difficult to determine these expectations clearly.⁴ In this context, a very detailed analysis by companies is important.

The bank's technological development has been recognized as the most important indicator of new product and service development performance in many

³ Hasan Dinçer - Serhat Yüksel. "Comparative Evaluation of BSC-based New Service Development Competencies in Turkish Banking Sector with the Integrated Fuzzy Hybrid MCDM Using Content Analysis." *International Journal of Fuzzy Systems* 20/8 (2018), 2497-2516.

⁴ Kong YuSheng - Masud Ibrahim. "Service Innovation, Service Delivery and Customer Satisfaction and Loyalty in the Banking Sector of Ghana." *International Journal of Bank Marketing* 37/5, (2019).

studies. Banks have many different fields of activity such as lending, deposit collection, credit card usage and money transfer. In order to develop new products and services in these processes, they need to be technologically advanced.⁵ In other words, it is easier for technologically advanced banks to succeed in this process than others. Additionally, it is also underlined that thanks to the technological strength of banks, it is possible to provide more efficient service to customers on the internet. This will help to reduce the concentration on the bank branches.⁶ As a result, banks' costs will decrease, and profit margins will increase. Moreover, it is also indicated that without technological development, it becomes very difficult for the banks to be successful in new product and service development process.⁷ On the other hand, a significant portion of the studies emphasized that banks' financial position should be suitable for new product and service development performance. The process of developing new products and services creates significant costs for the. In order to develop a new product, extensive preparation is required.⁸ In addition, it is also defined that it is necessary to make significant expenditure on the IT software of the new product developed. Similarly, the accuracy of this software needs to be tested before the product is released.⁹

As can be seen from these issues, in order to develop new products and services, the financial position of banks must be in line with this. Within this framework, the most important issue is the capital adequacy of the bank.¹⁰ It is not appropriate for the bank, which has liquidity problems, to develop new products and services. Moreover, it is also identified that the indebtedness level of banks is another important issue in this context.¹¹ In other words, it would be more appropriate for the bank with a very high debt to improve its indebtedness situation before developing new products and services. Finally, in some studies, it is also concluded that the foreign exchange position of banks is another issue that needs to be controlled in this process. A bank with a foreign

⁵ Andrey Martovoy - Anne-Laure Mention. "Patterns of New Service Development Processes in Banking." *International Journal of Bank Marketing* 34/1 (2016), 62-77.

⁶ Glauco HS Mendes et al. "Uncovering the Structures and Maturity of the New Service Development Research Field through a Bibliometric Study (1984-2014)." *Journal of Service Management* 28/1 (2017).

⁷ Jack Crumbly and Lemuria Carter. "Social Media and Humanitarian Logistics: The Impact of Task-Technology Fit on New Service Development." *Procedia Engineering* 107 (2015): 412-416.

⁸ Hasan Dinçer vd. "Determining Influencing Factors of Currency Exchange Rate for Decision Making in Global Economy Using MARS Method." *Geopolitics and Strategic Management in the Global Economy*. IGI Global, (2018), 261-273.

⁹ Wim Biemans and Abbie Griffin. "Innovation Practices of B2B Manufacturers and Service Providers: Are They Really Different?." *Industrial Marketing Management* 75 (2018), 112-124.

¹⁰ Md Asadul Islam et al. "Determinants of Profitability of Commercial Banks in Bangladesh." *International Journal of Banking and Financial Law* 1/1 (2017), 1-11.

¹¹ Uyen Le Van Dinh and Phuong Le. "Measuring the Impacts of Internet Banking to Bank Performance-Evidence from Vietnam." (2015).

exchange position deficit has a significant risk. Therefore, it is important to take measures to manage these risks before developing a new product.¹²

Since new product and service development is very important for banks, it has attracted the attention of many authors in the literature. In the studies, the process of developing new products and services has been addressed for many different purposes. According to a significant number of authors, customer satisfaction has come to the forefront in this process, while other authors have mentioned the importance of technological development. In addition, many studies emphasized that the financial position of banks will determine the success of this process. The effectiveness of internal communication is another highlighted in this process. As can be understood from the studies examined, the method to be applied must be different in order for a new study to be different from the previous ones.

2. METHODOLOGY

In this study, a hybrid method is used for ranking the alternatives. For this purpose, first the DEMATEL method is used for weighting the criteria of service development, and then the QUALIFLEX method is applied for ranking the alternatives entitled skills of managers for banking industry. In previous chapters, the DEMATEL method is explained in detail. In this study, the methodology of QUALIFLEX and its computation procedure are defined as follows

The QUALIFLEX method is introduced by Paelinck to generalize the Jacquet-Lagrange's permutation.¹³ This method provide a novel way in the flexible multicriteria decision making tools with the correct treatment of cardinal and ordinal information and the preferences with the concordance results.¹⁴ The QUALIFLEX method is widely used for the complex decision making problems with the several extensions and interval type 2 fuzzy sets are one of the extensions for the QUALIFLEX under the fuzzy environment. The computation details of interval type 2 fuzzy QUALIFLEX are illustrated as below.¹⁵

¹² Dan Luo et al. "The Impact of Foreign Bank Penetration on the Domestic Banking Sector: New Evidence from China." *The European Journal of Finance* 23/7-9 (2017), 752-780.

¹³ Jean Paelinck "Qualitative Multiple Criteria Analysis, Environmental Protection and Multiregional Development." *Papers of the Regional Science Association* 36/1, Springer-Verlag, 1976.

¹⁴ Abdelwaheb Rebai vd. "A Multi-Attribute Method for Choosing among Potential Alternatives with Ordinal Evaluation." *European Journal of Operational Research* 174/1 (2006), 360-373.

¹⁵ Ting-Yu Chen vd. "The Extended QUALIFLEX Method for Multiple Criteria Decision Analysis Based on Interval Type-2 Fuzzy Sets and Applications to Medical Decision Making." *European Journal of Operational Research* 226.3 (2013), 615-625.

Initially, decision matrix is constructed. In this study, interval type 2 fuzzy sets are used for appointing the fuzzy scales for linguistic evaluations. The matrix is illustrated in the following equation

$$\begin{matrix}
 & X1 & X2 & X3 & \dots & Xn \\
 A_1 & A_{11} & A_{12} & A_{13} & \dots & A_{1n} \\
 A_2 & A_{21} & A_{22} & A_{23} & \dots & A_{2n} \\
 A_3 & A_{31} & A_{32} & A_{33} & \dots & A_{3n} \\
 \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\
 A_m & A_{m1} & A_{m2} & A_{m3} & \dots & A_{mn}
 \end{matrix}
 \quad D = \tag{1}$$

$$A_{ij} = \frac{1}{k} \left[\sum_{e=1}^k A_{ij}^e \right] \tag{2}$$

The averaged values of k decision makers' criteria evaluations are considered for each alternative. In the second step, signed distance is calculated. Signed distance $d(A_{ij}, \tilde{0})$ is calculated for each A_{ij} in the decision matrix with the equation.

$$d(A_{ij}, \tilde{0}) = \frac{1}{8} \left(a_{1ij}^L + a_{2ij}^L + a_{3ij}^L + a_{4ij}^L + 4a_{1ij}^U + 2a_{2ij}^U + 2a_{3ij}^U + 4a_{4ij}^U + 3(a_{2ij}^U + a_{3ij}^U - a_{1ij}^U - a_{4ij}^U) \frac{h_{ij}^L}{h_{ij}^U} \right) \tag{3}$$

$$A_{ij} = [A_{ij}^L, A_{ij}^U] = \left[\left(a_{1ij}^L, a_{2ij}^L, a_{3ij}^L, a_{4ij}^L; h_{ij}^L \right), \left(a_{1ij}^U, a_{2ij}^U, a_{3ij}^U, a_{4ij}^U; h_{ij}^U \right) \right] \tag{4}$$

Third step is to compute the concordance/discordance index. The index I_j^l is employed for each pair of alternatives (A_ρ, A_β) with m alternatives, m! permutations of the ranking of the alternatives exist:

$$I_j^l = \sum_{A_\rho, A_\beta \in A} I_j^l(A_\rho, A_\beta) = \sum_{A_\rho, A_\beta \in A} \left(d(A_{\rho j}, \tilde{0}_1) - d(A_{\beta j}, \tilde{0}_1) \right) \tag{5}$$

$$A_{\rho j} = [A_{\rho j}^L, A_{\rho j}^U] = \left[\left(a_{1\rho j}^L, a_{2\rho j}^L, a_{3\rho j}^L, a_{4\rho j}^L; h_{\rho j}^L \right), \left(a_{1\rho j}^U, a_{2\rho j}^U, a_{3\rho j}^U, a_{4\rho j}^U; h_{\rho j}^U \right) \right] \tag{6}$$

$$A_{\beta j} = [A_{\beta j}^L, A_{\beta j}^U] = \left[\left(a_{1\beta j}^L, a_{2\beta j}^L, a_{3\beta j}^L, a_{4\beta j}^L; h_{\beta j}^L \right), \left(a_{1\beta j}^U, a_{2\beta j}^U, a_{3\beta j}^U, a_{4\beta j}^U; h_{\beta j}^U \right) \right] \tag{7}$$

Fourth step of the interval type 2 fuzzy sets-based QUALIFLEX is to employ the comprehensive concordance/discordance index. In this step, criterion weights are also applied in the concordance/discordance index by the formula

$$I^l = \sum_{A_\rho, A_\beta \in A} \sum_{j=1}^n I_j^l(A_\rho, A_\beta) \cdot W_j = \sum_{A_\rho, A_\beta \in A} \sum_{j=1}^n \left(d(A_{\rho j}, \tilde{0}_1) - d(A_{\beta j}, \tilde{0}_1) \right) \cdot W_j \quad (8)$$

Finally, the values of comprehensive index are calculated for all permutations and the maximum value is the optimal ranking order of the alternatives. Fuzzy QUALIFLEX becomes very popular in the literature especially in the last years.^{16,17,18}

2. APPLICATION ON THE BANKING INDUSTRY

In this study, it is aimed to measure the priorities of managerial skills entitled technical skills (alternative 1), conceptual skills (alternative 2), human or interpersonal skills (alternative 3) with the criteria set of service development in banking industry. For this purpose, the DEMATEL method is used for measuring the weights of each criterion and then, the QUALIFLEX method is applied for ranking the priorities of 3 managerial skills as alternatives. First of all, the factors of new service development are defined based on the supported literature. The selected criteria are seen in Table 1.

Table 1: Proposed criteria for Service Development

Criteria	Definition
Communication (Criterion 1)	Learning the capacities of organization and interacting with the efficient network
Customer (Criterion 2)	Understanding the customer needs for using the feedback
Performance (Criterion 3)	Steady measurement of innovative competencies
Designing (Criterion 4)	Managing the process of innovation multidimensionally
Competition (Criterion 5)	Benchmarking and screening the best efforts for the market conditions
Cooperation (Criterion 6)	Finding the alternative sources for the incremental and radical innovations

¹⁶ Hasan Dincer - Serhat Yüksel. "IT2-Based Fuzzy Hybrid Decision Making Approach to Soft Computing." *IEEE Access* 7 (2019), 15932-15944.

¹⁷ Xiaolu Zhang - Zeshui Xu. "Hesitant Fuzzy QUALIFLEX Approach with a Signed Distance-Based Comparison Method for Multiple Criteria Decision Analysis." *Expert systems with applications* 42/2 (2015), 873-884.

¹⁸ Jian Li - Jian-qiang Wang. "An Extended QUALIFLEX Method under Probability Hesitant Fuzzy Environment for Selecting Green Suppliers." *International Journal of Fuzzy Systems* 19/6 (2017), 1866-1879.

In Table 1, there are six criteria for the determinants of service development with the literature review. First criterion is communication that highlights learning and interactions with the efficient network and organization. Second criterion defines the customer expectations could be obtained by the feedbacks. Third criterion is the measurement of innovative competencies for the effective performance management. Fourth criterion is to design the process by managing the innovation studies. Fifth criterion examines the best practices of rivals that should be screened for selecting the policies of benchmarking. Final criterion is to cooperate with the alternative sources for the innovative solutions.

Secondly, the weights of criteria are computed with interval type 2 fuzzy DEMATEL method. For that, linguistic evaluations from 3 decision makers, that have expertise in the field of banking management and innovation, are obtained for evaluating each criterion. Linguistic scales and their trapezoidal fuzzy numbers for criteria and alternatives are provided in Table 2.¹⁹

Table 2: Linguistic scales and interval type-2 trapezoidal fuzzy numbers for the criteria and alternatives

Criteria	Alternatives	IT2TrFNs
Absolutely Low (AL)	Absolutely Poor (AP)	((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))
Very Low (VL)	Very Poor (VP)	((0.0075, 0.0075, 0.015, 0.0525;0.8), (0.0,0.0,0.02,0.07;1.0))
Low (L)	Poor (P)	((0.0875, 0.12, 0.16, 0.1825;0.8), (0.04,0.10,0.18,0.23;1.0))
Medium Low (ML)	Medium Poor (MP)	((0.2325, 0.255, 0.325, 0.3575;0.8), (0.17,0.22,0.36,0.42;1.0))
Medium (M)	Fair (F)	((0.4025, 0.4525, 0.5375, 0.5675;0.8), (0.32,0.41,0.58,0.65;1.0))
Medium High (MH)	Medium Good (MG)	((0.65, 0.6725, 0.7575, 0.79;0.8), (0.58,0.63,0.80,0.86;1.0))
High (H)	Good (G)	((0.7825, 0.815, 0.885, 0.9075;0.8), (0.72,0.78,0.92,0.97;1.0))
Very High (VH)	Very Good (VG)	((0.9475, 0.985, 0.9925, 0.9925;0.8), (0.93,0.98,1.0,1.0;1.0))
Absolutely High (AH)	Absolutely Good (AG)	((1.0, 1.0, 1.0, 1.0; 1.0), (1.0, 1.0, 1.0, 1.0; 1.0))

¹⁹ Kaui-Hwang Chen et al. "Service Innovation and New Product Performance: The Influence of Market-Linking Capabilities and Market Turbulence." *International Journal of Production Economics* 172 (2016), 54-64.

Direct-relation matrix with the linguistic evaluations of each decision maker for the criteria are given in Table 3.

Table 3: Linguistic direct-relation matrix

	C1			C2			C3			C4			C5			C6		
	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3
C1	-	-	-	M	M	MH	M	M	ML	M	M	M	M	M	M	MH	H	MH
C2	MH	H	VH	-	-	-	MH	MH	MH	VH	H	H	MH	M	MH	H	MH	M
C3	M	MH	M	MH	MH	M	-	-	-	VH	H	H	MH	M	M	MH	MH	MH
C4	M	M	MH	M	MH	M	M	H	MH	-	-	-	ML	MH	M	ML	M	M
C5	ML	ML	M	M	MH	M	VH	MH	M	ML	M	M	-	-	-	M	MH	M
C6	M	ML	M	M	ML	M	MH	M	MH	VH	H	H	M	M	MH	-	-	-

Initial direct-relation matrix with the trapezoidal fuzzy numbers is represented and the averaged values of fuzzy numbers are considered for the relation matrix. And then, normalization procedure is applied, and the results are given in Table 4.

Table 4: Normalized initial direct fuzzy relation matrix

	C1	C2	C3
C1	$((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))$	$((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))$	$((0.08,0.09,0.11,0.12;0.80), (0.07,0.08,0.12,0.14;1.00))$
C2	$((0.19,0.20,0.21,0.22;0.80), (0.18,0.19,0.22,0.23;1.00))$	$((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))$	$((0.16,0.16,0.19,0.19;0.80), (0.14,0.15,0.20,0.21;1.00))$
C3	$((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))$	$((0.10,0.11,0.13,0.14;0.80), (0.09,0.10,0.14,0.16;1.00))$	$((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))$
C4	$((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))$	$((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))$	$((0.15,0.16,0.18,0.18;0.80), (0.13,0.15,0.19,0.20;1.00))$
C5	$((0.07,0.08,0.10,0.10;0.80), (0.05,0.07,0.11,0.12;1.00))$	$((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))$	$((0.16,0.17,0.19,0.19;0.80), (0.15,0.16,0.19,0.20;1.00))$

C6	((0.08,0.09,0.11,0.12;0.80), (0.07,0.08,0.12,0.14;1.00))	((0.08,0.09,0.11,0.12;0.80), (0.07,0.08,0.12,0.14;1.00))	((0.14,0.15,0.17,0.17;0.80), (0.12,0.14,0.18,0.19;1.00))
	C4	C5	C6
C1	((0.10,0.11,0.13,0.14;0.80), (0.08,0.10,0.14,0.16;1.00))	((0.10,0.11,0.13,0.14;0.80), (0.08,0.10,0.14,0.16;1.00))	((0.17,0.18,0.20,0.20;0.80), (0.15,0.17,0.21,0.22;1.00))
C2	((0.20,0.21,0.22,0.23;0.80), (0.19,0.21,0.23,0.24;1.00))	((0.14,0.15,0.17,0.17;0.80), (0.12,0.14,0.18,0.19;1.00))	((0.15,0.16,0.18,0.18;0.80), (0.13,0.15,0.19,0.20;1.00))
C3	((0.20,0.21,0.22,0.23;0.80), (0.19,0.21,0.23,0.24;1.00))	((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))	((0.16,0.16,0.19,0.19;0.80), (0.14,0.15,0.20,0.21;1.00))
C4	((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))	((0.10,0.12,0.14,0.15;0.80), (0.08,0.11,0.15,0.17;1.00))	((0.08,0.09,0.11,0.12;0.80), (0.07,0.08,0.12,0.14;1.00))
C5	((0.08,0.09,0.11,0.12;0.80), (0.07,0.08,0.12,0.14;1.00))	((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))	((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))
C6	((0.20,0.21,0.22,0.23;0.80), (0.19,0.21,0.23,0.24;1.00))	((0.12,0.13,0.15,0.16;0.80), (0.10,0.12,0.16,0.18;1.00))	((0.0,0.0,0.0,0.0;1.0), (0.0,0.0,0.0,0.0;1.0))

Total relation fuzzy matrix is constructed before the defuzzification process. The matrix is presented in Table 5.

Table 5: Total relation fuzzy matrix

	C1	C2	C3
C1	((0.17,0.23,0.44,0.58;0.80), (0.10,0.17,0.65,1.42;1.00))	((0.28,0.34,0.57,0.72;0.80), (0.19,0.27,0.79,1.59;1.00))	((0.28,0.35,0.60,0.76;0.80), (0.18,0.28,0.84,1.70;1.00))

C2	((0.41,0.48,0.75,0.92;0.80), (0.31,0.41,1.00,1.92;1.00))	((0.24,0.31,0.57,0.74;0.80), (0.15,0.24,0.82,1.76;1.00))	((0.42,0.50,0.80,0.99;0.80), (0.31,0.41,1.08,2.09;1.00))
C3	((0.32,0.40,0.65,0.81;0.80), (0.22,0.32,0.89,1.77;1.00))	((0.34,0.41,0.67,0.83;0.80), (0.24,0.33,0.91,1.81;1.00))	((0.26,0.33,0.59,0.76;0.80), (0.16,0.25,0.85,1.80;1.00))
C4	((0.28,0.35,0.58,0.72;0.80), (0.19,0.28,0.79,1.58;1.00))	((0.28,0.35,0.58,0.73;0.80), (0.19,0.28,0.80,1.60;1.00))	((0.34,0.40,0.65,0.81;0.80), (0.24,0.33,0.89,1.75;1.00))
C5	((0.24,0.30,0.52,0.66;0.80), (0.15,0.24,0.73,1.49;1.00))	((0.28,0.34,0.57,0.71;0.80), (0.19,0.27,0.78,1.56;1.00))	((0.34,0.41,0.65,0.81;0.80), (0.24,0.34,0.87,1.71;1.00))
C6	((0.26,0.33,0.57,0.71;0.80), (0.17,0.26,0.78,1.59;1.00))	((0.27,0.33,0.57,0.72;0.80), (0.17,0.26,0.79,1.62;1.00))	((0.34,0.41,0.67,0.83;0.80), (0.24,0.34,0.91,1.79;1.00))
	C4	C5	C6
C1	((0.32,0.40,0.66,0.83;0.80), (0.22,0.32,0.91,1.81;1.00))	((0.26,0.33,0.56,0.71;0.80), (0.17,0.26,0.78,1.58;1.00))	((0.34,0.41,0.65,0.81;0.80), (0.25,0.34,0.89,1.74;1.00))
C2	((0.49,0.58,0.89,1.08;0.80), (0.38,0.49,1.18,2.23;1.00))	((0.36,0.44,0.71,0.89;0.80), (0.26,0.36,0.97,1.92;1.00))	((0.41,0.49,0.78,0.97;0.80), (0.29,0.40,1.06,2.07;1.00))
C3	((0.46,0.55,0.83,1.01;0.80), (0.36,0.46,1.11,2.10;1.00))	((0.32,0.39,0.65,0.82;0.80), (0.22,0.32,0.90,1.80;1.00))	((0.38,0.45,0.73,0.91;0.80), (0.28,0.37,1.00,1.95;1.00))
C4	((0.23,0.30,0.55,0.71;0.80), (0.15,0.23,0.79,1.68;1.00))	((0.27,0.33,0.56,0.71;0.80), (0.18,0.26,0.78,1.59;1.00))	((0.28,0.35,0.60,0.76;0.80), (0.18,0.27,0.83,1.69;1.00))

C5	$((0.31, 0.39, 0.64, 0.80; 0.80), (0.21, 0.31, 0.88, 1.76; 1.00))$	$((0.17, 0.23, 0.44, 0.57; 0.80), (0.10, 0.17, 0.64, 1.41; 1.00))$	$((0.30, 0.37, 0.61, 0.76; 0.80), (0.21, 0.30, 0.84, 1.67; 1.00))$
C6	$((0.42, 0.50, 0.76, 0.93; 0.80), (0.32, 0.42, 1.01, 1.92; 1.00))$	$((0.29, 0.36, 0.60, 0.75; 0.80), (0.20, 0.29, 0.82, 1.64; 1.00))$	$((0.21, 0.27, 0.51, 0.67; 0.80), (0.12, 0.20, 0.74, 1.61; 1.00))$

At final step of interval type 2 fuzzy DEMATEL, impact degrees of factors are computed, and the interval type 2 fuzzy numbers of each criterion are presented in Table 6.

Table 6: Impact degrees of criteria

Criteria	$(\tilde{D}_i + \tilde{R}_i)$
Communication (Criterion 1)	$((3.35, 4.16, 7.00, 8.82; 0.80), (2.26, 3.31, 9.69, 19.62; 1.00))$
Customer (Criterion 2)	$((4.02, 4.89, 8.03, 10.04; 0.80), (2.82, 3.96, 11.01, 21.92; 1.00))$
Performance (Criterion 3)	$((4.06, 4.93, 8.09, 10.11; 0.80), (2.86, 3.99, 11.09, 22.06; 1.00))$
Designing (Criterion 4)	$((3.93, 4.81, 7.86, 9.81; 0.80), (2.76, 3.90, 10.76, 21.39; 1.00))$
Competition (Criterion 5)	$((3.32, 4.12, 6.95, 8.76; 0.80), (2.24, 3.28, 9.63, 19.52; 1.00))$
Cooperation (Criterion 6)	$((3.72, 4.55, 7.56, 9.49; 0.80), (2.57, 3.66, 10.41, 20.89; 1.00))$

Thirdly, the ranking of managerial skills in banking industry is applied with interval type 2 fuzzy QUALIFLEX. For that, linguistic choices for each type of managerial skills are listed in Table 7.

Table 7: Linguistic decision matrix

	Alternative 1 (Technical Skills)			Alternative 2 (Conceptual Skills)			Alternative 3 Human or Interpersonal Skills)		
	DM 1	DM 2	DM 3	DM 1	DM 2	DM 3	DM1	DM2	DM3

Communication (Criterion 1)	F	MG	MG	MG	G	VG	VG	G	AG
Customer (Criterion 2)	G	MG	MG	G	MG	G	AG	G	VG
Performance (Criterion 3)	VG	VG	G	VG	VG	G	G	G	VG
Designing (Criterion 4)	VG	AG	VG	VG	G	G	G	G	MG
Competition (Criterion 5)	G	VG	G	VG	AG	VG	G	G	G
Cooperation (Criterion 6)	VG	AG	G	VG	G	VG	VG	G	VG

Expert evaluations with the trapezoidal fuzzy numbers are presented in Table 8. Averaged values of the decision makers are used for the fuzzy decision matrix.

Table 8: Fuzzy decision matrix

	Alternative 1	Alternative 2	Alternative 3
Criterion 1	((0.57,0.60,0.68,0.72;0.80), (0.49,0.56,0.73,0.79;1.00))	((0.79,0.82,0.88,0.90;0.80), (0.74,0.80,0.91,0.94;1.00))	((0.91,0.93,0.96,0.97;0.80), (0.88,0.92,0.97,0.99;1.00))
Criterion 2	((0.69,0.72,0.80,0.83;0.80), (0.63,0.68,0.84,0.90;1.00))	((0.74,0.77,0.84,0.87;0.80), (0.67,0.73,0.88,0.93;1.00))	((0.91,0.93,0.96,0.97;0.80), (0.88,0.92,0.97,0.99;1.00))
Criterion 3	((0.89,0.93,0.96,0.96;0.80), (0.86,0.91,0.97,0.99;1.00))	((0.89,0.93,0.96,0.96;0.80), (0.86,0.91,0.97,0.99;1.00))	((0.84,0.87,0.92,0.94;0.80), (0.79,0.85,0.95,0.98;1.00))
Criterion 4	((0.97,0.99,1.00,1.00;0.80), (0.95,0.99,1.00,1.00;1.00))	((0.84,0.87,0.92,0.94;0.80), (0.79,0.85,0.95,0.98;1.00))	((0.74,0.77,0.84,0.87;0.80), (0.67,0.73,0.88,0.93;1.00))
Criterion 5	((0.84,0.87,0.92,0.94;0.80), (0.79,0.85,0.95,0.98;1.00))	((0.97,0.99,1.00,1.00;0.80), (0.95,0.99,1.00,1.00;1.00))	((0.78,0.82,0.89,0.91;0.80), (0.72,0.78,0.92,0.97;1.00))

Criterion 6	((0.91,0.93,0.96,0.97; 0.80), (0.88,0.92,0.97,0.99;1. 00))	((0.89,0.93,0.96,0.96;0. 80), (0.86,0.91,0.97,0.99;1. 00))	((0.89,0.93,0.96,0.96;0. 80), (0.86,0.91,0.97,0.99;1.0 0))
----------------	---	---	---

The signed distance $d(A_{ij}, \tilde{\theta}_1)$ for each A_{ij} in the decision matrix are assigned to compute the concordance/discordance index and the signed distance results are provided in Table 9.

Table 9: Signed distance $d(A_{ij}, \tilde{\theta}_1)$

	Alternative 1 (Technical Skills)	Alternative 2 (Conceptual Skills)	Alternative 3 Human or Interpersonal Skills)
Communication (Criterion 1)	1.283	1.698	1.887
Customer (Criterion 2)	1.521	1.609	1.887
Performance (Criterion 3)	1.875	1.875	1.786
Designing (Criterion 4)	1.976	1.786	1.609
Competition (Criterion 5)	1.786	1.976	1.697
Cooperation (Criterion 6)	1.887	1.875	1.875

6 permutations of the ranking for the alternatives have been provided as $P_1 = (A_1, A_2, A_3)$, $P_2 = (A_1, A_3, A_2)$, $P_3 = (A_2, A_1, A_3)$, $P_4 = (A_2, A_3, A_1)$, $P_5 = (A_3, A_1, A_2)$, $P_6 = (A_3, A_2, A_1)$. And, the comprehensive index results for each pair of alternatives in the permutation are given in Table 10 and 11.

Table 10: The results of concordance/discordance index

	P1 (A1, A2, A3)			P2 (A1, A3, A2)			P3 (A2, A1, A3)		
	A1, A2	A1, A3	A2, A3	A1, A3	A1, A2	A3, A2	A2, A1	A2, A3	A1, A3
Communication (Criterion 1)	-0.415	-0.604	-0.189	-0.604	-0.415	0.189	0.415	-0.189	-0.604
Customer (Criterion 2)	-0.088	-0.366	-0.278	-0.366	-0.088	0.278	0.088	-0.278	-0.366

Performance (Criterion 3)	0.00 0	0.08 9	0.08 9	0.08 9	0.00 0	-0.089	0.00 0	0.08 9	0.08 9
Designing (Criterion 4)	0.19 0	0.36 8	0.17 7	0.36 8	0.19 0	-0.177	-0.19 0	0.17 7	0.36 8
Competition (Criterion 5)	-0.1 90	0.08 9	0.28 0	0.08 9	-0.1 90	-0.280	0.19 0	0.28 0	0.08 9
Cooperation (Criterion 6)	0.01 2	0.01 2	0.00 0	0.01 2	0.01 2	0.000	-0.01 2	0.00 0	0.01 2
	P4 (A2, A3, A1)			P5 (A3, A1, A2)			P6 (A3, A2, A1)		
	A2, A3	A2, A1	A3, A1	A3, A1	A3, A2	A1, A2	A3, A2	A3, A1	A2, A1
Communication (Criterion 1)	-0.1 89	0.41 5	0.60 4	0.60 4	0.18 9	-0.415	0.18 9	0.60 4	0.41 5
Customer (Criterion 2)	-0.2 78	0.08 8	0.36 6	0.36 6	0.27 8	-0.088	0.27 8	0.36 6	0.08 8
Performance (Criterion 3)	0.08 9	0.00 0	-0.0 89	-0.0 89	-0.0 89	0.000	-0.08 9	-0.0 89	0.00 0
Designing (Criterion 4)	0.17 7	-0.1 90	-0.3 68	-0.3 68	-0.1 77	0.190	-0.17 7	-0.3 68	-0.1 90
Competition (Criterion 5)	0.28 0	0.19 0	-0.0 89	-0.0 89	-0.2 80	-0.190	-0.28 0	-0.0 89	0.19 0
Cooperation (Criterion 6)	0.00 0	-0.0 12	-0.0 12	-0.0 12	0.00 0	0.012	0.00 0	-0.0 12	-0.0 12

Table 11: Comprehensive concordance / discordance index

	$I_j^1(A_1, A_2)$	$I_j^1(A_1, A_3)$	$I_j^1(A_2, A_3)$	I^1	$d(r^1, \tilde{\theta}_1)$
P_1	$((-5.42, -3.96, -1.35, -0.39; 0.80), (-13.23, -6.03, -0.18, 2.71; 1.00))$	$((-6.85, -4.53, 0.02, 1.91; 0.80), (-18.37, -7.75, 2.48, 9.42; 1.00))$	$((-2.47, -1.11, 1.91, 3.34; 0.80), (-8.43, -2.93, 3.86, 10.01; 1.00))$	$((-14.74, -9.61, 0.58, 4.86; 0.80), (-40.03, -16.71, 6.16; 22.14; 1.00))$	-11.75
P_2	$I_j^2(A_1, A_3)$	$I_j^2(A_1, A_2)$	$I_j^2(A_3, A_2)$	I^2	$d(r^2, \tilde{\theta}_1)$

P_2	$((-6.85,-4.53,0.02,1.91;0.80), (-18.37,-7.75,2.48,9.42;1.00))$	$((-5.42,-3.96,-1.35,-0.39;0.80), (-13.23,-6.03,-0.18,8.27;1.00))$	$((-3.34,-1.91,1.11,2.47;0.80), (-10.01,-3.86,2.93,8.43;1.00))$	$((-15.61,-10.40,-0.22,3.99;0.80), (-41.60,-17.65,5.23,20.57;1.00))$	-13.82
P_3	$I_j^3(A_2, A_1)$	$I_j^3(A_2, A_3)$	$I_j^3(A_1, A_3)$	I^3	$d(I^3, \tilde{\theta}_1)$
	$((0.39,1.35,3.96,5.42;0.80), (-2.71,0.18,6.03,13.23;1.00))$	$((-2.47,-1.11,1.91,3.34;0.80), (-8.43,-2.93,3.86,10.01;1.00))$	$((-6.85,-4.53,0.02,1.91;0.80), (-18.37,-7.75,2.48,9.42;1.00))$	$((-8.93,-4.29,5.89,10.67;0.80), (-29.51,-10.50,12.37,32.66;1.00))$	2.07
P_4	$I_j^4(A_2, A_3)$	$I_j^4(A_2, A_1)$	$I_j^4(A_3, A_1)$	I^4	$d(I^4, \tilde{\theta}_1)$
	$((-2.47,-1.11,1.91,3.34;0.80), (-8.43,-2.93,3.86,10.01;1.00))$	$((0.39,1.35,3.96,5.42;0.80), (-2.71,0.18,6.03,13.23;1.00))$	$((-1.91,-0.02,4.53,6.85;0.80), (-9.42,-2.48,7.75,18.37;1.00))$	$((-3.99,0.22,10.40,15.61;0.80), (-20.57,-5.23,17.65,41.60;1.00))$	13.82
P_5	$I_j^5(A_3, A_1)$	$I_j^5(A_3, A_2)$	$I_j^5(A_1, A_2)$	I^5	$d(I^5, \tilde{\theta}_1)$
	$((-1.91,-0.02,4.53,6.85;0.80), (-9.42,-2.48,7.75,18.37;1.00))$	$((-3.34,-1.91,1.11,2.47;0.80), (-10.01,-3.86,2.93,8.43;1.00))$	$((-5.42,-3.96,-1.35,-0.39;0.80), (-13.23,-6.03,-0.18,8.27;1.00))$	$((-10.67,-5.89,4.29,8.93;0.80), (-32.66,-12.37,10.50,29.51;1.00))$	-2.07
P_6	$I_j^6(A_3, A_2)$	$I_j^6(A_3, A_1)$	$I_j^6(A_2, A_1)$	I^6	$d(I^6, \tilde{\theta}_1)$
	$((-3.34,-1.91,1.11,2.47;0.80), (-10.01,-3.86,2.93,8.43;1.00))$	$((-1.91,-0.02,4.53,6.85;0.80), (-9.42,-2.48,7.75,18.37;1.00))$	$((0.39,1.35,3.96,5.42;0.80), (-2.71,0.18,6.03,13.23;1.00))$	$((-4.86,-0.58,9.61,14.74;0.80), (-22.14,-6.16,16.71,40.03;1.00))$	11.75

The comprehensive concordance/discordance index illustrates the permutation performances of each alternative. According to the results, permutation that has the maximum value of $d(I^6, \tilde{\theta}_1)$ is selected as best alternative for ranking the permutation. Accordingly, alternative with the maximum value is the optimal ranking order in a set of permutation for the alternatives. P4 is the best choice among the alternative set. It means that optimal ranking order is alternative 2 (Conceptual Skills), alternative 1 (Technical Skills), alternative 3 (Human or Interpersonal Skills) by the ranking degrees between them. However, permutation 2 is ranked as the worst value in the index results. The order of alternative 1 (Technical Skills), alternative 3 (Human or Interpersonal

Skills), alternative 2 (Conceptual Skills) could give the worst performance of service development for the managerial skills in the banking industry.

CONCLUSION

In this study, the skills of bank managers in the process of developing new products and services were analyzed. In this context, the current studies in the literature have been examined primarily. As a result of this evaluation, 6 different criteria have been determined which may affect the performance of bank managers in this process. On the other side, the fuzzy DEMATEL approach was taken into consideration during the determination of the importance weights of these criteria.

In the second stage of the analysis process, the skills of bank managers in the new service development process are listed. In this context, these skills are first divided into 3 different groups. In this scope, 3 different types of skills were identified: technical, conceptual and human skills. In the process of weighting these skills, fuzzy QUALIFLEX method is used. The results show that P4 is the best choice among the alternative set. It means that optimal ranking order is alternative 2 (Conceptual Skills), alternative 1 (Technical Skills), alternative 3 (Human or Interpersonal Skills) by the ranking degrees between them.

Analysis results of this study indicated that conceptual skills are the most significant for the bank managers in order for the success of new service development process. On the other side, technical skills have the second important skills in this framework. Moreover, human or interpersonal skills take place on the last rank. To the extent that people think conceptually, they can solve their complexity more successfully. Conceptual thinking affects the way people view things. Managers, who have conceptual thinking skills, question why an event is necessary. In other words, they ask why and how for the situations they encounter. The actions they will take will also be aimed at satisfying these questions. According to the findings of this study, it is recommended that banks should employ managers who have effective conceptual skills. For this purpose, banks should firstly make a survey analysis with the candidates to understand their skills more effectively. In this framework, they should give priorities for the people who have conceptual skills.

This study used fuzzy DEMATEL and fuzzy QUALIFLEX methods in order to analyze the skills of bank managers who work in new product and service development process. These approaches are firstly considered for this purpose which has an increasing effect on the originality of the study. In the future studies, this subject can be evaluated with different approaches. For example, fuzzy AHP and fuzzy ANP can be

used to weight the criteria. On the other side, fuzzy TOPSIS, fuzzy VIKOR and fuzzy MOORA can be taken into consideration to rank the alternatives.

REFERENCES

Biemans, Wim - Abbie Griffin. "Innovation Practices of B2B Manufacturers and Service Providers: Are They Really Different?." *Industrial Marketing Management* 75 (2018), 112-124.

Chen, Kaui-Hwang, et al. "Service Innovation and New Product Performance: The Influence of Market-Linking Capabilities and Market Turbulence." *International Journal of Production Economics* 172 (2016), 54-64.

Chen, Ting - Yu vd. "The Extended QUALIFLEX Method for Multiple Criteria Decision Analysis Based on Interval Type-2 Fuzzy Sets and Applications to Medical Decision Making." *European Journal of Operational Research* 226/3 (2013), 615-625.

Crumbly, Jack - Lemuria Carter. "Social Media and Humanitarian Logistics: The Impact of Task-Technology Fit on New Service Development." *Procedia Engineering* 107 (2015), 412-416.

Dinçer, Hasan - Serhat Yüksel. "Comparative Evaluation of Bsc-based New Service Development Competencies in Turkish Banking Sector with The Integrated Fuzzy Hybrid Mcdm Using Content Analysis." *International Journal of Fuzzy Systems* 20/8 (2018), 2497-2516.

Dinçer, Hasan - Serhat Yuksel. "IT2-Based Fuzzy Hybrid Decision Making Approach to Soft Computing." *IEEE Access* 7 (2019), 15932-15944.

Dinçer, Hasan vd. "Determining Influencing Factors of Currency Exchange Rate for Decision Making İn Global Economy Using MARS method." *Geopolitics And Strategic Management in The Global Economy*. IGI Global, (2018), 261-273.

Ersin, İrfan - Serkan Eti. "Measuring the Waste-Conscious and Saving Habits of the Youth in Turkey: The Sample of Istanbul Medipol University." *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 30/5618 (2017), 1-9.

Eti, Serkan vd. "G20 Ülkelerinde Bankacılık Sektörünün 5 Yıllık Geleceğinin ARIMA Yöntemi İle Tahmin Edilmesi." *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2019), 26-38.

Eti, Serkan vd. "Predicting The Role of Islamic Banking on Sustainable Economic Development: An Analysis for Turkey with ARIMA Model" In *Handbook of research on creating sustainable value in the global economy*, (2020), (pp. 146-164). IGI Global.

Islam, Md Asadul, et al. "Determinants of Profitability of Commercial Banks in Bangladesh." *International Journal of Banking and Financial Law* 1/1 (2017), 1-11.

Li, Jian - Jian-qiang Wang. "An Extended QUALIFLEX Method under Probability Hesitant Fuzzy Environment For Selecting Green Suppliers." *International Journal of Fuzzy Systems* 19/6 (2017), 1866-1879.

Luo, Dan, et al. "The Impact of Foreign Bank Penetration on the Domestic Banking Sector: New Evidence from China." *The European Journal of Finance* 23/7-9 (2017), 752-780.

Martovoy, Andrey - Anne-Laure Mention. "Patterns of new service development processes in banking." *International Journal of Bank Marketing* 34/1 (2016), 62-77.

Mendes, Glauco HS, et al. "Uncovering the Structures and Maturity of the New Service Development Research Field through a Bibliometric Study (1984-2014)." *Journal of Service Management* 28/1 (2017).

Paelinck, Jean HP. "Qualitative Multiple Criteria Analysis, Environmental Protection and Multiregional Development." *Papers of the Regional Science Association* 36/1, Springer-Verlag, 1976.

Rebai, Abdelwaheb vd. "A Multi-Attribute Method for Choosing among Potential Alternatives with Ordinal Evaluation." *European Journal of Operational Research* 174/1 (2006), 360-373.

Van Dinh vd. "Measuring the Impacts of Internet Banking to Bank Performance-Evidence from Vietnam." (2015).

YuSheng, Kong - Masud Ibrahim. "Service Innovation, Service Delivery and Customer Satisfaction and Loyalty in the Banking Sector of Ghana." *International Journal of Bank Marketing* 37/5 (2019).

Zhang, Xiaolu - Zeshui Xu. "Hesitant Fuzzy QUALIFLEX Approach with a Signed Distance-Based Comparison Method for Multiple Criteria Decision Analysis." *Expert systems with applications* 42/2 (2015), 873-884.

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN ÖRGÜTSEL MUTLULUĞA ETKİSİ: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Muhammed MARUF*

ORCID ID: 0000-0002-5388-6390

Mustafa ALTINTAŞ**

ORCID ID: 0000-0002-9846-5513

Öz: Örgütsel demokrasi, bir kurumda çalışanların ve kurumun paydaşlarının karar alma ve yönetim süreçlerine katılımları, örgüt hakkında sorumluluklarının gereği olan bilgilere erişimleri ve eşit muameleye tabi tutulmaları olarak ifade edilmektedir. Örgütsel mutluluk ise çalışanların örgüt içerisinde yaşadıkları olumlu duyguların toplamı olarak ifade edilir. Örgütsel mutluluk çalışanın çalıştığı işi anlamlandırması, iş arkadaşları ile olumlu ilişkiler kurması ve işe kendini adanmasını beraberinde getiren bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu özellikleri itibarıyla örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluk üzerinde etkisi olması beklenebilir. Bu çalışmada, literatürde yer alan örgütsel mutluluk ve örgütsel demokrasi alanındaki çalışmalar çerçevesinde örgütsel demokrasinin çalışanların örgütsel mutluluk düzeylerine etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Türkiye’deki bir kamu üniversitesinde görev yapan 343 personele uygulanan anket sonuçları analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarının örgütsel mutluluk ölçeği alt boyutları üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre elde edilen önemli bir bulgu da çalışmanın yapıldığı kurumda, “Şeffaflık” arttıkça çalışanların örgüte ilişkin olumsuz duygularının da artmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Demokrasi, Örgütsel Mutluluk, Davranışsal Yönetim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, drahmetmaruf@gmail.com

** Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Çekerek Fuat Oktay Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbî Hizmetler ve Teknikler Bölümü, mustafa.altintas@bozok.edu.tr

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL DEMOCRACY ON ORGANIZATIONAL HAPPINESS: A PUBLIC UNIVERSITY CASE

Abstract: Organizational democracy is defined as; employees and stakeholders of an organization are subject to equal treatment, participation in decision-making and management processes and access to information required by their responsibilities. Organizational happiness is expressed as the sum of the positive emotions experienced by the employees within the organization. Organizational happiness is considered as a concept that brings sense-making of the work which the person works, establishes positive relationships with colleagues and brings dedication to work. As of these characteristics, have an impact on organizational happiness of organizational democracy can be expected. In this study, it is aimed to analyze the effect of organizational democracy on the organizational happiness levels of the employees within the framework of the literature. For this purpose, the results of the survey which applied to the 343 staff working in a public university in Turkey has been analyzed. According to the results of the analysis, it was concluded that the sub-dimensions of the organizational democracy scale had a significant effect on the sub-dimensions of the organizational happiness scale. An important finding obtained results of the study is that “transparency” increases, the negative feelings of the employees in the organization have increased.

Keywords: Organizational Democracy, Organizational Happiness, Behavioral Management.

GİRİŞ

Küreselleşen dünya rekabetin artmasına neden olmuş ve bunun sonucunda da örgütlerin devamlılık sağlaması ve yaşamını devam ettirmesi için insan unsuruna önem verilmesi bir gereklilik haline gelmiştir. 20. yüzyılın klasik yönetim anlayışına baktığımızda dönemin ve koşulların gerekliliklerinden dolayı insanı önemli bir faktör olarak görülmemiş ve örgütler için önemli olanın sadece elde edilen çıktılar olduklarını varsayılmıştır. Yakın geçmişte ise gelişen ve değişen yönetim düşünceleri ile birlikte insan örgütler için çok önemli bir hale gelmiş ve örgütsel davranış alanında çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Son yıllarda örgütsel davranış alanında ön plana çıkan konulardan biri de örgütsel demokrasidir.

İnsan faktörüne bu denli önem verilen bir ortamda doğal olarak insanların rahat ettirilmesi, eşitlik, adalet gibi kavramların da ön planda olması akla gelmektedir.

Demokratik bir ortamda her iş doğru ve amacına uygun bir Şekilde gerŐekleŐeŐeęi varsayımından hareketle örgütsel demokrasi kavramı da bu amaÇla ortaya Őıkmiřtır. Karagöz ve Atilla (2018)¹'ya göre örgütsel demokrasi Őalıřanların performansını etkileyen her Şey olarak tanımlanmıştır. Katılımcı yönetim anlayışı, kendi kendini yönetebilme yeteneği, ortak karar verme ve ilişkisel Őeffaflıęın olduğu örgütler demokratik örgütlerdir. Dolayısıyla insan unsuruna önem veriliyorsa iş yerlerindeki demokratik ortamın oluşmasına müsaade edilmeli ve demokrasinin de sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Örgütlerde insan unsurunun ön plana Çıkması ile önem kazanan kavramlardan birisi de örgütsel mutluluk kavramıdır. Örgütsel mutluluk olarak ifade edilen kavramın altında aslında Őalıřan mutluluğu kavramı yer almaktadır. Örgütsel olarak Őalıřanların mutluluğu yakalaması, Őalıřanların tatmin olması ve örgütsel düzeyde sorunların en aza indirgenmesiyle sağlanacaktır.² Dolayısıyla örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk kavramlarının bir arada incelenmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Ayrıca daha önce bu iki kavramın ilişkilendirilerek kullanıldığı bir Őalıřmaya rastlanmamıştır.

Literatürde yapılan Őalıřmalar incelendiğinde örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk kavramları hakkında yapılan Őalıřmalarının sayısının az olduğu görölmektedir. Birlikte Őalıřma olmamakla birlikte örgütsel demokrasi kavramı; politik davranışlar, politik duyarlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel sinizm, sendikal bağlılık, örgütsel muhalefet, akademik özgürlük gibi konular ile bazı yönetici ve akademisyen görüşlerine başvurularak akademik Őalıřmalar yapılmıştır. ^{3,4,5,6} Örgütsel mutluluk

¹ Hüseyin, Karagöz - Gaye Atilla. "Örgütsel Demokrasi İle Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişki: Karaman İli Banka Őalıřanları Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 5/25 (2019), 2067.

² Banu, MoŐoŐoęlu – Ahmet, Kaya. "Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik ile Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki: Şanlıurfa İli Örneği". *Harran Education Journal* 2018/1 (2018), 54.

³ Tuğba, Turabik. Yükseköğretim Örgütlerinde Örgütsel Demokrasi İle Politik Davranışlar Arasındaki İlişki (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31.

⁴ Hilal, Kuşçu Karatepe. *Hemşirelerde Politik Duyarlılık ve Örgütsel Demokrasi Algısı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 55.

⁵ Hanife, Barutcu. Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi. (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 12.

⁶ Zübeyde, Çopur. Öğretim Elemanlarının Örgütsel Demokrasi Algıları İle Örgütsel Sinizm Düzeyleri Arasındaki İlişki. (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 15.

kavramıyla ilgili olarak akademik çalışmaların sayısının az olduğu görülmektedir. Örgütsel mutluluk; örgütsel sinizm, örgütsel adalet, farklılık yönetimi konuları ile öğretmenlerin görüşleri araştırılarak çalışılmıştır. ^{7,8} Örgütsel mutluluk literatürde çalışan mutluluğu olarak da araştırılmıştır.^{9,10} Alan yazın incelemesinde çeşitli yerli ve yabancı makale araştırmalarının yapıldığı görülmektedir. Fakat iki kavramı ilişkilendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma gelecekte, iki kavramı ilişkilendirerek çalışma yapmak isteyen araştırmacılara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ

Demokrasi kavramı, kökenleri Antik Yunan'a dayanan bir kavramdır. Demokrasi, M.Ö. 507 yıllarında Yunan filozof Kleisthenes tarafından ortaya atılmıştır. Dilsel açıdan kökenlerine bakıldığında "demos" ve "kratos" kelimelerinden gelmektedir. Kratos iktidar anlamını taşıırken demos halkı temsil etmektedir. Demokrasi ise halk tarafından yönetilme anlamına gelmektedir.¹¹ Genellikle devletin yönetilmesinde kullanılan, seçme-seçilme, denetleme olarak ifade edilen demokrasi kavramı, zamanla sosyal organizasyonların inanıp değer verdikleri bir kavram haline gelmiştir. Demokrasi kavramının birçok olumlu yönü bulunmaktadır. Kardeşlik, eşitlik, sevgi, barış, inanç özgürlüğü, vicdan gibi kavramlar demokrasiyle örtüşen kavramlardır.¹² Ayrıca demokrasinin var olması kanunların herkese eşit davranmasını dile getirmektedir. Bu durum ise insanların bütün özellikleri ile birbirlerine karşı hoşgörü ve saygı hissetmelerini sağlamaktadır.¹³ Demokrasi kavramı, kurum ve kuruluşların karar mekanizmalarında etkili olan ve örgüt üyelerinin karar alırken eşit haklara sahip olmasını ifade etmektedir. Bir diğer anlamıyla demokrasi, örgütlerde karar alma

⁷ Ali, Korkut. *Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluk, Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Adalet Algularının Analizi*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 48.

⁸ Serkan, Çetin. Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algı Düzeyleri İle Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki. (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

⁹ Özden, Kırılak. *Tekstil Sektöründe Yer Alan İşletmelerde İşten Ayrılma, Oryantasyon Eğitimi, Çalışan Mutluluğu ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma*. (İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 28.

¹⁰ Şirli, Ender Büyükbay. *Proposal of a New Employee Well-Being Model: Employee Wholeness*. (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 41.

¹¹ Andrew, Heywood. *“Siyasi ideolojiler.”* Çev. Ahmet Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan. Ankara: Adres Yayınları, 5. Baskı, 2011, 56.

¹² Veysel, Sönmez. *Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1.Baskı, 2008, 439.

¹³ Bilal, Duman. “Öğrenme-Öğretme Sürecindeki Entelektüel Şizofrenizm.”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 6/2 (2008), 290.

durumlarında eşit haklara sahip olunurken bunun yönetim biçimi olarak benimsenmesidir.¹⁴

Örgütsel demokrasi kavramı çeşitli araştırmacılar tarafından farklı Şekillerde tanımlanmıştır. Hoffman'a¹⁵ göre örgütsel demokrasi iş görenlere karşı katılımda eşit haklar, sorumluluklar, bilginin serbest dolaşımı ve iş görenin temsili olarak ifade edilmektedir. Beetham ve Boyle (1998)'a göre örgütsel demokrasi bir örgütün karar verme mekanizmasını ifade etmektedir. Demokrasiyi sadece hkmet veya devlet ile ilişkili görmeyen Beetham ve Boyle rgt düzeyinde bir demokrasinin mümkün olabileceğini savunmaktadır.¹⁶ Clegg ve Bailey (2007:1039) rgtsel demokrasiyi sadece yöneticilerin ve hissedarların değil örgüte bağlı olan tüm paydaşların kararla katılımının olduğu kurumsal yönetişim Şekli olarak ifade etmiştir. Yerli literatüre bakıldığında Geçkil'e¹⁷ göre örgütsel demokrasi; organizasyondaki kişilerin karar alma ve yönetim sürecine katılımıdır. Bir organizasyonda örgütsel demokrasi mevcutsa iş görenlerde sadakat ve örgütsel bağlılığın yanında iş yerinde barış ortamı da gelişecektir. Sadykova ve Tutar'a¹⁸ göre örgüt yöneticilerinin bütün örgütsel kararları, kararların uygulamasını ve bunların sonuçlarının iş görenlerle paylaşılmasını örgütsel demokrasi olarak ifade etmiştir.

Örgütsel demokrasi kavramının ortaya çıkış hikayesine bakıldığında endüstri devrimi ile fabrikalaşmanın ve makineleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Ayrıca böyle bir ortamda çalışma koşullarının sonucunda iş görenlerin sendikalaşmak istemesi ve sendikalaşma sonucunda iş görenlerin haklarını korumak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve kararlara katılımlarında söz sahibi olma isteklerinden dolayı örgütsel demokrasi kavramı konuşulmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan sonra iş görenlerin hak aramasının da ötesine geçerek organizasyonların yönetiminde söz sahibi olmak istemeleriyle gelişim göstermiştir. ¹⁹

¹⁴ Pınar Erkal Coşan. *rgtsel Demokrasi: Kamu ve zel Sektör alışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2012), 25.

¹⁵ Mary F., Hoffman. "Do All Things With Counsel" 1: Benedictine Women And Organizational Democracy" *Communication Studies* 53/3 (2002), 204.

¹⁶ Hatice, Demirtaş. *rgtsel Demokrasi Bağlamında Sendikal Demokrasinin, Sendikal Bağlılığa Etkisi: İzmir İlinde Bir İnceleme*. (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10.

¹⁷ Tahsin, Geçkil. "rgtsel Demokrasi: Örgüte Neler Kazandırabilir?". *Researcher: Social Science Studies* 5/4 (2017), 748.

¹⁸ Guzel, Sadykova.- Hasan, Tutar. "rgtsel Demokrasi ve rgtsel Muhalefet Arasındaki İlişki zerine Bir İnceleme." *İşletme Bilimi Dergisi* 2/16 (2014), 4.

¹⁹ Mustafa, ztrk.- Hatice, Demirtaş. "rgtsel Demokrasi Bağlamında Sendikal Demokrasinin Sendikal Bağlılığa Etkisi: İzmir İlinde Bir İnceleme". *İş ve Hayat Dergisi* 5/9 (2019), 11.

Demokrasi kavramı genellikle bir siyaset-halk-devlet unsuru olarak görülse de örgüt düzeyinde uygulanabilir bir kavramdır. Örgütsel demokrasi kavramı, iş yerinde demokrasi, endüstriyel demokrasi, katılımcı yönetim, birlikte karar alma, yönetime katılma, istişare etme, ekonomik demokrasi kavramlarıyla yakın anlamda kullanılan bir kavramdır.²⁰ Türkiye'deki örgütlerde demokrasi kavramının gelişimi Amerika ve Avrupa'daki gelişimi takip etmiştir. Ancak Türkiye'deki bu süreç sendikal gelişim veya işçi hareketleri şeklinde akla gelmektedir. Örgütsel demokrasi kavramının temelinde işgören haklarının korunması ve sendikal hareketler yatmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de tarihsel süreç örgütsel demokrasi kavramında çok sendikacılık ve endüstriyel demokrasi kavramı olarak incelenmektedir.²¹ Örgütsel demokraside en önemli öğeler; iş gören performansı, iş tatmini, örgütsel verimlilik ve etkinliktir. Tanımlar ışığında örgütsel demokrasi, organizasyonların yönetim sürecinde var olması, kararlara katılması ve eşitlik içerisinde çalışmaların yapılması olarak ifade edilebilir.

Devlet yönetimi ile örgütlerin yönetimi arasındaki demokratik yönetim kavramındaki farklılıklara bakıldığında, devlette demokrasi ile güçlü bir bağ var olmakta ve farklı paydaşların yönetimi gerçekleşmektedir. Örgütlerde ise kabul edilebilir bir demokrasi bulunmakta ve hissedarların yönetimi mevcuttur. Devlette muhalefetin var olması doğal bir durum iken örgütlerde bu durum pek kabul edilebilir bir durum olarak görülmemektedir. Ayrıca devlette daha pozitif bir süreç bulunurken örgütlerde buna göre daha negatif bir sürecin varlığı bulunmaktadır.²²

Organizasyonlarda demokrasinin varlığından söz edebilmek için öncelikle organizasyonlarda demokratik yapıların temel noktası olan seçme hakkının organizasyon içinde bulunması gerekir. Demokrasinin var olduğu organizasyonlarda çalışanların beklentilerine göre organizasyon içerisinde politikalar üretilmesi beklenir. Eğer bir organizasyonda çalışanların beklentileri yerine getiriliyorsa ve eleştiriler ile tekliflerin yönetim sürecinde bir etkisi varsa o organizasyonda demokrasi olması gereken bir durum kazanmaktadır.²³

Örgütsel demokrasinin olumlu sonuçlar doğuracağı birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Çalışma ortamları istenilen unsurları ortaya çıkarmada yetersiz kaldığı

²⁰ Bob, Carter. "Lessons from America: Changes in the US Trade Union Movement. Work". *Employment and Society* 15/1 (2001), 189.

²¹ Pınar, Erkal Çoşan. *Örgütsel Demokrasi: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2012), 27.

²² David, Butcher.- Martin, Clarke. "The Cornerstone For Organizational Democracy". *Organizational Dynamic* 31/1 (2002), 38.

²³ Jeffrey L., Kerr. "The Limits of Organizational Democracy". *The Academy of Management Executive* 18/3 (2004), 85.

zaman örgütsel demokrasi devreye girmektedir.²⁴ Örgütsel demokrasi örgütteki ahlâki gelişim ile ve örgütün sosyal yönü ile ilişkilidir. Demokratik bir örgütte uygulanması beklenen şey işgörenlerin etik davranışlarda bulunmasıdır. Bunun sonucunda ise hem örgüte hem de topluma fayda sağlaması doğaldır. Ayrıca örgütsel demokrasi örgütü kurumsallaştıran bir yapıya sahip olup, bireylerin katılımını ve örgütün asıl sahiplerinin işgörenler olduğu algısını yansıtmaktadır.²⁵

Örgütsel demokrasinin avantajlı olduğu yönler olduğu gibi dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Örneğin demokratik süreçleri algılamak, yönetmek ve uygulamak zaman ve verimlilik açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir. Demokratik süreçler uygulanma aşamasında bazı zor değişikliklerin yapılmasını gerektirebilir. Demokrasi ortamının getireceği bazı sonuçlar yüzünden -hesap verilebilirlik- alt seviyedeki çalışanlar bu sürece direnebilir. Bu gibi durumlar örgüte fayda sağlamaktan çok zarara yol açabilir.²⁶

Ahlâki gelişimin yanı sıra etkileşim ve iletişim kavramları da örgütsel demokrasi kavramı için önemli bir yer tutmaktadır. İletişim unsurunun güçlü ve etkili olduğu örgütlerde bireylerin birbirleri arasında zıt görüşlerin saygı gördüğü, tahammüle yer verildiği örgütler demokratikleşmiş örgütlerden sayılmaktadır. Ayrıca sesliliğin bulunduğu örgütler olumlu veya olumsuz geri bildirimlerin hem ast hem üstlere bildirilmesi demokrasinin varlığını ifade etmektedir. Örgütler bu özelliklerin varlığıyla demokrasiye kavuşmaktadır.²⁷

Örgütsel demokrasi katılımcı yönetim uygulamaları ve çalışan sesliliği olmak üzere iki ilkedен oluşmaktadır. Örgütlerde önerilen örgütsel demokrasi uygulama modelinin altında yatan temel teori, yapısal ve bağlamsal boyutları arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Örgütsel demokrasinin içerisinde uzmanlaşma, karar almada ortak görüş, hiyerarşik yapıya uygunluk, kontrol alanının genişliği şeklinde çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu yapılar Şekil 1'de gösterildiği üzere etkileşim halindedir.²⁸

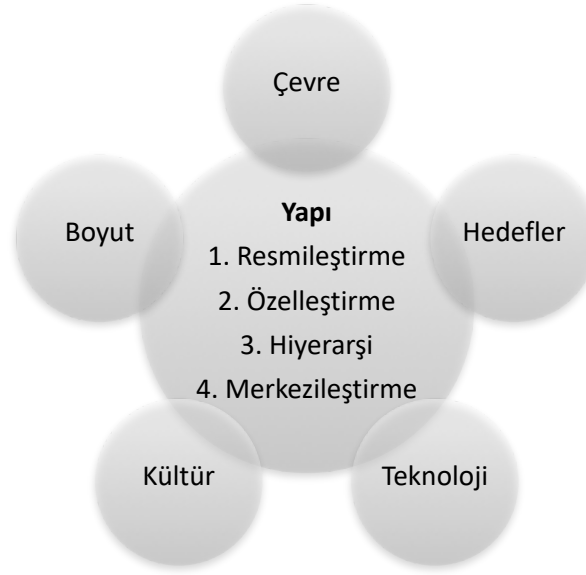
²⁴ Hamilton, Bean. vd. "Organizational Rhetoric, Materiality, and the Shape of Organizational Democracy". *Southern Communication Journal* 78/3 (2013), 258.

²⁵ Wolfgang G., Weber. vd. "The Influence of Organizational Democracy on Employees Socio-Moral Climate and Prosocial Behavioral Orientations". *Journal of Organizational Behavior* 30 (2009), 1130.

²⁶ Jeffrey S., Harrison. - Edward R., Freeman. "Special Topic: Democracy in and Around Organizations Is Organizational Democracy Worth the Effort?". *Academy of Management Perspectives* 18/3 (2004), 50.

²⁷ Sadykova- Tutar, "Örgütsel Demokrasi ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme." 5.

²⁸ Naveed, Yazdani. "Organizational Democracy and Organization Structure Link: Role of Strategic Leadership & Environmental Uncertainty". *Business Review Research Journal of The Institute of Business Administration Karachi* 5/2 (2010), 55.

Kaynak: Daft, 2000:17 Organizasyon Tasarımının Bağlamsal ve Yapısal Boyutlarının Etkileşimi (Akt: Yazdani, 2010:56).

Örgütün yapısal ve bağlamsal boyutları şekilde gösterildiği üzere etkileşim halindedir. Gösterilen değişkenlerin birbirine bağımlı olduğu ve teknolojiyi, kültürü, çevreyi, hedefleri resmi, hiyerarşik, merkezi ve uzmanlaşma durumlarında kullandığı belirtilmektedir. Araştırmacı bu modeli oluştururken dinamik, organik ve kararlara katılımın olduğu bir örgüt yapısı oluşturarak demokrasinin sağlanacağını ifade etmektedir.²⁹

2. ÖRGÜTSEL MUTLULUK

İnsanlık tarihi boyunca geçmişten günümüze kadar gelen süreçte mutluluk, insanlar tarafından hep istenen, arzulanan bir unsurdur. İnsanlar bireysel ve toplumsal olarak mutluluğu elde etmek için çeşitli arayışlar içerisinde girmişlerdir. Bu nedenle birçok disiplini kapsayan mutluluk kavramı ve bunu elde etme yolları adına sorular sorulup araştırmalar yapılmıştır. İnsanoğlunun hayatının amacı mutluluğu elde etmek olduğundan hep onun peşinden gitmişlerdir. Diener ve Diener (1996)³⁰, mutlu bir hayat yaşamak isteyen bireyin, hayatını kişi ve eşyalara değil amaca bağlamasını gerektiğini düşünerek Einstein'ın sözüne de atıf yapmışlardır. Mutluluk kavramı, bireylerin öznel olarak iyi oluşuyla ilgili bir kavramdır. İnsan yaşamını duygusal ve bilişsel olarak

²⁹ Yazdani, Naveed. "Organizational Democracy and Organization Structure Link: Role of Strategic Leadership & Environmental Uncertainty". 56.

³⁰ Ed., Diener.- Carol, Diener. "Most People are Happy.". *American Psychological Society* 7/3 (1996), 183.

olumlu değerlendirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla mutluluk insanlarda olumlu etkinin fazla olumsuz etkinin ise seyrek görülmesi durumudur.

İyi bir hayatın unsurlarından bir tanesi mutluluk kavramıdır. Ancak mutluluğun özellikleri gereği soyut bir kavram olduğundan belirli bir standardı bulunmamaktadır. Mutluluk; pozitif duygular, tatmin, zevk, memnuniyet duygusu, hayatın anlamlandırılması şeklinde karşımıza çıkabilir. Birçok unsuru içinde barındıran mutluluk, tek bir noktaya ya da endekse bağlı kalmaz. Mutluluk kavramını ilk düşünen düşünürden itibaren bu konu tartışmaya açık hale gelmiştir.³¹ Sosyal bilimciler, felsefeciler, psikologlar mutluluk kavramını birçok farklı şekilde tanımlamışlardır.^{32,33,34} Genellikle znel iyi oluş ya da hayat kalitesi mutlulukla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Veenhoven'a³⁵ göre mutluluk; hayat tatmini, kısaca 1bir kişinin bir bütün olarak kendi hayatının değerini bilme" iken Lyubomirsky'e göre "neşe, memnuniyet ya da pozitif iyi-oluş tecrübesi ile bir kişinin hayatının iyi, anlamlı ve değer hissi ile birleşmesi" mutluluk olarak tanımlanmaktadır.

Mutluluk kavramı sosyal bilimlerden sadece felsefi, psikolojik ve din bilimleri alanlarının kapsamından çıkararak örgüt düzeyinde araştırılmaya başlanmıştır. Örgütlerde alışan işgörenlerin mutluluğunun incelenmesi, akademik araştırmalarda son yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Fisher'e göre örgüt düzeyinde üç adet mutluluk vardır. Birincisi geçici (kısa süreli), ikincisi bireysel (tatmin, bağlılık, duygusal durum), üçüncüsü ise birim düzeyli (rgtler, işletme birimi, takım) mutluluktur. Tablo 1'de örgüt düzeyindeki mutluluk ile ilgili yapılar gösterilmiştir.

Birim Düzeyinde İşte Mutluluk	Geçici Düzeyde İşte Mutluluk	Bireysel Düzeyde İşte Mutluluk
Moral/Toplu iş tatmini	İş tatmini durumu	İş Tatmini
Grup ruh hali	Geçici etki	Duygusal rgtsel bağlılık
Birim seviyesinde kenetlenme	Akış durumu	İşe katılım

³¹ Murat, Nazlı. Hizmet Sektöründe Kurumsal Yönetimin İşte Mutluluk zerine Etkisi, (İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 49.

³² Sonja, Lyubomirsky. "What is Happiness" (Erişim 27 Temmuz 2020).

³³ Pelin, Kesebir. - Ed., Diener. "In Pursuit of Happiness: Empirical Answers to Philosophical Questions.". *Perspectives on Psychological Science* 3/2 (2008), 118.

³⁴ Cynthia D., Fisher. "Happiness At Work". *International Journal Of Management Reviews* 12/4 (2010), 385.

³⁵ Ruut, Veenhoven. "Greater Happiness for a Greater Number - Is That Possible and Desirable?". *Journal of Happiness Studies* 11 (2010), 607.

Grup görev tatmini	İşte geçici ruh hali	İşte tipik ruh hali
	Kenetlenme durumu	Kenetlenme
	Görevden zevk alma	Gelişme, büyüme
	İşte duygu	Şevk
	İçsel motivasyon	Duygusal iyi-oluş

Kaynak: (Fisher, 2010:79 Akt: Nazlı, 2015:51)

Mutluluk kavramı, son yıllarda pozitif duygusal tecrübelerin bazı boyutlarını içine alan birkaç yeni kavram ile beraber ortaya konulmaktadır. Bu kavramların genelinde olumlu olan unsurun örgüt içerisinde alınan olumlu kararlar veya örgüt içerisinde memnuniyet (davranış, pozitif duygular, hisler) olarak belirtilmektedir.³⁶ Örgütsel mutluluk örgütte çalışanların performansını maksimum seviyeye çıkaran ve çalışanların yeteneklerini gerçekleştirmek amacıyla harekete geçiren bir zihin sürecidir. Örgüt çalışanları mutluluğa ulaşırken yalnız kalabilmekte ya da başkaları vasıtasıyla yaşadıkları olaylardan edindikleri tecrübelerle ulaşabilmektedir.³⁷ Alan yazında örgütsel mutluluk kavramı çalışan mutluluğu olarak da karşımıza çıkmaktadır. İş görenlerin mutluluk hissi içerisinde olmalarının en önemli sebebi hayatlarının amacı olarak görmeleri olarak ifade edilmektedir³⁸

Örgütsel mutluluk, Bakker ve Oerlemans'a³⁹ göre çalışanın işinden dolayı doyumuna ulaşması, yüksek derecede olumlu duygular yaşaması, mutsuzluğu ara sıra yaşamaları, öfke gibi aşırı olumsuz duyguları yaşamaması şeklinde açıklanmıştır. Örgütsel mutluluğun tanımı, sadece olumlu duygusal deneyim, memnuniyet duygusu ve eğlence duygusuna sahip olmak değil, çalışanın hayatının da anlamlı olmasını kapsamaktadır. Dolayısıyla örgütsel mutluluğun, işin anlamını olumlu duygularla birlikte içerdiği ifade edilmektedir⁴⁰

³⁶ Ayhan, Bulut. *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluk Algılarının İncelenmesi: Bir Norm Çalışması*. (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 24.

³⁷ Jessica, Pryceç - Blackwell, Wiley. *Happiness at Work. Maximizing Your Psychological Capital For Success*. (Oxford: John Wiley & Sons Ltd, 2010), 192.

³⁸ Edward L., Deci.- Richard M., Ryan. "Hedonia, Eudaimonia and Well-Being: An Introduction". *Journal of Happiness Studies* 9/1 (2006), 3.

³⁹ Arnold B., Bakker - Wido, Oerlemans. "*Subjective Well-Being in Organizations*". The Oxford Handbook of Positive Organizational Scholarship. Ed. Spreitzer, M. Gertchen – Kim, S. Cameron. New York: Oxford University Press, 2011, 182.

⁴⁰ Natthawin, Saenghiran. "Towards Enhancing Happiness at Work: A Case Study." *Social Research Reports* 25 (2013), 23.

Kaynak: (Bulut, 2015:25)

Şekil 2'de görüldüğü üzere bireysel mutluluk ve örgütsel mutluluk kavramlarının nelerden oluştuğu ve ortak noktalarının neler oldukları gösterilmiştir. Bireysel mutluluğu oluşturan faktörler hayat memnuniyeti, aile ilişkileri, ruhsal doyum, umut, iyimserlik, amaç ve minnettarlık unsurlarından oluşmaktadır. Örgütsel mutluluğu oluşturan faktörler ise adanmışlık, meslektaşlarla iletişim ve işi anlamlandırmadır. Ortak faktörler ise öz yeterlilik, başarı, pozitif duygular, sosyal ilişkiler ve dayanıklılıktır.

3. ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ VE ÖRGÜTSEL MUTLULUK İLİŞKİSİ

Günümüzde demokrasi algısı sadece siyasal bir yönetim şekli olarak değil aynı zamanda birçok alanda toplumların vazgeçilmezi olan bir unsuru oluşturmaktadır. Toplumun bir parçası olan örgütler için örgütsel demokrasi kavramı ortaya çıkmıştır. Eğer bir örgütte demokrasi kavramından bahsediliyorsa o örgütte üst yönetim ve çalışanlar arasındaki iletişimin güçlü bir şekilde olması, örgütsel kararlara katılım ve düşünce özgürlüğünün olması, kişisel haklara saygı duyulması, örgüt içerisinde eşit, adili şeffaf ve hesap verilebilirliğin bulunması gerekmektedir. Bu özellikleri taşıyan örgütlerde örgütsel demokrasi kavramından bahsedilebilir.

Öte yandan örgütsel mutluluk ise çalışan mutluluğu olarak literatürde karşımıza çıkan bir kavramdır. Her örgüt, kâr etmenin yanı sıra çalışanlarını mutlu etme üzerine kurulmuş yapılardır. Çalışanlar örgütlerin iç paydaşları olduğundan örgütsel mutluluğun sağlanabilmesi için çalışanların mutlu olması, motivasyonlarının yerinde olması gerekir. Çalışanların üretkenliğinin artmasında örgütsel mutluluk, bir kilometre taşıdır.

Araştırmacılar, mutlu bir şekilde çalışanların örgütün başarısını da olumlu yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Bir örgütte eğer çalışanlar mutlu ve çalışma ortamı sağlıklı ise o örgütte hem örgütsel mutluluktan hem de örgütsel demokrasinin varlığından söz edilebilir. Örgütün sağlıklı olması çalışanların sağlığına bağlıdır.⁴¹ Ayrıca sağlıklı ve demokratik örgütün çalışanlarının yeteneklerini yöneten bir yapıya sahip olması gerekmektedir.⁴²

Demokratik örgütler, çalışanlara eşit davrandığı için hiç bir çalışan örgütün kayırmacılık yaptığını düşünmez ve örgütüne aidiyet duygusunu kendisinde oluşturabilir. İlgili alanyazın incelendiğinde örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk kavramlarının bir arada kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü oluşturmakla birlikte alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN ÖRGÜTSEL MUTLULUĞA ETKİSİNİN ANALİZİ

Bu araştırmanın amacı, bir devlet üniversitesi bünyesinde çalışan personelin örgütsel demokrasi algılarının örgütsel mutluluk üzerine etkisini belirlemektir. Bu amaçla bir kamu üniversitesinde 343 katılımcıya uygulanan anketle elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışma çerçevesinde, demografik bulgulara ilişkin frekans analizleri, kullanılan ölçeklere ilişkin faktör analizleri, güvenilirlik analizleri, ölçek boyutlarının birbirleri ile ilişki düzeylerinin belirlenmesine yönelik korelasyon analizi ve örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluğa etkisinin belirlenmesine yönelik regresyon analizi uygulanmıştır. Analizler için SPSS 20 veri analiz programı kullanılmıştır.

4.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini bir kamu üniversitesinde idari ve akademik olmak üzere görev yapan 1789 personel oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi belirlemek için Barlett ve arkadaşlarının⁴³ örneklem büyüklüğü tablosu kullanılmıştır. Söz konusu tabloda yer alan verilere göre 1500 kişilik bir evrene 306 kişilik bir örneklemin yeteceği kabul edilirken, 2000 kişilik bir evren içinse 323 örneklem sayısının yeterli olacağı belirtilmiştir. Evrenin tamamına ulaşamadığı durumlarda asıl önemli olan, evreni temsil edecek en iyi örnekleme belirlemektir. Burada asıl amaç, evreni temsil edecek en iyi örneklemin nasıl belirleneceği sorusudur. Sosyal bilimlerdeki araştırmalar için

⁴¹ Altıntaş, Mustafa-Özata, Musa. *Erdemli Raporlama ve Örgütsel Sağlık İlişkisi (Eğitim ve Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma)*. (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2020, 1. Baskı, 39.

⁴² Altıntaş, Mustafa. "İnsan Kaynaklarında Yeni Bir Yaklaşım: Yetenek Yönetimine İlişkin Nitel Bir Araştırma." *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 30.

⁴³ James E., Barlett. vd. "Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research". *Information Technology, Learning, and Performance Journal* 19/1 (2001), 45.

uzmanlar genellikle 30 ile 500 arasındaki örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Bu çalışmada araştırma bulgularının genellenebilir özelliğe sahip olmasından dolayı örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.⁴⁵ Çalışmamız için 1789 kişiyi 323 kişinin temsil etme gücüne sahip olduğu anlaşılmıştır. En az 323 kişiye ulaşılması hedeflenen bu çalışmada anketin yapıldığı üniversitede 400 adet anket yüz yüze anket tekniğiyle uygulanmıştır. Üniversitede çalışanların doldurdıkları anketler incelendiğinde 57 anketin kayıp veriye sahip olması, gelişi güzel doldurulması, uç değerlere sahip olması gibi nedenlerle analizin dışında bırakılmıştır. Kalan 343 anket çalışma kapsamına alınarak değerlendirilmiştir.

4.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanan çalışmada, "Örgütsel Demokrasi Ölçeği" ve "Örgütsel Mutluluk Ölçeği" olmak üzere iki ölçek kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılar için sosyo-demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde örgütsel demokrasi algılarını, üçüncü bölümde ise çalışanların örgütsel mutluluğunu ölçen sorular bulunmaktadır. Kullanılacak anket soruları belirlenirken daha önce araştırılan, geçerliliği ve güvenilirliği bulunan anket sorularından faydalanılmıştır.

Çalışanların "Örgütsel Demokrasi" algılarını ölçen sorular Geçkil ve Tikici (2013) tarafından geliştirilen ve Geçkil'in⁴⁶ "Örgütsel Demokrasi İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki: TRB1 Bölgesindeki Üniversite Hastanelerinde Bir Uygulama" adlı doktora tezinden alınmıştır. 28 maddeden oluşan ölçekte katılım-eleştiri (1-8. madde), şeffaflık (9-14. madde), adalet (15-19. madde), eşitlik (20-25. madde) ve hesap verebilirlik (26-28. madde) olmak üzere beş alt boyut bulunmaktadır. Ölçekteki 21. ve 23. maddeler ters ifadedir ve puanlar değerlendirilirken ters kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 28 ve en yüksek puan 140'tır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe örgütsel demokrasi algısı düzeyi yükselmektedir. Anket sorularında her bir madde için kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde yanıtlar istenmektedir.

⁴⁴ Sait, Gürbüz.- Faruk, Şahin. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz*. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014, 1. Baskı, 88.

⁴⁵ Remzi, Altunışık. vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Adapazarı: Sakarya Yayıncılık, 2012, 7. Baskı, 57.

⁴⁶ Tahsin, Geçkil. *Örgütsel Demokrasi İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki: TRB1 Bölgesindeki Üniversite Hastanelerinde Bir Uygulama*. (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 73.

Çalışanların örgütsel mutluluklarını ölçen sorular Arslan (2018)'in "Öğretmenlerin Farklılıkların Yönetimi Yaklaşımlarına İlişkin Algıları İle Örgütsel Mutluluk Algıları Arasındaki İlişki" adlı doktora tezinden alınmıştır. Ölçeğin temel varsayımına göre, örgütsel mutluluk; işyerindeki duygulardan ve mizahtan, yapılan işin anlamlılığına ve bireyin potansiyelinin ne kadarını gerçekleştirdiğine dair algısından oluşmaktadır. Ölçeğin ilk halinin yabancı araştırmacılar tarafından oluşturulduğunu dile getiren araştırmacı, Türkçe'ye uyarlanması Arslan ve Polat (2017) tarafından yapıldığını belirtmiştir. Örgütsel Mutluluk Ölçeği; olumlu duygular, olumsuz duygular ve potansiyelin gerçekleştirilmesi olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Beşli Likert tipi kullanılan ölçekte olumlu ve olumsuz duygular için; hiç (1), tamamen(5) ifadeleri kullanılırken, potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutu için Tamamen katılmıyorum (1)'dan Tamamen Katılıyorum (5)'a doğru sıralanan yanıtlar istenmiştir.⁴⁷

4.3. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Örgütsel demokrasi ölçeğine yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre KMO değeri 0,895 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilirlik sınırının oldukça üstündedir. Bartlett testi sonucu $0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Kovaryans matrisleri birim matris değildir ve faktör analizi geçerlidir. Bulunan beş faktörün toplam varyans açıklama düzeyi %82,06 olarak bulunmuştur ve bu değer literatürde genel olarak kabul edilebilir sınır olarak ifade edilen %67 değerinin oldukça üzerindedir. Yapılan faktör analizi sonucunda KE_5, ŞE_5, AD_2, AD_3, EŞ_1 ve HV_3 değişkenleri çapraz faktör yükü ve düşük faktör yükü sorunlarından dolayı analiz dışı kalmıştır. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre faktörlere ilişkin güvenilirlik değerleri sırasıyla; Katılım ve eleştiri faktörü 0,826, Şeffaflık faktörü, 0,873, Adalet 0,672, Hesap verirlilik 0,565 ve Eşitlik için 0,764 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirlik değeri ise 0,810 olarak bulunmuştur. Sadece hesap verirlilik boyutu güvenilirlik değeri düşük görünmektedir. Ancak literatürde değişken sayısının düşük olduğu göz önüne alındığında söz konusu değer yeterli kabul edilebilir olduğuna dair görüş mevcuttur (Kalaycı, 2010: 405). Söz konusu ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik durumuna ilişkin veriler Tablo 3'te verilmiştir.

⁴⁷ Yaser, Arslan. *Öğretmenlerin Farklılıkların Yönetimi Yaklaşımlarına İlişkin Algıları İle Örgütsel Mutluluk Algıları Arasındaki İlişki*. (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 55.

	Katılım ve Eleştiri	Şeffaflık	Adalet	Hesap Verirlik	Eşitlik	TEST İSTATİSTİKLERİ
KE_1	0,830					KMO
KE_2	0,839					
KE_3	0,845					
KE_4	0,886					
KE_6	0,765					
ŞE_1		0,791				0,895
ŞE_2		0,544				
ŞE_3		0,648				
ŞE_4		0,595				
ŞE_6		0,740				
AD_1			0,551			0,000
AD_4			0,843			
AD_5			0,910			
EŞ_2					0,500	TOPLAM VARYANS AÇIKLAMA DÜZEYİ
EŞ_3					0,862	
EŞ_5					0,739	
EŞ_6					0,660	
HV_1				0,576		%82.06
HV_2				0,606		
GÜVENİLİRLİK	0,826	0,873	0,672	0,565	0,764	
İK			0,81			

Tablo 3.Örgütsel Demokrasi Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Örgütsel demografi ölçeğine yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre KMO değeri 0,752 olarak bulunmuş olup, kabul edilebilirlik sınırının üzerindedir. Bartlett testi sonucu $0,000 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Kovaryans matrisleri birim matris değildir ve faktör analizi geçerlidir. Bulunan üç faktörün toplam varyans açıklama düzeyi %76,01 olarak bulunmuştur ve bu değeri literatürde genel olarak kabul edilebilirlik sınırının oldukça üzerindedir. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre faktörlere ilişkin güvenilirlik değeri sırasıyla; Olumlu Düşünceler faktörü; 0,837; Olumsuz Düşünceler faktörü; 0,820; Potansiyel faktörü; 0,868 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirlik değeri ise 0,782 olarak bulunmuştur.

	Olumlu Düşünceler	Olumsuz Düşünceler	Potansiyel	TEST İSTATİSTİKLERİ
OL_1	-0,684			KMO
OL_3	0,823			
OL_4	0,815			
OL_5	0,786			
OL_6	0,721			
OL_7	0,789			
OL_8	0,789			
OL_9	0,634			0,752
OSZ_1		0,845		BARTLETT
OSZ_3		0,876		
OSZ_4		0,556		
OSZ_5		0,883		
OSZ_6		0,404		
OSZ_7		0,819		
OSZ_8		0,834		
OSZ_9		0,799		0,001
OSZ_10		0,435		TOPLAM VARYANS AÇIKLAMA DÜZEYİ
PO_1			0,771	
PO_2			0,765	
PO_3			0,808	
PO_4			0,878	
PO_6			0,46	
PO_7			0,759	
GÜVENİLİRLİK	0,837	0,820	0,868	76,01%
	0,782			

Tablo 4.Örgütsel Mutluluk Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları**5. Bulgular**

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak katılan üniversite personelinin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı bulgular aşağıda Tablo 5'te tek bir tablo halinde sunulmuştur.

	Değişken	Sayı	Yüzde
Yaş	18-27 Yaş Arası	72	21,0
	28-37 Yaş Arası	138	40,2
	38-47 Yaş Arası	92	26,8
	48-57 Yaş Arası	35	10,2
	58-67 Yaş Arası	6	1,7
Cinsiyet	Kadın	195	56,9
	Erkek	148	43,1
Medeni Durum	Evli	223	65,0
	Bekar, Dul, Boşanmış	120	35,0
Öğrenim Durumu	Lise	2	0,6
	Önlisans	25	7,3
	Lisans	105	30,6
	Yüksek Lisans	189	55,1
	Doktora	22	6,4
Kurumda Çalışma Süresi	1-8 Yıl Arası	227	66,2
	9-16 Yıl Arası	69	20,1
	17-24 Yıl Arası	32	9,3
	25-32 Yıl Arası	14	4,1
	33-40 Yıl Arası	1	0,3
Meslekte Çalışma Süresi	1-8 Yıl Arası	134	39,1
	9-16 Yıl Arası	94	27,4
	17-24 Yıl Arası	66	19,2
	25-32 Yıl Arası	40	11,7
	33-40 Yıl Arası	7	2,0
	41-48 Yıl Arası	1	0,3
Aylık Gelir	0-2000 TL Arası	7	2,0
	2001-4000 TL Arası	285	83,1
	4001-6000 TL Arası	40	11,7
	6001-8000 TL Arası	7	2,0
	8001-10000 TL Arası	4	1,2
Toplam		343	100,00

Tablo 5. Araştırma Kapsamında İncelenen Üniversite Çalışanlarına Ait Sosyo-Demografik Bilgiler

Demografik değişkenlere ilişkin sonuçların analiz edilmesinden sonra çalışmada kullanılan ölçeklerin alt boyutlarına ilişkin ortalama değerler bulunmuştur. Örgütsel demokrasi ölçeği alt boyutlarının ortalama değerleri Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre en yüksek ortalama hesap verirlilik boyutuna ilişkin olarak bulunmuş, en düşük ortalama ise adalet boyutuna ilişkin elde edilmiştir.

FAKTÖR	ORTALAMA
Katılım ve Eleştiri	3,2204
Şeffaflık	3,3907
Adalet	3,1613
Eşitlik	3,2711
Hesap Verilebilirlik	3,5583

Tablo 6. Örgütsel Demokrasi Ölçeği Faktör Ortalamaları

Örgütsel demokrasi ölçeğinin faktör ortalamaları incelendiğinde; katılım ve eleştiri faktörü 3.2204, şeffaflık 3.3907, adalet 3.1613, eşitlik 3.2711, hesap verilebilirlik ise 3.5583 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda bu kurumda örgütsel demokrasinin orta düzeyde olduğu veya kurumun demokrasi düzeyini orta düzeyde değerlendirdiği söylenebilir. Örgütsel mutluluk ölçeği boyutlarının ortalama değerleri Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre en yüksek ortalama olumlu düşünceler boyutunda bulunurken en düşük ortalama ise potansiyel faktöründedir.

FAKTÖR	ORTALAMA
Olumlu Düşünceler	3,395
Olumsuz Düşünceler	3,1416
Potansiyel	3,6594

Tablo 7. Örgütsel Mutluluk Ölçeği Faktör Ortalamaları

Örgütsel mutluluk ölçeğine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları cevapların faktör ortalamaları incelendiğinde katılımcıların olumlu duyguları 3,395 ortalama ile "sıklıkla" düzeyinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların olumsuz duyguları 3,1416 ile "biraz" düzeyine denk gelmektedir. Çünkü olumsuz düşünceler boyutuna ait maddeler ters kodlanmıştır. Katılımcıların potansiyeli gerçekleştirme boyutuna ilişkin vermiş oldukları cevaplardan alınan ortalama 3,6594 ile "katılıyorum" düzeyinde gerçekleşmiştir.

Faktör ortalamalarının belirlenmesinden sonra örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluğa etkisinin analiz edilmesi amacıyla çok değişkenli doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz yapılmadan önce Regresyon analizinin varsayımları test edilmiş ve değişkenlerin normallik ve doğrusallık koşullarını sağladığı görülmüştür.

Yapılan test sonucunda Durbin Watson katsayısı üç model için sırasıyla 1,598, 2,277 ve 1,627 olarak bulunmuştur. Literatürde genel kabul gören görüş Durbin Watson değerinin 2 veya yakın bir değer olmasının otokorelasyon olmadığı, 1'den küçük olmasının otokorelasyon açısından alarm ifade ettiği şeklinde dir. Box M testi sonucunda kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımının da sağlandığı görölmüştür. Modellere ilişkin VIF ve CI değerleri de çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını ortaya koymuştur. Regresyon analizi yapılmadan önce bağımsız değişkenler olarak ele alınacak örgütsel demokrasi ölçeği boyutları ile bağımlı değişkenler olarak ele alınan örgütsel mutluluk ölçeği boyutları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

		Katılım ve Eleştiri	şeffaflık	Adalet	Eşitlik	Hesap Verirlik	Olumlu Düşünceler	Olumsuz Düşünceler	Potansiyel
Katılım ve Eleştiri	Korelasyon p	1,000	,643** 0,000	,376** 0,000	,719** 0,000	,684** 0,000	,696** 0,000	-,380** 0,000	,390** 0,000
şeffaflık	Korelasyon p		1,000	,598** 0,000	,674** 0,000	,762** 0,000	,571** 0,000	-0,070 0,199	,339** 0,000
Adalet	Korelasyon p			1,000	,520** 0,000	,360** 0,000	,581** 0,000	-,265** 0,000	,627** 0,000
Eşitlik	Korelasyon p				1,000	,711** 0,000	,667** 0,000	-,339** 0,000	,503** 0,000
Hesap Verirlik	Korelasyon p					1,000	,497** 0,000	-0,068 0,207	,205** 0,000
Olumlu Düşünceler	Korelasyon p						1,000	-,483** 0,000	,744** 0,000
Olumsuz Düşünceler	Korelasyon p							1,000	-,518** 0,000
Potansiyel	Korelasyon p								1,000

Tablo 8. Örgütsel Demokrasi ve Örgütsel Mutluluk Korelasyon Analizi

Örgütsel demokrasi ve örgütsel mutluluk ölçeğinin alt boyutları arasında yapılan korelasyon analizi incelendiğinde örgütsel demokrasinin alt boyutu olan şeffaflık ile örgütsel mutluluk ölçeğinin alt boyutu olan olumsuz düşünceler arasında negatif yönlü zayıf ($r=-0,070$), ancak istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin mevcut olmadığı görölmüştür. Benzer şekilde örgütsel demokrasinin alt boyutu olan hesap verirlik ile örgütsel mutluluk ölçeğinin alt boyutu olan olumsuz düşünceler arasında negatif yönlü zayıf ($r=-0,068$), ancak istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin mevcut olmadığı

görülmüştür. Diğer alt boyutlar incelendiğinde ise her biri arasında anlamlı ilişkinin var olduğu görülmektedir. Tablo 8'de alt boyutlar arasındaki pozitif ve negatif yönler ile korelasyonun güçlü ve zayıf olması durumu detaylı bir şekilde verilmiştir.

Regresyon analizi için varsayımların kontrol edilmesinden sonra örgütsel demokrasi ölçeği alt boyutları bağımsız değişkenler, örgütsel mutluluk ölçeğinin üç alt boyutu bağımlı değişken olacak şekilde üç doğrusal regresyon modeli oluşturularak örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluk üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Oluşturulan regresyon modellerine ilişkin veriler Tablo 9'da verilmiştir.

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: OLUMLU DÜŞÜNCELER			
DEĞİŞKENLER	B	P	MODEL KATSAYILARI
Sabit	0,934	0,000	r
Katılım ve Eleştiri	0,325	0,000	
Şeffaflık	-0,005	0,932	0,789
Adalet	0,31	0,000	r²
Eşitlik	0,212	0,000	
Hesap Verirlik	0,069	0,046	
			0,622

Tablo 9. Regrasyon Modeli (Olumlu Düşünceler)

Örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarından biri olan olumlu düşünceler boyutu bağımlı değişken, örgütsel demokrasi ölçeği alt boyutları bağımsız değişken olacak şekilde oluşturulan doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre $r=0,789$ olarak bulunmuştur. Modelde yer alan değişkenler arasında yüksek sayılabilecek düzeyde korelasyon söz konusudur. Belirlilik katsayısı (r^2) 0,622 olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkende yaşanan değişimlerin %62,2'si bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. ANOVA testi p değeri 0,000 olarak bulunmuştur ve model katsayıları anlamlıdır. Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşturulur.

Olumlu Düşünceler = $0,934 + 0,325$ (Katılım ve Eleştiri) + $0,31$ (Adalet) + $0,212$ (Eşitlik)

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: OLUMSUZ DÜŞÜNCELER			
DEĞİŞKENLER	B	p	MODEL KATSAYILARI
Sabit	4,482	0,000	
Katılım ve Eleştiri	-0,449	0,000	r
Şeffaflık	0,447	0,000	0,569
Adalet	-0,32	0,000	r²
Eşitlik	-0,368	0,000	0,323
Hesap Verirlik	-0,227	0,000	

Tablo 10. Regrasyon Modeli (Olumsuz Düşünceler)

Örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarından biri olan olumsuz düşünceler boyutu bağımlı değişken, örgütsel demokrasi ölçeği alt boyutları bağımsız değişken olacak şekilde oluşturulan doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre $r=0,569$ olarak bulunmuştur. Modelde yer alan değişkenler arasında orta düzeyde korelasyon söz konusudur. Belirlilik katsayısı (r^2) 0,323 olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkende yaşanan değişimlerin %32,3'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. ANOVA testi p değeri 0,000 olarak bulunmuştur ve model katsayıları anlamlıdır. Tablo 10'da yer alan sonuçlara göre doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşturulur.

Olumsuz Düşünceler: $4,482 + 0,447$ (Şeffaflık) $- 0,449$ (Katılım ve Eleştiri) $- 0,32$ (Adalet) $- 0,368$ (Eşitlik) $- 0,227$ (Hesap Verirlik)

DEĞİŞKENLER	B	p	MODEL KATSAYILARI
Sabit	1,102	0,000	
Katılım ve Eleştiri	0,163	0,001	r
Şeffaflık	-0,171	0,017	0,709
Adalet	0,63	0,000	r²
Eşitlik	0,396	0,000	
Hesap Verirlik	0,19	0,000	0,503

Tablo 11. Regrasyon Modeli

Örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarından biri olan potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutu bağımlı değişken, örgütsel demokrasi ölçeği alt boyutları bağımsız değişken olacak şekilde oluşturulan doğrusal regresyon modeli sonuçlarına göre $r= 0,709$ olarak bulunmuştur. Modelde yer alan değişkenler arasında orta düzeyde korelasyon söz konusudur. Belirlilik katsayısı (r^2) 0,503 olarak bulunmuştur. Bağımlı

değişkende yaşanan değişimlerin %50,3'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. ANOVA testi p değeri 0,000 olarak bulunmuştur ve model katsayıları anlamlıdır. Tablo 11'de yer alan sonuçlara göre doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde oluşturulur.

Potansiyelin Gerçekleştirilmesi: 1,102-0,171 (Şeffaflık) + 0,163 (Katılım ve Eleştiri) + 0,63 (Adalet) + 0,396 (Eşitlik) + 0,19 (Hesap Verirlik)

SONUÇ

Bu çalışmada örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluk üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla bir kamu üniversitesinde görev yapan 343 idari ve akademik personele uygulanan anket çalışmasından elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak çok değişkenli doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Örgütsel mutluluk ölçeğinin alt boyutları olan olumlu düşünceler, olumsuz düşünceler ve potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutları bağımlı değişkenler, örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutları olan katılım ve eleştiri, şeffaflık, adalet, eşitlik ve hesap verirlik bağımsız değişkenler olacak şekilde üç doğrusal regresyon modeli oluşturularak sonuçlar yorumlanmıştır.

Örgütsel mutluluk ölçeği olumlu düşünceler alt boyutunun bağımlı değişken olarak alındığı regresyon modeli sonuçlarına göre belirlilik katsayısı 0,622 olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkende yaşanan değişimin %62'si modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Analiz sonuçlarına göre oluşturulan regresyon modeline göre, örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarından sadece “Şeffaflık” boyutunun bağımlı değişken “Olumlu düşünceler” boyutuna anlamlı etkisinin olmadığı, diğer boyutların bağımlı değişkeni anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla kurumdaki şeffaflık algısının çalışanların kuruma ilişkin olumlu düşüncelerini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel mutluluk ölçeği olumsuz düşünceler alt boyutunun bağımlı değişken olarak alındığı regresyon modeli sonuçlarına göre belirlilik katsayısı 0,323 olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkende yaşanan değişimin %32,3'ü modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç “Olumsuz düşünceler” boyutunda yaşanan değişimlerin yüksek oranda modelde olmayan başka değişkenler tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre oluşturulan regresyon modeline göre, örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarının tamamının bağımlı değişken “Olumsuz düşünceler” üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Model katsayılarına göre örgütsel demokrasi ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin değerler arttıkça çalışanların kuruma ilişkin olumsuz düşüncelerinde azalma yaşanmaktadır. Sadece “Şeffaflık” boyutunda bunun aksi bir durum söz konusudur.

Model sonuçlarına göre “Şeffaflık” arttıkça çalışanların kuruma ilişkin olumsuz düşüncelerinin de arttığı grlmektedir.

Örgütsel mutluluk leği potansiyelin gerçekleştirilmesi alt boyutunun bağımlı değişken olarak alındığı regresyon modeli sonuçlarına göre belirlilik katsayısı 0,503 olarak bulunmuştur. Bağımlı değişkende yaşanan değişimin %50,3’ modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Analiz sonuçlarına göre oluşturulan regresyon modeline göre, örgütsel demokrasi leğinin alt boyutlarının tamamının bağımlı değişken olan “Potansiyelin gerçekleştirilmesi” üzerinde anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir. Model sonuçlarına göre “Şeffaflık” dışındaki tüm örgütsel demokrasi alt boyutlarının bağımlı değişken olan “Potansiyelin gerçekleştirilmesi” boyutuna olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtı pandemi süreci nedeniyle çalışmanın tek kurumda nispeten dar bir örneklem ile gerçekleştirilmek zorunda kalınmasıdır. Pandemi süreci sonrasında, örgütsel demokrasinin örgütsel mutluluğa etkisinin birkaç kurumdan daha geniş bir örneklem alınarak ve yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilen bulgulara regresyon analizi ve/veya yapısal eşitlik modeli uygulanmak suretiyle farklı çalışmalarla ele alınması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Mustafa. “İnsan Kaynaklarında Yeni Bir Yaklaşım: Yetenek Yönetimine İlişkin Nitel Bir Araştırma.” *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 24-43.

Altıntaş, Mustafa - zata, Musa. *Erdemli Raporlama ve rgtsel Sağlık İlişkisi (Eğitim ve Sağlık alışanları üzerinde Bir Araştırma)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 1. Baskı, 2020.

Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Adapazarı: Sakarya Yayıncılık, 7. Baskı, 2012.

Arslan, Yaser. *ğretmenlerin Farklılıkların Yönetimi Yaklaşımlarına İlişkin Alguları İle rgtsel Mutluluk Alguları Arasındaki İlişki*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Bakker, Arnold B. & Oerlemans, Wido “Subjective Well-Being in Organizations.”. *The Oxford Handbook of Positive Organizational Scholarship* Ed. K.S. Cameron & G.M. Spreitzer. 178-189. New York: Oxford University Press. 2011.

Barlett, James E. vd. “Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research”. *Information Technology, Learning, and Performance Journal* 19/1 (2001), 43-50.

Barutcu, Hanife. Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bean, Hamilton, vd. “Organizational Rhetoric, Materiality, and the Shape of Organizational Democracy”. *Southern Communication Journal* 78/3 (2013), 256-273.

Bulut, Ayhan. *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluk Algılarının İncelenmesi: Bir Norm Çalışması*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Butcher, David-Clarke Martin. “The Cornerstone for Organizational Democracy”. *Organizational Dynamic* 31/1 (2002), 35-46.

Büyükbay Ender, Şirli. *Proposal of a New Employee Well-Being Model: Employee Wholeness*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Carter, Bob. “Lessons from America: Changes in the US Trade Union Movement. Work”. *Employment and Society* 15/1 (2001), 185-194.

Coşan Erkal, Pınar. *Örgütsel Demokrasi: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2012.

Çetin, Serkan. Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algı Düzeyleri İle Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çopur, Zübeyde. Öğretim Elemanlarının Örgütsel Demokrasi Algıları İle Örgütsel Sinizm Düzeyleri Arasındaki İlişki. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Deci, Edward L.- Ryan, Richard M. "Hedonia, Eudaimonia and Well-Being: An Introduction". *Journal of Happiness Studies* 9/1 (2006), 1-11.

Demirtaş, Hatice. Örgütsel Demokrasi Bağlamında Sendikal Demokrasinin, Sendikal Bağlılığa Etkisi: İzmir İlinde Bir İnceleme. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Diener, Ed.- Diener, Carol. "Most People are Happy". *American Psychological Society* 7/3 (1996), 181-185.

Duman, Bilal. "Öğrenme-Öğretme Sürecindeki Entelektüel Şizofrenizm.". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 6/2 (2008), 287-321.

Fisher, Cyntiha D. "Happiness at Work". *International Journal Of Management Reviews* 12/4 (2010), 384-412.

Geçkil, Tahsin. "Örgütsel Demokrasi: Örgüte Neler Kazandırabilir?". *Researcher: Social Science Studies* 5/4 (2017), 747-755.

Geçkil, Tahsin. *Örgütsel Demokrasi İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki: TRB1 Bölgesindeki Üniversite Hastanelerinde Bir Uygulama*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Gürbüz, Sait-Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, 2014.

Harrison, Jeffrey, S- Freeman, Edward, R. "Special Topic: Democracy in and Around Organizations Is Organizational Democracy Worth the Effort?". *Academy of Management Perspectives* 18/3 (2004), 49-53.

Heywood, Andrew. "Siyasi İdeolojiler." Çev. Bayram, Ahmet, Tüfekçi, Özgür, İnaç, Hüsamettin, Akın, Şeyma, Kalkan, Buğra. Ankara: Adres Yayınları, 2011.

Hoffman, Mary F. "Do All Things With Counsel" 1: Benedictine Women And Organizational Democracy" *Communication Studies* 53/3 (2002), 203-218.

Karagöz, Hüseyin- Atilla, Gaye. "Örgütsel Demokrasi İle Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişki: Karaman İli Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 5/25 (2019), 2065-2074.

Karatepe Kuşçu, Hilal. *Hemşirelerde Politik Duyarlılık ve Örgütsel Demokrasi Algısı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Kerr, Jeffrey L. "The Limits of Organizational Democracy". *The Academy of Management Executive* 18/3 (2004), 81-95.

Kesebir, Pelin- Diener, Ed. "In Pursuit of Happiness: Empirical Answers to Philosophical Questions". *Perspectives on Psychological Science* 3/2 (2008), 117-125.

Kırlak, Özden. *Tekstil Sektöründe Yer Alan İşletmelerde İşten Ayrılma, Oryantasyon Eğitimi, Çalışan Mutluluğu ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Korkut, Ali. *Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluk, Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Adalet Algularının Analizi*, Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Lyubomirsky, S. "What is Happiness". Erişim 27 Temmuz 2020. <http://greatergood.berkeley.edu/topic/happiness/definition>, 2007.

Moçoşoğlu, Banu- Kaya, Ahmet. "Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik ile Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki: Şanlıurfa İli Örneği". *Harran Education Journal* 2018/1 (2018), 52-70.

Nazlı, Murat. *Hizmet Sektöründe Kurumsal Yönetimin İşte Mutluluk Üzerine Etkisi*, İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Öztürk, Mustafa-Demirtaş, Hatice. “Örgütsel Demokrasi Bağlamında Sendikal Demokrasinin Sendikal Bağlılığa Etkisi: İzmir İlinde Bir İnceleme”. *İş ve Hayat Dergisi* 5/9 (2019), 9-35.

Pryce, Jessica-Wiley, Blackwell. *Happiness at Work. Maximizing Your Psychological Capital For Success*. Oxford: John Wiley & Sons Ltd, 2010.

Sadykova, Guzel-Tutar, Hasan. “Örgütsel Demokrasi ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme.” *İşletme Bilimi Dergisi* 2/16 (2014), 1-16.

Saenghiran, Natthawin . “Towards Enhancing Happiness at Work: A Case Study”. *Social Research Reports* 25 (2013), 21-33.

Sönmez, Veysel. *Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1. Baskı, 2008.

Turabik, Tuğba. Yükseköğretim Örgütlerinde Örgütsel Demokrasi ile Politik Davranışlar Arasındaki İlişki, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Veenhoven, Ruut. “Greater Happiness for A Greater Number - Is That Possible and Desirable?”. *Journal of Happiness Studies* 11 (2010), 605-629.

Weber, Wolfgang G. vd. “The Influence of Organizational Democracy on Employees Socio-Moral Climate and Prosocial Behavioral Orientations.”. *Journal of Organizational Behavior* 30 (2009), 1127-1149.

Yazdani, Naveed. “Organizational Democracy and Organization Structure Link: Role of Strategic Leadership & Environmental Uncertainty”. *Business Review Research Journal of The Institute of Business Administration Karachi* 5/2 (2010), 51-73.

ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞ: KIRSALDAKİ GENÇ NÜFUSA İSTİHDAM SAĞLAMAK

Aynur KARAÇOBAN*

ORCID ID: 0000-0002-8486-6906

Sevgi TÜZÜN RAD**

ORCID ID: 0000-0003-0111-8417

Öz: Orta gelir tuzağı gelişmekte olan ülkelerin belli bir gelir seviyesine ulaştıktan sonra büyüme hızlarını kaybetmesi veya yavaşlaması sonucu yüksek gelirli ülkeler seviyesine çıkamaması, bulunduğu gelir grubunda sıkışıp kalması durumunu açıklamaktadır. Türkiye son 15 yıldır üst orta gelir grubunda olup; yüksek gelirli ülkeler grubuna geçememiştir. Bunun nedenlerinden biri ekonomiler orta gelir düzeyine geldikçe, kırdan kente işgücü hareketliliğinin büyümeyi artırıcı gücünü kaybetmesidir. Bu hareketliliğe neden olan kır ve kent arasında kişi başı gelir farkı 1/3 oranında olması özellikle genç nüfusun göçünü etkilemektedir. Bu çalışmada; kırsaldaki genç nüfusun kente göç nedenleri ve özellikle kırsalda istihdam ve gelir artırıcı faaliyetlerin Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkmasına etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada; genç nüfusun kırsalda işgücü piyasasında kalmasını sağlamanın büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği ve Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkışına katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Gelir Eşitsizliği, Genç Nüfus, Göç, Kırsal Kalkınma.

* Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi, aynurkaracoban44@gmail.com

** Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sevgituvzun.rad@gmail.com

WAY OUT OF MIDDLE-INCOME TRAP: PROVIDING EMPLOYMENT FOR RURAL YOUNG POPULATION

Abstract: Middle-income trap explains why economic growth slows down or is lost in developing countries after reaching a certain income level but not elevating to high-income level countries category. Turkey has been positioned in high middle-income countries category in the last 15 years, not being able to pass on to high-income countries group. One of the factors leading to middle-income trap is the loss of boosting impact of labor force on economic growth due to movement of workforce from rural areas to urban. The per capita income in rural areas is almost 1/3 of that of urban encouraging the young generation to move to urban. This study is intended to shed light on factors behind the migration of young generation to urban and elaborate the impact of employment and income-generating activities in rural areas to overcome the middle-income trap phenomena in Turkey. Assuring the engagement of young generation in rural workforce and its positive impact on economic growth would contribute to skip from middle-income trap.

Keywords: Middle Income Trap, Income Inequality, Young Population, Migration, Rural Development.

GİRİŞ

Bir dereceye kadar kalkınma açısından başarı elde ettiği düşünülen bazı ülkelerin “orta gelir tuzağına” yakalandıkları bilinmektedir. Dünyada düşük gelir /yoksulluk tuzağından kaçan ve orta gelir düzeyine çıkan ülkelerin süreç içerisinde durgunluğa girdikleri ve yüksek gelir grubuna çıkamadıkları görülmektedir.

Orta gelir tuzağının belirlenmesinde Dünya Bankasının gelir sınıflandırması kullanılmakta ve ekonomiler kişi başına GSYİH’ya göre dört gruba (düşük gelirli, düşük-orta gelirli, yüksek-orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler) ayrılmaktadır. Dünya Bankasının “Atlas Metodu” kullanılarak ulusal enflasyona göre düzenlediği bu sınıflandırmada, ülkelerin kişi başına düşen gelirleri veri olarak kullanılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Dünya Bankasının Gelir Sınıflaması (Dünya Bankası, 2019)

Gelir Grupları	Dünya Bankası	Felipe vd. (2012)	Hout (2014)
	Kişi Başına GSYİH	Kişi Başına GSYİH	Kişi Başına GSYİH
Düşük Gelir	1.025\$’den az	2.000 \$’dan az	2.250\$’dan az
Düşük-Orta Gelir	1.026\$-3.995	2.000\$-7.250\$	2.250\$-7.500\$
Yüksek-Orta Gelir	3.996\$–12.375	7.250\$-11.750\$	7.500\$-14.500\$
Yüksek Gelir	12.375\$’den fazla	11.750\$’dan fazla	14.500\$’dan fazla

Orta gelir tuzağında sınırların belirlenmesinde literatürde Dünya Bankası’nın sınıflandırmasının yanı sıra; Felipe vd., Woo, Aiyar vd., Im ve Rosenblatt, Robertson ve Ye, Bulman vd. ve Hout’un çeşitli yöntemlerle yapmış oldukları sınıflandırma çalışmaları da yer almaktadır.¹ Felipe vd. 1950-2010 dönemi için 124 ülkeyi baz aldıkları çalışmalarında, sınıflandırmada veri olarak kişi başına düşen geliri kullanmışlardır. Hout ise 124 ülkeyi 1970-2010 dönemi için incelediği çalışmasında; kişi başına düşen GSYİH’yi kullanarak geliri dört gruba ayırmaktadır (Tablo 1).

Sınıflandırmalar yapılırken orta gelir grubu geniş bir band aralığını kapsadığından genel olarak düşük-orta ve yüksek-orta olmak üzere iki grup değerlendirilmektedir. Ülkelerin düşük-orta gelir grubundan yüksek-orta gelir grubuna geçmeleri yıl bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin; Çin 1992-2009 yılları arasında 17 yıl, Kore Cumhuriyeti 1969-1988 yılları arasında 19 yıl, Malezya 1969-1996 yılları arasında 27 yıl, Tayland 1976-2004 yılları arasında 28 yıl düşük-orta gelir grubunda kaldıktan sonra yüksek-orta gelir grubuna geçebilmiştir. Bulgaristan 1953-2006 yılları arasında 54 yıl, Kosta Rika 1952-2006 yılları arasında 54 yıl, Umman ise 1968-2001 yılları arasında 33 yıl, Türkiye ise 1955-2005 yılları arasında 50 yıl düşük-orta gelir grubunda kaldıktan sonra yüksek-orta gelir grubuna geçebilmiştir.² Türkiye, 2005 yılından itibaren kişi başı düşen 9.632\$ geliri ile halen yüksek-orta gelir grubundadır.³ Burada karşımıza çıkan

¹ Bkz. Jesus Felipe vd., “Tracking The Middle - Income Trap: What is it, Who is in it, and Why?” New York: *Levy Economics Institute of Bard College* (No. 715) Working Paper, 2012; Wing Thye Woo, “China Meets The Middle-Income Trap: The Large Potholes in The Road to Catching-Up”. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 10/4 (2012), 313-336; Shekhar Aiyar vd., “Growth Slowdowns and The Middle-Income Trap”. (No. 13/71) IMF Working Paper, 2013; Fernando Gabriel Im- David Rosenblatt, *Middle Income Traps, A Conceptual and Empirical Survey*, Policy Research Working Papers (Washington, DC: The World Bank. 2013), 140; Peter E. Robertson - Longfeng Ye, “On The Existence of A Middle Income Trap. University of Western Australia Economics”, (2013), Discussion Paper, 13/12; David Bulman vd., *Transitioning From Low-Income Growth to High-Income Growth: is There A Middle Income Trap*, (Washington, DC: The World Bank, 2017), 1-36.

² Felipe vd., “Tracking The Middle - Income Trap: What is it, Who is in it, and Why?”, 22.

³ Dünya Bankası, “Aranan: Türkiye Kişi Başına Düşen Gelir Dağılımı” (Erişim 7 Şubat 2020).

soru: *Neden bazı ülkeler orta gelir tuzağında takılıp kalırken, bazı ülkeler bir üst grup olan yüksek gelir grubuna geçebilmiştir?*

Tarihten elde edilen gözlemler; ekonomik büyümenin ilk evrelerinin nispeten kolay ve hızlı olduğunu göstermektedir. Çünkü geleneksel tarımdan tüketim malı sanayi üretimine geçiş büyümeyi sağlamaktadır. Bu süreçte kırsal ekonomide “işgücü fazlası”, kentlerde sınırsız “kaynak transferi” anlamına gelmektedir. Ancak ekonomiler orta gelir düzeyine geldikçe kırdan kente işgücü hareketliliği büyümeyi artırıcı gücünü kaybetmektedir.⁴ Bu nedenle birçok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi Türkiye’de orta gelir tuzağında kalmış, yüksek gelir grubuna çıkamamıştır. Türkiye 1980–1989 yılları arasında %4.0, 1990–1999 yılları arasında %4.2, 2000–2009 yılları arasında %4.0 ve 2010–2018 yılları arasında %6.4 büyümüştür. Tarım sektörünün GSYİH’ye katkısı ise 1980 sonrası sürekli azalmış, 2000 yılında %10.1 olan payı, 2010’da %9.0 ve 2018’de %5.8’e düşmüştür. Bu bakımdan tarım sektörü, ulusal GSYİH’yi etkilemekte ve orta gelir tuzağından çıkmayı engellemektedir. Bu bağlamda; ülkelerin orta gelirden kalmasının nedenlerinden biri olarak kırsal alanda düşük gelirli faaliyetler de bulunmaktadır. Kırsal nüfusun düşük gelirli faaliyetleri gelir dağılımını kır aleyhine eşitsiz kılmaktadır. Ülke içerisinde bölgeler arası ve aynı bölgede kır / kent arasında gelir farklılıkları ülkeler açısından büyük bir sorun oluşturmaktadır. Türkiye’de yoksul ve zengin bölgeler arasında gelir farkı 4,3 kat iken⁵, kır ve kent arasında kişi başı gelir farkı 1/3 oranındadır.⁶ Gelir dağılımındaki bu fark kırdan kente göçe neden olmakta ve en çok genç nüfusun göçünü etkilediği düşünülmektedir.⁷

Bu bağlamda çalışmada; kırsaldaki genç nüfusun kente göç nedenleri ve özellikle kırsalda istihdam ve gelir artırıcı faaliyetlerin Türkiye’nin orta gelir tuzağından çıkmasına etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

1. ORTA GELİR TUZAĞI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Orta gelir tuzağı, bir ülkenin orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra yüksek gelir seviyesine ulaşamaması olarak tanımlanmaktadır.⁸ Dünya bankası ise orta gelir tuzağında yer alan ülkeleri, düşük gelirli ülkelere karşı imalat sanayi ürünlerinde rekabet gücü zayıf, inovasyonun geliştiği yüksek gelirli ülkelerinde ekonomilerini

⁴ Erinç Yeldan vd., *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri* (İstanbul: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu, 2013), 2/13.

⁵ Yeldan vd., *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, 4.

⁶ Dünya Bankası, “Aranan: Türkiye Kır ve Kent Kişi Başına Düşen Gelir Dağılımı”.

⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Aranan: İşgücü İstatistikleri, İstihdam” (Erişim 15 Nisan 2020).

⁸ Muhammet Karanfil, “AR-GE Harcamalarının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye için Panel Veri Analizi”, *Journal of Life Economics* 3/4 (2016), 220.

yakalamakta zorlanan ülkeler olarak tanımlanmaktadır.⁹ Düşük gelirli ülkeler emek maliyetinin avantajı ve yabancı ülkelere aldıkları basit teknoloji ile ürettikleri ürünlerle uluslararası düzeyde sektörlerle rekabet edebilmektedir.

Emek ve sermayenin üretkenliğinin, tarım sektöründen sanayi sektörüne kayması ile sanayi sektöründe artan üretkenlik ülkenin gelir düzeyini de artırmaktadır. Diğer yandan ise ülkelerin orta gelir tuzağına ulaşmasıyla kırsal kesimden göç, kentlerde istihdamı azaltmakta ve uluslararası rekabet edebilirlik seviyesini düşürmektedir.¹⁰ Diğer yandan, kırsal kesimdeki emek arzının azalmasıyla ekonomik büyüme yavaşlama eğilimine girmektedir.¹¹ Sonuç olarak ülkeler orta gelir tuzağından yüksek gelir düzeyine çıkamamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye’de de ön plana çıkan göç hareketlerin başında kırsal göçler gelmektedir. Kırsal alanda nüfus azalırken, kentsel nüfus artmaktadır.¹² Kırdan kente göçün temelleri göç veren kırsal itici (düşük gelir, eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım olanaklarının eksikliği) göç alan kentin çekici (yüksek gelir, istihdam, eğitim, sağlık vb. gibi sosyal olanaklar) faktörlerine dayanmaktadır.¹³ Ayrıca kırsal bölgelerin temel geçim kaynağının tarıma dayalı ekonomik faaliyetler olması ve tarımda makineleşmenin artmasıyla işsizlik sorunun ortaya çıkması ve tarım dışı istihdam olanaklarının yetersiz olması kırdan kente göçün temel nedenleri arasında gösterilmektedir.¹⁴ Kırsal kesimde tarım işletmelerinin küçük ölçekli (tarım arazilerinin %80,7’si 100 dekarın küçük işletmelerdir¹⁵) olması ve dahası bu arazilerin miras yoluyla parçalanması ailelerin geçimini sağlamakta yetersiz kalmakta, bu durum göç eğilimini artırmaktadır.¹⁶ Yapılan çalışmalarda da; kırsal kesimdeki işsizlik ve göçün

⁹ Indermit Gill - Homi Kharas, *An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth* (Washington: The World Bank, 2007), 17-18.

¹⁰ Sumru Öz, Orta Gelir Tuzağı. Ekonomik Araştırma Formu (EAF), Politika Notu 12-06, (2012), 1-4.

¹¹ Pierre Richard Agénor vd., *Avoiding Middle-Income Growth Traps*. (Washington, DC: The World Bank, 2012), 2-3.

¹² Elif Özlem Aşkın vd., “Kırsal Göçün Ekonometrik Analizi: Yeşilyurt İlçesi Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 14/2 (2013), 232.

¹³ Jan Firdmuc, “Migration and Regional Adjustment to Asymmetric Shocks in Transition Economies”, *Journal of Comparative Economics* 32/2 (2004), 230.

¹⁴ A. S. Oberai, *Migration, Urbanization and Development* (Geneva: ILO, 1990), 5/41.

¹⁵ TÜİK, “Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, Haber Bülteni”.

¹⁶ Mehmet Vedat Pazarlıoğlu, “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (2007), 123.

nedenleri olarak tarımda makineleşmenin artması, ekilebilir arazinin sınırına gelinmiş olması, çalışanların sosyal güvencesinin olmaması öne çıkmaktadır.¹⁷

Kır / kent arasında nüfus dağılımını etkileyen kırsal göç aynı zamanda nüfusun yaş grubuna göre dağılımında da etkinliğini göstermektedir. Özellikle çalışabilecek, nitelikli grup olan genç nüfusun göç etme eğilimleri diğer nüfus gruplarına göre daha yüksektir.¹⁸ Göç edenlerin yaş aralığının belirlendiği çalışmalarda: Adams yaptığı çalışmada göç edenlerinin %80'inin 25 yaş altında olduğunu; Johson vd. 20-24 yaş aralığında; Oberai, 15-30 yaş aralığında ve Tadros ise, 20-40 yaş aralığında olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Genç ve nitelikli işgücünün göçe katılması ile kırsal alanların görünümü değişmektedir. Geride çocuk ve/veya yaşlı nüfustan oluşan nitelikleri daha düşük kesim kalmaktadır. Bu durum, kırsal alanlarda nüfusun sosyo-ekonomik yapısını derinden etkileyerek, gelir dağılımı ve kırsal kalkınmayı olumsuz etkilemektedir.²⁰

Kırdan kente göç, kır-kent arasında gelir dağılımını etkilemekte ve kırsal alanların yapısal bir sorunu olan yoksulluğa neden olmakta, yoksulluk sorunu da ülkenin ekonomik büyümesine engel olmaktadır.²¹ Egawa'ya göre, adaletsiz gelir dağılımı ülke ekonomilerinin büyümesini olumsuz etkilediği gibi ülkelerin orta gelir tuzağına düşmesindeki nedenlerden de biri olarak görülmektedir. Literatürde gelir eşitsizliği, yoksulluk ve ekonomik büyümenin ikili olarak birbiriyle ilişkilendirilen çalışmalar olduğu gibi son zamanlarda üçünün birbiriyle ilişkisinin incelendiği çalışmalarda çeşitlilik göstermektedir. De Janvry ve Sadoulet; gelir eşitsizliği, büyüme oranları ve yoksulluk ilişkisini kır / kent bakımından analiz ettiği çalışmasında; gelir eşitsizliğini temsil eden Gini katsayısının kişi sayısı oranından önemli derecede etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca yoksulluk, yoksul sayısı ile ifade edildiğinde de gelir eşitsizliğinden etkilendiğini vurgulamıştır. Şeker ve Jenkins'in ise Türkiye'de yoksulluk eğilimini incelemiş; mutlak yoksulluğun azalması ile ekonomik büyümedeki artış arasında

¹⁷ Bkz. Ertuğrul Güreşçi, "Kırsal Göçün Nedenleri ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı Örneği", *Tarım Ekonomisi Dergisi* 14/2 (2008), 47-54; Cris Beauchemin- Bruno Schoumaker, "Migration to Cities in Burkina Faso: Does The Level of Development in Sending Areas Matter?" *World Development* 33/7 (2005); Mehmet Gürbüz- Murat Karabulut, "Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Türk Coğrafya Dergisi* 50 (2008).

¹⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), "Toplum ve Göç", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 1996, Mersin*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997), 571.

¹⁹ Bkz. Dale W. Adams, "Rural Migration and Agricultural Development in Colombia", *Economic Development and Cultural Change*, 17 /4 (1969); A.S. Oberai, *Migration, Urbanization and Development*; W. Tadros "The Rediscovery of Findlay and Middieton's Organism (The So-Called Toxoplasma Microti) in Voles in The Type Locality in Wales", *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene* 62/7 (1968).

²⁰ Mustafa Yakar, "İç ve Dış Göçlerin Kırsalda Nüfusun Yaş Yapısına Etkisi: Emirdağ İlçesi Örneği", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 10/2 (2012), 131.

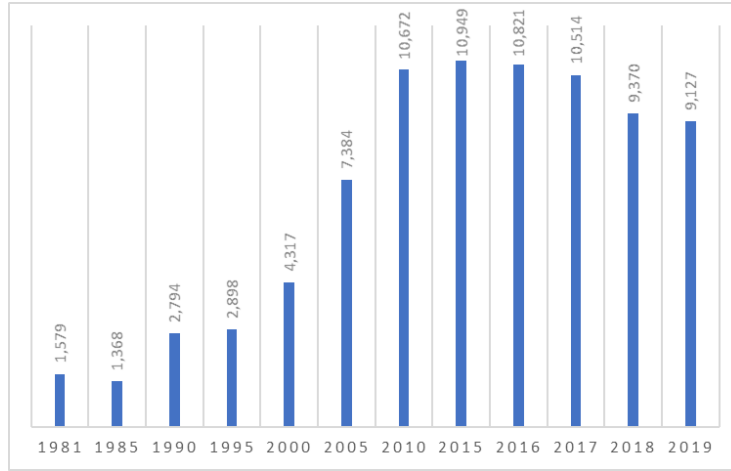
²¹ Şadan Çalışkan, "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59 (2010), 91.

doğrusal orantı olduğunu tespit etmişlerdir. Bruno vd. çalışmalarında gelir dağılımı eşitsizliğindeki değişimin yoksulluk oranını değiştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Fosu ise ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliğinin yoksulluk üzerindeki etkilerini inceleyerek; genel yoksulluk oranındaki değişimin ortalama gelir artışına bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bazı ülkelerde yoksulluğun azalmasında ekonomik büyümenin etkili olduğu ve bazı ülkelerde ise gelirin adaletli dağılımına bağlı olduğunu ifade etmiştir.²²

2. ORTA GELİR TUZAĞI: KIRSAL KALKINMA, GELİR, GENÇ NÜFUS VE GÖÇ

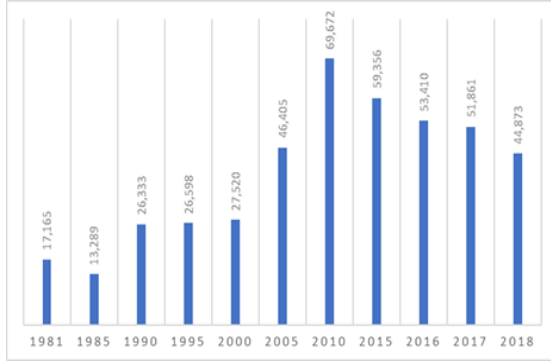
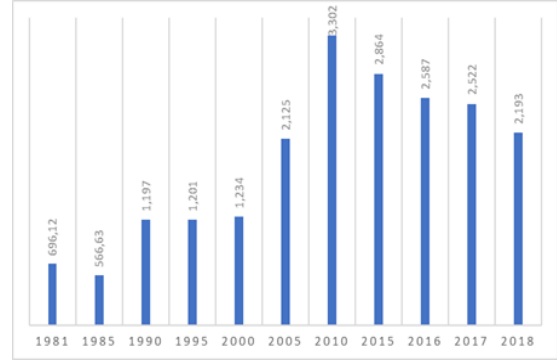
Türkiye ise 1955-2005 yılları arasında 50 yıl düşük-orta gelir grubunda kaldıktan sonra, 2005 yılından itibaren yüksek-orta gelir grubuna geçmiş ve halen bu gruptadır. Dünya bankası gelir sınıflandırmasına göre Türkiye'nin yüksek gelir grubuna çıkabilmesi için kişi başı düşen gelirin 12.375\$'den fazla olması gerekmektedir. Türkiye'de 1981-2010 yılları arasında sürekli artmış ve 2010-2017 yılları arasında 10.000\$'ı aşmıştır. Ancak 2018 yılı itibariyle artış eğilimini sürdürmemiş yaklaşık 9.000\$ seviyesine gerilemiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Türkiye'de Kişi Başı GSYİH

Kaynak: Dünya Bankası (Şubat, 2020).

²² Bkz. Akio Egawa, “Will Income Inequality Cause A Middle-Income Trap in Asia?” (Erişim 10 Nisan 2020); Alain De Janvry - Elisabeth. Sadoulet, “Growth, Inequality, and Poverty in Latin America: A Causal Analysis, 1970-94.” (Erişim 12 Mart 2020); Sırma Demir Şeker- Stephen P. Jenkins, “Poverty trends in Turkey”, *Journal of Economic Inequality* 13/3 (2015), 401-424. Bruno vd., Equity And Growth in Developing Countries: Old and New Perspectives On The Policy Issues”. Tanzi Vito- Chu Ke-young (ed.) *In Income Distribution and High-Quality Growth* Cambridge (Mass: MITPress,1998). Augustin Kwasi Fosu, “Growth, İnequality, and Poverty Reduction in Developing Countries: Recent Global Evidence”, *Research in Economics* 71/2 (2017).

Şekil 2: Tarım Sektörü GSYİH**Şekil 3:** Tarım Sektörü Kişi Başı GSYİH

Kaynak: Dünya Bankası (Şubat, 2020).

Kaynak: Dünya Bankası (Şubat, 2020).

Türkiye’de tarımsal GSYİH (Şekil 2), 1981 yılından 2010 yılına kadar artış göstermiş ve 2010 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu yıldan itibaren azalma eğilimine girmiştir. Şekil 3’te görüldüğü üzere; Türkiye’de tarımda kişi başına gelir de 1981-2010 yılları arasında artmış, 2010 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış (3.302 \$) ve sonrasında azalma eğilimine girmiştir.

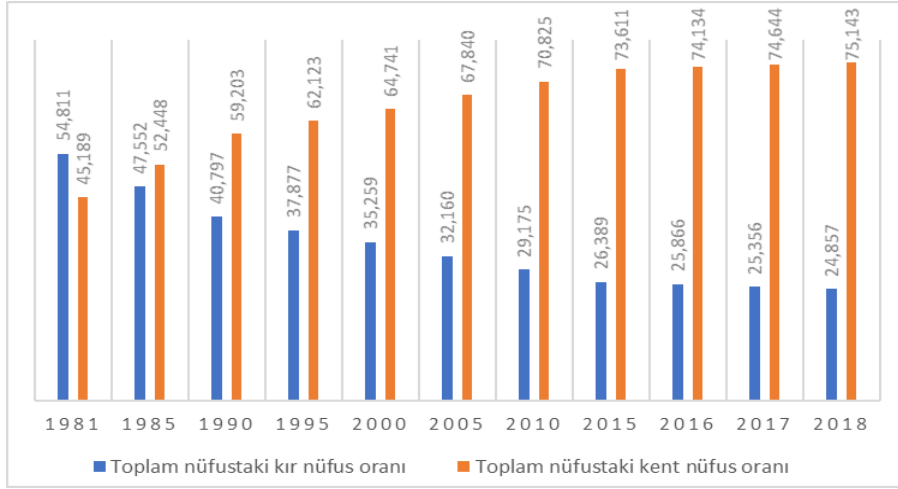
Tarım sektöründe ortalama kişi başına düşen gelir ile Türkiye ortalaması kıyaslandığında genel olarak; 1/3 oranında olduğu görülmektedir. Gelirin düşüklüğü yanında, tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin olmaması/yetersizliği, işsizlik sorunu, yoksulluk vb. ekonomik faktörler ile sosyal-kültürel faktörler sebebiyle özellikle kırsal alanlardaki genç nüfus kente göç etmektedir. Böylece kırsaldan kente işgücü hareketliliği Türkiye’nin büyümesini yavaşlatarak, orta gelir tuzağından çıkamamasına neden olmaktadır. Bu durum, kentlerin kırdan gelen nüfusu bünyesine katamaması, kent nüfusunun artması ve kentlerde işsizlik sorunu ile sonuçlanmaktadır.²³ Grafik 6’da görüldüğü üzere; Türkiye’nin 1981-2018 yılları arasında kent nüfusu sürekli artmış ve %75,1’e çıkmış, diğer yandan kır nüfusu ise sürekli azalmış ve %24,9’a inmiştir. Nüfusun yaş dağılımı incelendiğinde de özellikle 15-39 yaş grubunun kırdan kente göç ettiği görülmektedir (Şekil 5).

2013 yılından itibaren belediye yasasındaki değişiklikten dolayı köy şehir nüfus oranları yapay şekilde bozulmuştur. Belde ve köy nüfuslarının, bağlı oldukları ilçenin toplam nüfusu içinde raporlanmasıyla kırsal nüfus kent nüfusa dahil edilmiştir. Benzer şekilde büyükşehir belediyesi bulunan illerdeki belde ve köylerin nüfusu mahalle

²³ Bkz. İbrahim Arslan - Yusuf Akan, *Göç Ekonomisi* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2008), 3-4; Sevinç Bahar Yenigül, “Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri”, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 18/2 (2005), 275.

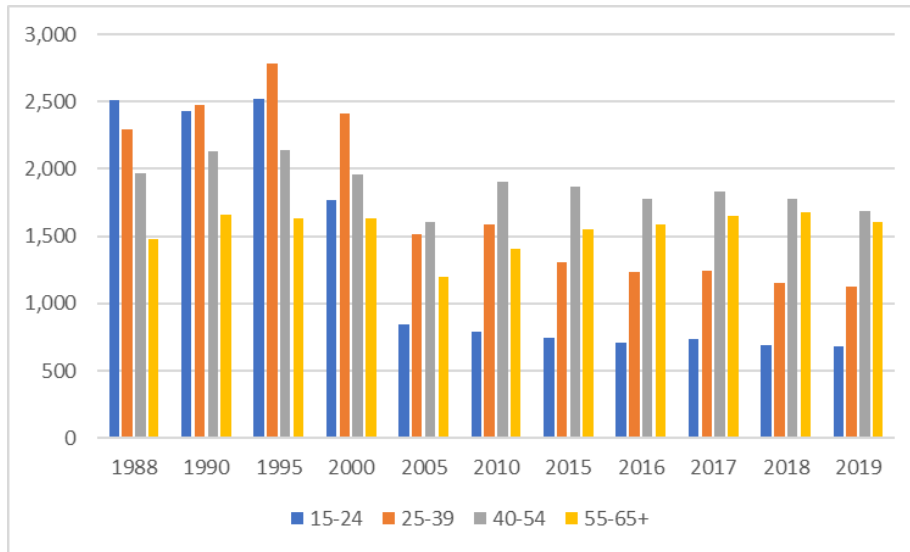
statüsüyle şehir olarak raporlanmıştır.²⁴ TÜİK'nin 2012 yılı sonrası verilerinde bu değişikliği baz almasından dolayı çalışmada Dünya Bankası verileri kullanılmıştır.

Şekil 4: Türkiye’de Kırsal ve Kent Nüfus Oranı

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınmaları Göstergeleri (Mart, 2020).

Şekil 5: Türkiye’de Tarım Sektöründe Yaş Grubuna Göre İstihdam Edilen Nüfus

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, İstihdam verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur (Mart, 2020).

²⁴ Bkz. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Şehir Plancıları Odası Büyükşehir Belediyesi Kanunu Değişikliği Değerlendirme Raporu (Erişim 20 Nisan 2020); T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Kırsal Kalkınma*. (Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu,2018). (Erişim 10 Mart 2020), 79.

1950'lerden itibaren artan kent nüfus oranı 1980'li yıllara gelindiğinde neoliberal politikalar ve serbestleşme hareketleriyle artmış göstermekte ve 1985 yılında kent nüfus oranı kırsal nüfus oranının üzerinde bir seviyeye ulaşmıştır (Şekil 4). Kırsal nüfusun temel geçim kaynağının tarım olması ve tarımsal üretimde artan gelir azalması, tarımda makineleşmenin artması kırsal alanlardan kente olan iç göç hareketini artırmıştır.²⁵ Ayrıca bilgi ve teknoloji düzeyinin yükselmesi, kentlerin iş ve eğitim olanaklarının kırsal alanlara göre daha iyi olması, kentlerdeki yüksek ücretler ve kent / kırsal arasındaki gelişmişlik farkları özellikle genç nüfusun kırsaldan göç etmesini teşvik etmektedir.²⁶ Kırsal kalkınmasının önündeki bu engeller göçü tetikleyerek kırsal alanlarda kamu hizmetinin sürdürülemez bir hal almasına ve daha çok yaşlı nüfusu barındıran demografik yapıya dönüştürmüştür. Bunun sonucu olarak kırsal alanlar genç nüfusun azaldığı, yaşlı nüfusun arttığı, eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım vb. kamu hizmetlerinden yoksun yaşam standartları düşük alanlara dönüşmüştür.²⁷

Kırsal / kent nüfusu arasındaki artan nüfus farklılığı ve yaş grubuna göre tarım sektöründe istihdam edilen genç nüfusun göç eğiliminin fazla olması kırsal kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Bunun sonucu olarak özellikle 2000'li yıllardan sonra uygulamaların belirlendiği kalkınma planlarında kırsal kalkınma için hedeflenen konular: Kırsal kent arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, kırsal kesimde yoksulluğun ve kırsaldan kente genç nüfus göçünün azaltılması, kırsalda refahın yükseltilmesi ve yerel kurumların beşerî ve kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi şeklinde şekillenmektedir.²⁸

Kalkınma programları incelendiğinde; ilk olarak Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)'nda "kırsal kalkınma" olgusuna yer verilmiştir. Planda kırsal kalkınmanın temel hedefleri şöyle yer almıştır: Kırsal alanda istihdamın, iş çeşitliliğinin ve kırsal nüfus gelirinin artırılması, insan gücüne dayalı kaynakların geliştirilmesi, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, etkili örgütlenme ve katılımcılığın desteklenmesi. Dokuzuncu ve Onuncu Kalkınma Planlarında ise ilk defa Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji ve Belgeleri yayınlanmıştır. Ancak bu üç kalkınma planında da kırsaldaki genç

²⁵Mehmet Özay - Cem Kılıç, *Çalışma Ekonomisi Teorisi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009), 33.

²⁶ Bradford Mills - Gautam Hazarika, "The Migration of Young Adults From Non-Metropolitan Counties", *American Journal of Agricultural Economics* 83/2 (2001), 329.

²⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "2006 Annual Report on Sustainable Development Work in the OECD" (Erişim 12 Mart 2020).

²⁸ Oktay Güven, "Türkiye Kırsal Kalkınma Politikalarının Analizi", *Akademik Bakış Dergisi* 63 (2017), 214.

nüfusa değinilmemiş, politikalara yer verilmemiştir. Kırsalda genç girişimciliğın teşviklerle destekleneceğı On birinci Kalkınma Planında görölmektedir.²⁹

Ülkemizde kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla hazırlanan kalkınma planlarındaki politikalar büyük ölçüde benzerlik göstermekte olup; plan hedeflerine ulaşılamamıştır. Kır / kent arasındaki gelişmişlik farkı azaltılamamış, kırsal alanlarda tarım dışı gelir olanakları yaratılamamış, kırdan kente göçün önüne geçilememiş ve temel hizmetler kısıtlı kalmıştır. Sonuç olarak kır / kent yaklaşımında hedeflenen başarı sağlanamamıştır.³⁰ İstatistikler de bu durumu kanıtlar niteliktedir: Tarımda kişi başına gelir 2.000\$ seviyelerinde kalmıştır. 1981’de %24,16 olan tarımın GSYİH içindeki payı 2019 yılında %6,40’a kadar gerilemiştir. Kır nüfus oranı 1981-2018 yılları arasında %55’ten %25 oranına düşmüştür. 1990 yılında tarımda istihdam eden nüfusun %56’sını genç nüfus oluştururken, 2019 yılında ise bu oran %35 düzeyine gerilemiştir.³¹ Diğer bir deyişle; kırsaldaki genç nüfus, hızla tarım sektöründen ayrılmaktadır. Nitekim Donat³² yaptığı çalışmasında; Türkiye’de tarım sektöründe teknoloji kullanımının yetersizliğini, ürünlerde katma değer yaratılamamasını, kooperatifler ile iş birliğine gidilememesini, farklı ürün yetiştirmenin ve ürün verimliliğini artırmanın yollarının bilinmemesini ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasındaki sıkıntıları çiftçilikte karşılaşılan temel sorunlar olarak belirtmektedir. Söz konusu çalışmada; her 10 aileden 6’sı, çocuklarının çiftçilik mesleğiyile uğraşmasını istemekle birlikte; tarım piyasasındaki istikrarsızlık, gelirin az olması ve insanların önünü görememesi nedeniyle çocuklarının başka alanlara yönelmesini istemediğı saptanmıştır. Dahası gelecekte teknoloji kullanımının artması ile tarım sektöründeki bu sorunların azalacağı/ortadan kaldırılabilceğı çalışma sonuçları arasında yer alırken; gençlerin ailelerine karşı ileri teknoloji kullanmada %34,8, üretim çeşitliliğini arttırmada %25,9 ve verimliliğı sağlamada %32,8 daha başarılı olabileceğı belirtilmektedir. Bu bakımdan gençleri bu alanda tutmak için destek ve teşviklerin önemli motivasyon unsuru olduğı vurgulanmaktadır.

3. KIRSALDAKİ GENÇLER İÇİN POLİTİKALAR

Altyapı, hizmet sağlama ve tarım dışı istihdam olanaklarının yeterli olmadığı AB’nin kırsalının ortak sorunlarının başında eğitilmiş genç nüfusun, kentsel alanlara göç etmesi gelmektedir. AB kırsal kalkınma politikalarının temelinde tarımsal üretim, tarım

²⁹ T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).” (Erişim 7 Mart 2020).

³⁰ Zühre Çelik, *Türkiye’de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi*. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 83.

³¹ TÜİK, “İşgücü İstatistikleri, İstihdam Verileri”.

³² İrfan Donat, “Kırsaldaki Gençlerin Yüzde 66’sı Çiftçilik Yapmakta Kararsız”, *Bloomberg* (Erişim 16 Nisan 2020).

ürünlerinde çeşitlilik ve verimlilik yer almaktadır. Fakat artan göç hareketliliği kırsal kalkınmayı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda; AB genç nüfusu kırsalda tutmak amacıyla politikalar geliştirmekte ve uygulamaya sokmaktadır. Gençler çiftlik kurmada geliştirilmiş ölçülerle haberdar edilmektedir. Kırdan kente göçün önlenmesi için genç çiftçilere, üretimin teşvik edilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla faizsiz yatırım desteği verilmektedir.³³ Ayrıca tarım dışı iş olanakları sağlamak, çiftçilerin yeterliliklerini yükseltebilmesi amacıyla mesleki eğitim vermek gibi faktörler genç çiftçileri kırsalda tutma adına uygulamada yer almaktadır.³⁴

Politikanın başarıya ulaşmasında yatırım yapılmasına önem verilmesi; birçok çiftçinin yeni teknikler öğrenmesine, tesislerin iyileştirmesine, tarım dışı sektörlerin açılmasına, önemli yapılandırma çalışmaları yapılmasına ve rekabetçiliğin artırılmasına olanak tanımaktadır.³⁵

AB kırsal kalkınma reformları gençlere iş geliştirme ve yatırımlar konusunda maddi destek sağlamakta ve bu desteklerin olumlu sonuçları görülmektedir. Kırsalda yer alan gençleri destekleme planlarının uygulanmasında 2015 yılında %10 ilerleme sağlanırken; 2016'da %40, 2017'de %60'tan fazla ve 2018'de de %70'ten fazla ilerleme kaydedilmiştir.³⁶ Uygulanan bu politikalar, AB kırsalından göç etmeye eğilimli gençlerin yerinde kalmasında son derece önemli olmuştur.

Türkiye'de kırsal alanlarda genç nüfusun yaşama ve çalışma eğilimi gittikçe düşmekte ve aktif olarak iş yapabilir temel grubun yerini yaşlı nüfus almaktadır. Bu durumun önüne geçmek için AB reformlarında da olduğu gibi genç çiftçi ve girişimcilere yerinde kalmaları için ayrı destek programları geliştirilerek teşvik ve fonlar sağlanmalıdır. Genç girişimcilere iyi gelirli bir iş, nitelikli örgün ve mesleki eğitim, sosyal güvenlik olanakları sunulmalıdır. Kırsal alanların ekonomilerinin tarıma dayalı olması ve tarım sektöründen elde edilen gelirin düşük olması yoksulluğa yol açmaktadır. Bu durumun önüne geçmek amacıyla tarım dışı geliri yüksek olan faaliyetleri teşvik edecek istihdam politikalarına başvurulmalıdır. Ayrıca çiftçilerin yeni teknikler öğrenmesine, üretim tesislerinin iyileştirilmesine yani rekabet güçlerinin artırılmasına olanak tanınmalıdır.³⁷ Bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması,

³³ Gökhan Unakıtan - Burçin Başaran, "Genç Çiftçi Projesinin Başarısı İçin Bir Öneri: Genç Çiftçi Kooperatifleri", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 04 /02, (2018), 155.

³⁴Gökhan Güder, "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye." (Ankara: Türkiye İktisat Kongresi, 2004), 130.

³⁵ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. "Tarım ve Kırsal Kalkınma." (Erişim 28 Mart 2020).

³⁶ European Comission European Agricultural Fund for Rural Development. "Young Farmers". (Erişim 10 Mart 2020).

³⁷ SBB, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", 128.

kamu hizmetlerinin sınırlı olması, eğitim, sağlık vb. gibi sosyal hizmetlerin kentlere göre geri seviyede olması³⁸ durumunun önüne geçecek plan ve programlar devreye sokulmalıdır.

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda özellikle insan kaynaklarının ve kırsal altyapının geliştirilmesi ile tarımda üretim çeşitliliği ve verimliliğin artırılması önemli gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Orta gelir tuzağından yüksek gelir grubuna geçme hedefinde olan Türkiye'nin kır / kent arasındaki gelişmişlik farklılıklarının mümkün olduğunca aza indirmek ve genç nüfusu kırsalda tutmak için kırsal kalkınmayı öncelikli planlarına dahil etmesi gerekmektedir.³⁹

4. ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKMADA KIRSAL KALKINMA

Kırsal kalkınma, kırsal alanlarda tarımsal üretim artışının sağlanması ve burada yaşayan nüfusun gelir seviyesini yükseltmesi olarak bilinmektedir. Fakat günümüz kırsal kalkınma bunların yanı sıra üretim artışıyla birlikte kaliteli ve sağlıklı ürün elde edilmesi, doğal kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanılması, çevrenin korunması ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin kırsala kazandırılması yoluyla çeşitlendirilmesi şeklinde kapsama alanı genişletilmiştir. Bunun yanı sıra kırsal alanda temel altyapı, örgün ve mesleki eğitim, sağlık hizmetlerinin götürülmesi ve hane halkının yaşam kalitesinin iyileştirilmesi de bu kapsam içerisinde yer almaktadır.⁴⁰

Gelir eşitsizliği, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini olumsuz etkilediğinden dolayı çözüme kavuşturulması gereken konuların başında gelmektedir ve Orta Gelir Tuzağının nedenleri arasında yer almaktadır.⁴¹ Ekonomik büyümenin sağlanması, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve orta gelir tuzağından yüksek gelir seviyesine ulaşabilmek için öncelikle kır / kent ve bölgesel alanlar arasındaki gelişmişlik farkının azaltılarak birbirine yaklaştırılması gerekmektedir. Çünkü orta gelir tuzağı bir ekonomik büyüme problemi olduğu için ülkenin kır / kent ve bölgesel alanlarını da doğrudan ilgilendirmektedir.⁴² Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan

³⁸ İlhan Tekeli, *Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine, Yoksulluk (Bölgesel Gelişme, Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu)* (İstanbul: TESEV Yayını, 2000), 145.

³⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, 2006". (Erişim 7 Mart 2020), 9.

⁴⁰ Muzaffer Bakırcı, "Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu'nun (IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD), Türkiye'nin Durumu ve Muhtemel Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi* 14 /21 (2009), 75.

⁴¹ Bkz. Maria Carnovale, "Developing Countries and The Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?" (New York University, Bachelor of Science, Leonard N. Stern School of Business, 2012); Akio Egawa, "Will Income Inequality Cause A Middle-Income Trap in Asia?" *Bruegel Working Paper*, (2013).

⁴² Yeldan vd., *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, 23.

ülkelerde yaşanan gelir eşitsizliği, toplumların tüm kesimini etkilemekte, toplumsal uyum, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kamu politikalarının etkinliğini zorlaştırmaktadır. Gelir eşitsizliğinin artışıyla ülkenin göç sonucu kırsal / kent ve bölgesel alanlarında dengesiz büyüme ve hızlı gelişen teknolojik dönüşüm yer almaktadır. Gelişen teknolojik dönüşüme beşerî sermaye niteliğindeki artışın ayak uyduramaması tüm bireyleri etkilemekte ve ücretlerde farklılaşmaya yol açmaktadır. Bu durum kırsal alanlarda ve kalkınması geri kalmış bölgelerde daha çok hissedilmekte ve buralarda yer alan bireylerin istihdam olanaklarını ve gelirden aldıkları payı sınırlamaktadır.⁴³

Özellikle gençler için tarım sektörünün çekici istihdam alanı olarak görülmemesi, kırsal alanda kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, genç işsizlik oranının hızla yükselmesi ve tarım dışı istihdam olanaklarının kısıtlı olması gençlerin iş aramak amacıyla göç etmesine sebep olmaktadır. Türkiye’de genç işsizlik oranının artışıyla göç hareketlerin ve özellikle kırdan kente göç eden gençlerin rolünün daha fazla olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Bu durum, kırsal alanların işgücü piyasasında da önemli değişiklikler meydana getirmekte ve genç insan gücü kaybı bu yörelerde kalkınmanın önündeki en büyük engellerden birisi olarak görülmektedir. Kırsal alanlarda sermaye ve nitelikli işgücü gücünün giderek kaybedilmesi, pazar olanaklarının kısıtlı olması, üretici örgütlenmesinin düşük olması ve tarımsal alanların çok parçalı ve küçük ölçekli olması üretim faktörlerinin etkin kullanılmamasına, tarımsal üretimin azalmasına ve üretici gelirlerinin zamanla azalmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte daha çok, genç nüfusun göç eğiliminde olması, kırsal alanlarda yaş ortalamasının yükselmesine, üretimin düşmesine ve geride bağımlılık oranı yüksek yaşlı nüfusun kalmasına neden olmaktadır.⁴⁵ Yaşanan bu olumsuzluklar kırsalda büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.

Birleşmiş Milletlerin 15-24 yaşları arasında bulunan kişiler olarak tanımladığı⁴⁶ genç nüfusun kırsal alanlardan göç etmesi, kırsal kalkınmanın sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arlı vd.⁴⁷ gençlerin tarım sektörüne olan eğilimlerinin anlaşılabilmesi, çiftçilik yapma veya yapmama isteklerinde

⁴³ SBB, “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)”, 8.

⁴⁴ Mustafa Şen, “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”, *Çalışma ve Ekonomik Toplum Bilimler Dergisi* 1 (2014), 239.

⁴⁵ Bkz. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). “Tarım Sektörü Raporu 2012”. (Erişim 15 Mayıs 2020); Marc Gurgand vd., “Internal Migration and Rural Development in China: A Case Study Using The 2001 Hukou System Reform”, *Fundation Pour Les Etudes Et Recherches Sur Le Developpement International* (Erişim 29 Nisan 2020).

⁴⁶Paul Bennell, “Promoting Livelihood Opportunities For Rural Youth”. *Knowledge and Skills for Development*, (2007), 2. (Erişim 25 Mart 2020).

⁴⁷ Ronay Arlı vd., “Gençlerin Kırsalda Çiftçilik Yapma Eğilimleri: Akhisar İlçesi Örneği”, (Ankara: Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu, 2014), 27-32.

hangi faktörlerin etkili olduğunun belirlenmesi amacıyla 18-25 yaş arasında 100 genç ile yaptığı çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır:

- i. Tarımsal gelir düzeyinin dūřuklūđu, gençlerin çiftçilik yapmak istememesinden kaynaklanmaktadır.
- ii. Çiftçilerin toplumda saygı görmesi ve çiftçinin yařam kalitesinin yūkselmesinde eđitim önemli bir faktördür.
- iii. Kırsal alanda, tarım dışı iş olanakları yaratılmalıdır.

Yakar (2012), Gūreři ve Yurttař (2008) kırsal alanlarda nūfusun yař yapısındaki deđiřiklikleri ve bu durumun kırsala olan etkilerini inceledikleri çalıřmalarında; Yakar (2012), dikkat çeken en önemli hususun hane reislerinin yař profili olduđunu belirtmiřtir. Grūřūlen 65 yař ve üzeri hane reisi sayısının 35 yař altı hane reisi sayısının 4 katı olduđu, bunların eriřkin çocuklarının būyūk çođunluđunun iř bulmak için g ettiđi ifade etmiřtir. Gūreři ve Yurttař (2008) ise yapmıř olduđu çalıřmada g sonucu kırsalda genç hane reisi sayısının çok dūřuk olduđunu ve hanelerin genellikle eřleri ile yařayan iki nūfustan oluřtuđunu saptamıřtır.⁴⁸

Kırdan kente g ile kentte iřgūcū piyasasında baskı yaratan, iřsizliđi artıran ve iřgūcūnūn âtil kalmasına neden olan genç nūfus būyūmeyi negatif yönde etkilemektedir. Bu durum; Tūrkiye'nin orta gelir tuzađından çıkmamasının nedenlerinden biri olarak belirtilebilir. Oysa kırsalda yatırım yaparak, tarım dıřı gelir olanakları yaratarak, kırsal / kent arasındaki geliřmiřlik ve gelir dađılımı arasındaki būyūk farkı azaltarak; daha etkin ve verimli genç nūfusun kırsalda iřgūcū piyasasında yer almasını sađlamak suretiyle onları kırsalda tutmak, üretimde artıř sađlayarak būyūmeyi pozitif yönde etkileyecektir. Bu bađlamda; kırsal alanda gerçekleřtirilecek kırsal kalkınma politikaları Tūrkiye'de ekonomik būyūmeyi dolayısıyla kiři bařına dūřen geliri artıracadıđından orta gelir tuzađından çıkabilmesine katkı sađlayacaktır.

SONUÇ

Tūrkiye, 2005 yılından itibaren yūksək-orta gelir grubunda olup; yūksək gelir grubuna çıkmamıřtır. Tūrkiye ekonomisinin orta gelir düzeyine yaklařtıđıça kırdan kente iřgūcū hareketliliđinin būyūmeyi artırıcı gūcūnū kaybetmesi orta gelir tuzađından çıkmamasının önemli bir nedenidir. nkū Tūrkiye'nin orta gelir tuzađına ulařmasıyla kırsal kesimden g, kentlerde istihdam olanaklarını azaltmakta ve būyūmeyi etkilemektedir.

⁴⁸ Bkz. Yakar, "İ ve Dış Glerin Kırsalda Nūfusun Yař Yapısına Etkisi: Emirdađ İlçesi rneđi"; Gūreři - Yurttař, "Kırsal Gn Nedenleri ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı rneđi".

Türkiye’de kırdan kente işgücü hareketliliğinin nedenleri; kırsalda düşük gelirli faaliyetlerin gelir dağılımını kır aleyhine eşitsiz kılması, ülke içerisinde bölgeler arası ve aynı bölgede kır / kent arasında gelir farklılıkları yüksek olması, tarım dışı gelir olanaklarının yetersizliği veya yokluğu aynı zamanda eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım olanaklarının eksikliği olarak belirtilebilir. Bu nedenler, kırdan / kente göçte özellikle çalışabilecek, daha eğitilmiş olan genç nüfusun göç etme eğilimlerini artırmaktadır.

Genç ve nitelikli işgücünün göç eğiliminin daha yüksek olması, kırsalda yaşlı nüfus oranını artırmakta ve aktif olarak iş yapabilir temel grubun yerini yaşlı nüfus almaktadır. Kırsalda bu görünüm değiştirilemezse, yakın gelecekte tarımsal üretimin ve ürün çeşitliliğinin azalacağı ve gıda güvencemizin tehlikeye girmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bu bağlamda; Türkiye’nin orta gelir tuzağından yüksek gelir seviyesine çıkabilmesi ve gıda güvencesinin teminatı olan gençlerin kırdan kente göçünün azaltılması / önlenmesi için;

- Kır / kent ve bölgesel alanlar arasındaki gelişmişlik farkının (ekonomik-sosyal) azaltılarak birbirine yakınlaştırılması gerekmektedir. Diğer bir deyişle; kırsalda yatırımları artırıcı politikalar uygulanmalıdır.

- Genç çiftçilere yerinde kalmaları için destek programları geliştirilerek teşvik ve fonlar sağlanmalıdır.

- Özellikle genç çiftçilerin önünü görebilmesi için geleceğe ilişkin politika, plan ve programlar oluşturulmalı, faaliyetlerine yön verilmelidir.

- Tarım dışı gelir olanaklarını artırıcı faaliyetler teşvik edilmelidir.

- Kırsal alanların itici gücünü oluşturan eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi ve artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, Dale W. “Rural Migration and Agricultural Development in Colombia”. *Economic Development and Cultural Change* 17 /4 (1969), 527-539.

Aiyar, Shekhar vd. *Growth Slowdowns and The Middle-Income Trap*. (No. 13/71) IMF Working Paper, 2013: 3. Erişim 4 Nisan 2020. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1371.pdf>

Arlı, Ronay vd.. “Gençlerin Kırsalda Çiftçilik Yapma Eğilimleri: Akhisar İlçesi Örneği”. Ankara: Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu, (2014), 27-32.

Arslan, İbrahim - Akan, Yusuf. *Göç Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2008.

Aşkın, Elif Özlem vd.. “Kırsal Göçün Ekonometrik Analizi: Yeşilyurt İlçesi Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 14/2 (2013), 231-252.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. “Tarım ve Kırsal Kalkınma”. Erişim 28 Mart 2020. <https://www.avrupa.info.tr/tr/tarim-ve-kirsal-kalkinma-6835>

Bakırcı, Muzaffer. “Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu’nun (IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD), Türkiye’nin Durumu ve Muhtemel Etkileri”. *Doğru Coğrafya Dergisi* 14 /21 (2009), 53-78.

Beauchemin, Cris - Schoumaker, Bruno. “Migration to Cities in Burkina Faso: Does The Level of Development in Sending Areas Matter?” *World Development*, 33/7 (2005), 1129–1152.

Bennell, Paul. “Promoting Livelihood Opportunities For Rural Youth”. *Knowledge and Skills for Development*, Erişim 25 Mart 2020. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.360.2874&rep=rep1&type=pdf>

Bruno vd., *Equity And Growth in Developing Countries: Old and New Perspectives On The Policy Issues*. Tanzi Vito- Chu Ke-young (ed.) In *Income Distribution and High-Quality Growth* Cambridge (Mass: MITPress,1998). Tanzi Vito- Chu Ke-young (ed.), In *Income Distribution and High-Quality Growth* Cambridge (Mass: MIT Press,1998).

Bulman, David vd. *Transitioning From Low-Income Growth to High-Income Growth: is There A Middle Income Trap*. Washington, DC: The World Bank, 2017, 1-36.

Carnovale, Maria. “Developing Countries and The Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?” New York University, (2012). https://www.stern.nyu.edu/sites/default/files/assets/documents/con_042974.pdf

Çalışkan, Şadan. “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”. *Sosyal Siyaset Konferansları* 0/59 (2010), 89-132.

Çelik, Zühre. *Türkiye’de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.

De Janvry, Alain - Sadoulet, Elisabeth. "Growth, Inequality, and Poverty in Latin America: A Causal Analysis, 1970-94." (No. 784) Working Paper, 1996. Erişim 12 Mart 2020. file:///C:/Users/asus/Downloads/wp784.pdf

Demir Şeker, Sırma - Jenkins, Stephen P. "Poverty Trends in Turkey". *Journal of Economic Inequality* 13/3 (2015), 401-424.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). "Toplum ve Göç". *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 1996, Mersin*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997.

Donat, İrfan. "Kırsaldaki Gençlerin Yüzde 66'sı Çiftçilik Yapmakta Kararsız". *Bloomberg*. Erişim 16 Nisan 2020. <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2072792-kirsaldaki-genclerin-yuzde66si-ciftcilik-yapmakta-kararsiz>

Dünya Bankası, "Dünya Kalkınmaları Göstergesi Veri Tabanı: Türkiye Kişi Başı GSYİH, Türkiye Tarım Sektörü GSYİH, Türkiye Tarım Sektörü Kişi Başı GSYİH ve Türkiye Toplam Nüfustaki Kır ve Kent Nüfus Oranı". Erişim 7 Şubat 2020. <https://data.worldbank.org/>

Egawa, Akio. "Will Income Inequality Cause A Middle-Income Trap in Asia?" (No. 2013/06) Bruegel Working Paper, 2013. Erişim 10 Nisan 2020. https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/WP_2013_06.pdf

European Comission European Agricultural Fund for Rural Development, Young Farmers (2020). Erişim 10 Mart 2020. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/funds/eafrd#top>

Felipe, Jesus vd. "Tracking The Middle-Income Trap: What is it, Who is in it, and Why?" New York: *Levy Economics Institute of Bard College*. (No. 715) Working Paper, 2012. Erişim 14 Şubat. http://levyinstitute.org/pubs/wp_715.pdf

Firdmuc, Jan. "Migration and Regional Adjustment to Asymmetric Shocks in Transition Economies". *Journal of Comparative Economics* 32/2 (2004).

Fosu, Augustin Kwasi. "Growth, İnequality, and Poverty Reduction in Developing Countries: Recent Global Evidence". *Research in Economics*, Elsevier 71/2 (2017), 306-336.

Gill, Indermit - Kharas, Homi. "An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growht". Washington: The World Bank. (2007).

Gurgand, Marc vd. (2014). "Internal Migration and Rural Development in China: A Case Study Using The 2001 Hukou System Reform". *Fundation Pour Les Etudes Et Recherches Sur Le Developpement International*. Erişim 29 Nisan 2020. <https://ferdi.fr/>

dl/df-hFX4A3bdJm2ZzsZcg8fxRZTH/document-internal-migration-and-rural-development-in-china-a-case-study.pdf

Güder, Gökhan. “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye”. Ankara: Türkiye İktisat Kongresi, 2004.

Gürbüz, Mehmet - Karabulut, Murat. “Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi”. *Türk Coğrafya Dergisi* 50 (2008), 37-60.

Güreşçi, Ertuğrul - Yurttaş, Ziya. “Kırsal Göçün Nedenleri ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı Örneği”. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 14/2 (2008), 47-54.

Güven, Oktay. “Türkiye Kırsal Kalkınma Politikalarının Analizi”. *Akademik Bakış Dergisi* 63 (2017), 209-227.

Im, Fernando Gabriel - Rosenblatt, David. (2013). Middle Income Traps, A Conceptual and Emprical Survey. Policy Research Working Paper 6594, 140. Washington, DC: The World Bank. Erişim 10 Nisan 2020. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16045/WPS6594.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Karanfil, Muhammet. “AR-GE Harcamalarının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye için Panel Veri Analizi”. *Journal of Life Economics* 3/4 (2016), 219-234.

Mills, Bradford - Hazarika Gautam. “The Migration of Young Adults From Non-Metropolitan Counties”. *American Journal of Agricultural Economics* 83/2 (2001), 329-340.

Oberai, A.S. “Migration, Urbanization and Development”. Population Human Resources and Development Planning Training, 5 (1990), 35-50. Geneva: ILO.

OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development “2006 Annual Report on Sustainable Development Work in the OECD”. Erişim 12 Mart 2020. <https://www.oecd.org/greengrowth/38392143.pdf>

Öz, Sumru. Orta Gelir Tuzağı. Ekonomik Araştırma Formu (EAF), Politika Notu 12-06, (2012), 1-4.

Özay, Mehmet - Kılıç, Cem. *Çalışma Ekonomisi Teorisi*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2009.

Pazarlıoğlu, Mehmet Vedat. “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/1 (2007), 121–135.

Robertson, Peter E. - Ye, Longfeng. “On The Existence of A Middle Income Trap. University of Western Australia Economics”. (2013). Discussion Paper, 13/12.

Şeker, S. D. - Jenkins, S. P. (2015). “Poverty trends in Turkey”. *Journal of Economic Inequality*, 13/3 (2015), 401-424.

Şen, Mustafa. “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”. *Çalışma ve Ekonomik Toplum Bilimler Dergisi* 1 (2014), 231-256.

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Erişim 7 Mart 2020. <http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2006. DPT, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. Erişim 7 Mart 2020. <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2006/02/UKKS.pdf>

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Kırsal Kalkınma. Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara. (2018). Erişim 10 Mart 2020. <http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/KirsalKalkinmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>

Tadros, W. “The Rediscovery of Findlay and Middieton’s Organism (The So-Called Toxoplasma Microti) in Voles in The Type Locality in Wales”. *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene* 62/7 (1968).

Tekeli, İlhan. “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine, Yoksulluk (Bölgesel Gelişme, Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu)”. Koordinatörler: Halis Akder ve Murat Güvenç, İstanbul: TESEV Yayını, (2000), 139-159.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) *Şehir Plancıları Odası Büyükşehir Belediyesi Kanunu Değişikliği Değerlendirme Raporu* 2012. Erişim 20 Nisan 2020. <http://www.spo.org.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). “Aranan: İşgücü İstatistikleri, İstihdam Verileri”. Erişim 15 Nisan 2020. <http://www.tuik.gov.tr>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, Haber Bülteni* 2018. Erişim Tarihi: 03 Mart 2021. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24869>

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). *Tarım Sektörü Raporu 2012*. Erişim 15 Mayıs 2020. www.corlutb.tobb.org.tr/uploads/docs/19062013mbAmVk.doc

Unakıtan, Gökhan - Başaran, Burçin. “Genç Çiftçi Projesinin Başarısı İçin Bir Öneri: Genç Çiftçi Kooperatifleri”. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 4 /2, (2018), 149-157.

Woo, Wing Thye. “China Meets The Middle-Income Trap: The Large Potholes in The Road to Catching-Up”. *Journal of Chinese Economic and Business Studies* 10/4 (2012), 313-336.

Van den Hout, Ardo. “*Escaping The Middle Income Trap: The Importance Of Inclusiveness For Further Growth*”. Rotterdam: Erasmus School Of Economics, Master Thesis, 2014.

Yakar, Mustafa. “İç ve Dış Göçlerin Kırsalda Nüfusun Yaş Yapısına Etkisi: Emirdağ İlçesi Örneği”. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 10/2 (2012), 129-149.

Yeldan, Erinç vd. “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri”. İstanbul: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed), 2013.

Yenigül, Sevinç Bahar. “Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri”. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 18/2 (2005), 273–288.